

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

P-ISSN 2663-4414
E-ISSN 2709-0762

**MÜQAYİSƏLİ
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ**
BEYNƏLXALQ ELMİ JURNAL

2021, № 1

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

BAKİ–2021

MÜQAYISƏLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi jurnalı 2004-cü ildən 2018-ci ilə qədər “Ədəbi əlaqələr” adı ilə nəşr olunub. Jurnal 19 fevral 2019-cu ildə “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” adı ilə yenidən Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Qeydiyyat № 4223. ISSN 2663-4414 (Print); ISSN 2709-0762 (Online)

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” jurnalında dünya, o cümlədən türk xalqlarının ədəbiyyatlarının qarşılıqlı müqayisəli təhlili istiqamətində elmi məqalələr çap olunur. Jurnalda Azərbaycan dili ilə yanaşı türk, rus, ingilis dillərində yerli və xarici müəlliflərin məqalələri yayımlanır. Jurnalın redaksiya heyətinə Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, Çin, Özbəkistan, Bolqarıstan, Qırğızıstan, Macarıstan, Çexiya, Cənubi Koreya, Tatarıstan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Ukrayna və Polşa və digər ölkələrin alimləri daxildir. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlərin siyahısına daxildir.

© Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2021

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Scientific journal of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of the Azerbaijan National Academy of Sciences was published from 2004 to 2018 under the title “Literary Relations”. The journal was registered on February 19, 2019 under the title “Comparative Literature Studies” at the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan.

Registration № 4223. ISSN 2663-4414 (Print); ISSN 2709-0762 (Online)

In the journal “Comparative Literature Studies” of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS is published the scientific articles in accordance with mutual comparative analysis of literature of the world and Turkish people. In the journal is published the articles by local and foreign authors in Azerbaijani, Turkish, Russian and English languages. The editorial board of the journal includes the scholars of Azerbaijan, Turkey, Russia, China, Uzbekistan, Bulgaria, Kyrgyzstan, Hungary, Czech Republic, South Korea, Tatarstan, Kazakhstan, Turkmenistan, Ukraine, Poland and others. The journal is included in the list of scientific publications recommended by the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

© Comparative literature studies, 2021

REDAKSİYA

Təsisçi	AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU
Baş redaktor	İsa Həbibbəyli – AMEA-nın həqiqi üzvü
Baş redaktorun müavinləri	Məmməd Əliyev – professor, filologiya elmləri doktoru Gülər Abdullabəyova – professor, filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədov – professor, filologiya elmləri doktoru
Məsul katib	Mehman Həsənli – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Məsul redaktor	Maral Poladova
Redaksiya heyəti	Qəzənfər Paşayev – professor, filologiya elmləri doktoru (Azərbaycan) Almaz Ülvi Binnətova – filologiya elmləri doktoru (Azərbaycan) Yaşar Qasımbəyli – filologiya elmləri doktoru (Azərbaycan) Sara Osmanlı – filologiya elmləri doktoru (Azərbaycan) Orxan Söyləməz – professor, filologiya elmləri doktoru (Türkiyə) Kazbek Sultanov – akademik (Rusiya) Huanq Zhonqianq – professor (Çin) Şöhrət Siracəddinov – professor (Özbəkistan) Elka Traykova – professor (Bolqarıstan) Abdıldacan Akmataliyev – akademik (Qırğızıstan) Mariya Kenneşi – Dr.dosent (Macarıstan) İvan Meznik – professor (Çexiya) Alfis Qayazov – müxbir üzv (Başqırdıstan) Kim Minnullin – müxbir üzv (Tatarıstan) Oh Eunkyunq – professor (Cənubi Koreya) Serik Pirəliyev – professor (Qazaxıstan) Davut Orazsəhədov – Dr.dosent (Türkmənistan) Vaskiv Mikola Stepanoviç – professor (Ukrayna) Yaroslav Lavski – professor (Polşa)

EDITORIAL

Founder	AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES INSTITUTE OF LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI
Editor-in-Chief	Isa Habibbayli – academician of ANAS
Deputy Editor-in-Chief	Mamed Aliyev – professor, doctor of philological sciences Gular Abdullabeyova – professor, doctor of philological sciences Badirkhan Akhmedov – professor, doctor of philological sciences
Executive Editor	Mehman Hasanli – Doctor of Philosophy in Philology, associate professor
Editor	Maral Poladova
Editorial Board	Gazanfar Pashayev – professor, doctor of philological sciences (Azerbaijan) Almaz Ulvi Binnatova – doctor of philological sciences (Azerbaijan) Yashar Gasimbeyli – doctor of philological sciences (Azerbaijan) Sara Osmanli – doctor of philological sciences (Azerbaijan) Orkhan Soylemez – professor, doctor of philological sciences (Turkey) Kazbek Sultanov – academician (Russia) Huang Zhonghiang – professor (China) Shukhrat Surojiddinov – professor (Uzbekistan) Elka Traikova – professor (Bulgaria) Abdildazhan Akmataliev – academician (Kyrgyzstan) Maria Kenneshi – Dr.associate professor (Hungary) Ivan Meznik – professor (Czech Republic) Alfis Gayazov – corresponding member (Bashkortostan) Kim Minnullin – corresponding member (Tatarstan) Oh Eunkyung – professor (South Korea) Serik Piraliev – professor (Kazakhstan) Davut Orazsahadov –Dr.associate professor (Turkmenistan) Vaskiv Mikola Stepanovich – professor (Ukraine) Yaroslav Lavsky – professor (Poland)

РЕДАКЦИЯ

Учредитель	НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ
Главный редактор	Иса Габиббейли – действительный член НАНА
Заместители главного редактора	Мамед Алиев – профессор, доктор филологических наук Гюляр Абдуллабекова – профессор, доктор филологических наук Бадирхан Ахмедов – профессор, доктор филологических наук
Ответственный секретарь	Мехман Гасанли – доктор философских наук по филологии, доцент
Ответственный редактор	Марал Поладова
Редакционная коллегия	Газанфар Пашаев – профессор, доктор филологических наук (Азербайджан) Алмаз Ульви Биннатова – доктор филологических наук (Азербайджан) Яшар Гасымбейли – доктор филологических наук (Азербайджан) Сара Османлы – доктор филологических наук (Азербайджан) Орхан Сойлемез – профессор, доктор филологических наук (Турция) Казбек Султанов – академик (Россия) Хуанг Зхонгхианг – профессор (Китай) Шохрат Сираджаддинов – профессор (Узбекистан) Элька Трайкова – профессор (Болгария) Абдильдажан Акматалиев – академик (Кыргызстан) Мария Кеннеши – Др.доцент (Венгрия) Иван Мезник – профессор (Чешская Республика) Альфис Гаязов – член-корреспондент (Башкортостан) Ким Миннуллин – член-корреспондент (Татарстан) Ынгёнг О – профессор (Южная Корея) Серик Пиралиев – профессор (Казахстан) Давут Оразсахадов – Др.доцент (Туркменистан) Васькив Микола Степанович – профессор (Украина) Ярослав Лавский – профессор (Польша)

Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri

İsa Həbibbəyli

Akademik, AMEA-nın vitse-prezidenti
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan-Çin Xalq Respublikası arasındakı ədəbi və elmi əlaqələrin tarixi ənənələrindən, müasir mərhələdəki inkişafından və gələcək perspektivindən bəhs olunur. Müəllif, eyni zamanda, ədəbi-mədəni və elmi əlaqələr üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycan-Çin nəqliyyat əlaqələrinin imkanları, o cümlədən, Zəngəzur dəhlizi haqqında da məlumat vermişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Çin Xalq Respublikası, ədəbi əlaqələr, İpək yolu, müstəqillik dövrü

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.06.2021; qəbul edilib – 19.06.2021

Azerbaijan-Chinese literary and scientific relations

Isa Habibbayli

Academician, Vice-President of ANAS
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Abstract. The article deals with historical traditions of literary and scientific relations between Azerbaijan and China, its development at the present stage, and future perspectives. At the same time, the author gives information about the opportunities for Azerbaijani-Chinese transport connections which are important for the literary-cultural and scientific relations, and the Zangazur corridor as well.

Keywords: Azerbaijan, China, literary relations, Silk road, independence period

Article history: received – 12.06.2021; accepted – 19.06.2021

I. İlk növbədə Azərbaycandan baxanda Çin Xalq Respublikasının müasir dünyadakı yeri və mövqeyi haqqında təsəvvürləri istiqamətlər üzrə müəyyən etməyə ehtiyac vardır.

Bizim nəzərlərimizdə:

1. Çin Xalq Respublikası müasir dövrdə yeni dünya siyasətini müəyyən edən əsas dövlətlərdən biridir.
2. Çin Xalq Respublikası XXI əsrdə iqtisadi cəhətdən ən çox inkişaf etmiş qüdrətli ölkədir.
3. Çin Xalq Respublikası ölkənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi üçün elm və texnologiyanın inkişafına üstünlük verir.
4. Çin dünyada hərbi münaqişə ocaqlarının yaradılmasında iştirak etmir, müharibələrin törədilməsinə tərəfdar çıxmır.
5. Çin Xalq Respublikası iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələri ölkəsi üçün və dünya ölkələri üçün prioritet hesab edir.
6. Çin Xalq Respublikası sağlam rəqabət ölkəsidir.
7. Çin Xalq Respublikası qədim, tarixi İpək yolunun bərpa edilməsinə səy göstərir.
8. “Bir kəmə – bir yol” strategiyası Çin Xalq Respublikasında dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilir.

Məlumdur ki, beynəlxalq ticarət yolu olan İpək yolu bizim eradan əvvəlki dövrlərdən başlayaraq orta əsrlərin sonlarına qədər öz tarixi yolunu davam etdirmişdir. Şərq ölkələrində dəvə karvanlarından əsas nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə edildiyinə görə, bunu karvan yolu adlandırmışlar. Karvan yollarında hərəkətin marşrutu ulduzlara əsasən müəyyən edildiyi üçün bu, Ulduz yolu da adlandırılmışdır. Bu marşrut üzrə ən çox Çin ipəyinin alqı-satqısı təşkil edildiyi üçün qədim karvan yolu İpək yolu adı ilə tanınmışdır.

Ferdinant fon Rixthoven tərəfindən 1877-ci ildə Çin Atlası çap edilərkən “İpək yolu” sözündən istifadə edilmişdir. Qədim İpək yolu Avropa ilə Asiyayı əlaqələndirən ən uzun ticarət yolu olmuşdur. Çinin San şəhərindən İtaliya sahillərinə qədər uzanan İpək Yolu Marşrutunda Azərbaycan Şərq ilə Qərbi əlaqələndirən ötürücü körpü funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Bu gün Azərbaycanda həm Qərb, həm də qədim Asiya mədəniyyətlərinin izlərinin olması Od-lar Yurduunun İpək Yolu marşrutunda xüsusi mövqe tutması ilə əlaqədardır.

Yeri gəlmişkən, nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, Azərbaycanda orta əsr abidələrində və qəbir daşları üzərindəki şir obrazlarının təsvirləri qədim Çin mədəniyyəti ilə əlaqədardır. Bu isə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir.

Çin Xalq Respublikasının dövlət səviyyəsində həyata keçirdiyi “Bir kəmə, bir yol” layihəsi müasir dünyada iqtisadi və mədəni inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir.

“Bir kəmə, Bir yol” strategiyasının əsas istinad mənbəyi qədim İpək yolu marşrutu ilə əlaqədardır. Əlbəttə, müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla yeni tarixi dövrün “Bir kəmə, bir yol” layihəsi çoxşaxəli olub, Çindən Londona qədərki böyük coğrafiyanı əhatə edir. Qədim karvan yolu, yaxud İpək yolu onu əhatə edən bütün ölkələr üçün iqtisadi və mədəni cəhətdən əhəmiyyətli olduğu kimi, “Bir kəmə, Bir yol”da hamı üçün fayda gətirir.

Çin Xalq Respublikası dünyanı daha sabit və daha da inkişaf etmiş böyük gələcəyə doğru aparmaqda davamlı mövqe tutur. Ona görə də “Bir kəmə, Bir yol” layihəsi Çin tərəfindən irəli sürülsə də beynəlxalq layihə hesab olunur. Azərbaycan bu layihəni dəstəkləyir və müdafiə edir.

Çin Xalq Respublikası qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün açıq və səmərəli ölkədir.

Nəhayət, Azərbaycandan baxanda Çin Asiya qitəsinin Qafqazı kimi görünür. Qafqaz regionunda ən uca dağ zirvələrindən biridir. Çin də bu gün dünya siyasətinin və iqtisadiyyatın zirvəsində qərar tutub.

Yeri gəlmişkən, onu da bildirmək istəyirəm ki, Asiya tərəfdən baxanda da Azərbaycan Qafqaz regionunun Çini kimi görünür. Müstəqillik tarixi çox qısa olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası da bütün əsas sahələr üzrə Çin Xalq Respublikasının nümunəsində sürətlə və hərtərəfli şəkildə inkişaf etməkdə davam edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət və çoxşaxəli islahatlar Azərbaycanın bütün sahələr üzrə, o cümlədən də Azərbaycan-Çin əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsini təmin edir.

“Asiyadan baxanda Azərbaycan” şeirində Azərbaycan obrazlı şəkildə Qafqaz regionunun Çini kimi təqdim edilmişdir:

*Asiyadan baxanda Azərbaycan,
Günəşli diyardır,
Cavandır, ixtiyardır.
Üfüqləri ayazdır,
Qafqazdır.
Nəhəng bir neft çənidir.
Qafqaz regionunun Çinidir.*

*Dəmir İpək yoludur.
Sərvət ilə doludur.
Dədə Qorqud kimi uludur.
Asiyanın bir qoludur.
Bəşəriyyətin oğludur,*

*Dərin kökləri ilə
Oğuz yurduna bağlıdır.
XXI əsrin nağılıdır.*

Çin Xalq Respublikası – XXI əsrin möcüzəsi və əfsanəsidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına səfərləri ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün hər dəfə yeni imkanlar açır və əlaqələrimiz inkişaf prosesindədir.

Müstəqillik dövrüdə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin əsası görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 7-10 mart 1994-cü il tarixdə Çin Xalq Respublikasına tarixi səfəri ölkələrimiz arasındakı əlaqələrin möhkəm təməlinə çevrilmişdir.

Onu da nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev rəsmi dövlət səfəri çərçivəsində Çin İctimai Elmlər Akademiyasında məruzə ilə çıxış etmiş, müstəqillik qazanmış ölkələrin başlanğıc mərhələdə yaşadığı çətinliklərdən və perspektiv söz açmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2005-ci və 2015-ci illərdə Çin Xalq Respublikasına rəsmi səfərləri zamanı bir çox əhəmiyyətli sənədlərə imza atılmışdır. Prezident İlham Əliyevin 2015-ci il səfəri zamanı ölkələrimiz arasında “İpək yolu iqtisadi kəmərinin təşviqi”nə dair Anlaşma memorandum imzalandı.

Çin Xalq Respublikası Xarici İşlər Nazirinin 1996, 2004, 2010 və 2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfərləri də ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Çin Xalq Respublikası da Azərbaycanla əlaqələri diqqət mərkəzində saxlayır. Çin Xalq Respublikasının rəhbəri Si Çi Pinin 2 iyun 2021-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının dövlət başçısı İlham Əliyevə zəng edərək, ikitərəfli əlaqələr haqında aktual məsələləri müzakirə etmələri və həmçinin dövlət müstəqillik dövründə səviyyəsində imzalanmış sənədlər Azərbaycan-Çin Xalq Respublikasının bütün sahələr üzrə gələcəyinə nikbin baxmağa əsas verir.

Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində və xalq tərəfindən maraqla izlənilir və dəstək qazanır.

II. Bir neçə kəlmə Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi nəqliyyat layihələri haqqında danışmaq istəyirəm. Çünki nəqliyyat əlaqələri təkcə iqtisadiyyatın və ticarətin inkişafı üçün deyil, elm-mədəni inkişaf üçün də zəruri şərtidir.

1. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu. Bu, Azərbaycanın Dəmir İpək Yoludur.

Bu dəmir yolu magistralı ilk növbədə Azərbaycan-Türkiyə və Gürcüstanı birləşdirir.

Eyni zamanda, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Azərbaycanı Avropa və Asiya ölkələri ilə, o cümlədən, Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələndirir.

Asiyada Çindən başlanan nəqliyyat daşımaları Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu ilə Azərbaycandan keçməklə Türkiyəyə, oradan da Avropa ölkələrinə çatdırılır.

Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir İpək yolu artıq işlək və sərfəli bir magistral kimi qəbul olunur. Minnətdarlıq hissi ilə bildirmək istəyirəm ki, Çin də Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir İpək yolundan səmərəli şəkildə istifadə edir.

2. Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi.

Bu nəqliyyat dəhlizi də Avropa ilə Asiyayı qovuşdurmağa xidmət edir. Belə ki, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə görə Avropadan başlanan yükdaşımaları Rusiya vasitəsilə və Azərbaycandan keçməklə, İran İslam Respublikasına, oradan da Şərq marşrutu ilə körfəz ölkələrinə və Asiya qitəsinə çatdırılır. Çin Xalq Respublikası üçün Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi iqtisadi cəhətdən sərfəlidir.

3. Nəhayət, Zəngəzur Nəqliyyat Dəhlizi.

Məlumat üçün bildirmək istəyirəm ki, Zəngəzur mahalı tarixi Azərbaycan ərazisidir. Bu bölgədə tarixən uzun əsrlər boyu azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Bolşeviklər 28 oktyabr 1920-ci il tarixdə Zəngəzur bölgəsini zorla Azərbaycandan qopararaq daşnak Ermənistanına vermişdir. Bundan sonra Zəngəzura ermənilər yerləşdirilmişdir. Sovet haki-

miyyəti illərində uzun dövr ərzində, 1988-ci ilə qədər Qərbi Zəngəzurdə azərbaycanlılarla ermənilər birlikdə yaşamışlar. Burada məskunlaşmış əhalinin yarısından çoxu azərbaycanlılar olmuşlar.

1988-1989-cu illərdə Ermənistan dövləti beynəlxalq hüququn şərtlərini kobud şəkildə pozaraq, Azərbaycan əhalisini zorla Zəngəzurdan çıxarmışlar.

Zəngəzur bölgəsində indi də çoxlu sayda müsəlman abidələri və azərbaycanlılara məxsus qəbiristanlıqlar mövcuddur. Doğrudur, ermənilər həmin müsəlman abidələrini və qəbiristanlıqları dağıtmışlar. Lakin Zəngəzur bölgəsində Azərbaycana məxsus maddi-mədəniyyət izləri ermənilərə aid edilən nişanələrdən qat-qat çoxdur.

Zəngəzur dəhlizi ideyası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə məxsusdur. Bildiyimiz kimi, 10 noyabrda Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında imzalanmış razılaşma sənədinə əsasən, Azərbaycanın Qarabağ müharibəsində Qələbəsi qəbul edilmişdir. Həmin Razılaşma Aktına əsasən Zəngəzur nəqliyyat Dəhlizinin yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Məlumat üçün bildirmək istəyirəm ki, Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizi 1988-ci ilə qədər mövcud olmuş, Ermənistan Dağlıq Qarabağı işğal etdikdən sonra Zəngəzur Dəmir yolunu dağıtmışdır və avtomobil yolunu bağlamışdır.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi ilk növbədə Azərbaycanın əsas ərazisi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasını əlaqələndirəcəkdir.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi, eyni zamanda, Türkiyə üçün də əhəmiyyətlidir. Bu nəqliyyat dəhlizi Türkiyəni Azərbaycanla və Azərbaycan vasitəsi ilə Asiya ölkələri və o cümlədən, Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələndirəcəkdir. Bu, Çin Xalq Respublikası üçün də ən sərfəli bir magistral olacaqdır.

Zəngəzur dəhlizi İran üçün də sərfəlidir. Hələ sovet hakimiyyəti illərində Moskva-Bakı-Tehran qatırı Naxçıvan Muxtar Respublikasından keçməklə, İrana yük və sərnişin daşımalarını həyata keçirmişdir. Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə həmin marşrut bərpa oluna bilər.

Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizinin açılması bütün ölkələrdən çox Ermənistan üçün sərfəli ola bilər.

Ermənistan Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizindən istifadə etməklə Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycanla iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanları qazanacaqdır.

Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizinin çəkilməsi Azərbaycan Respublikasının regionda yaratdığı yeni reallıqdır.

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti Zəngəzur Nəqliyyat Dəhlizinin yenidən bərpa edilməsinə çox maraqlıdır. Azərbaycanın mədəniyyət paytaxt Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixdə imzalanmış "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"ndə Zəngəzur dəhlizi ilə əlaqədar müddələrin xüsusi yer tutması da bunu göstərir. Biz inanırıq ki, tarixi Zəngəzur Dəhlizi bərpa olunacaqdır.

III. Ədəbi əlaqələr.

Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri qədim tarixə və böyük ənənələrə malikdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda ən möhtəşəm əsər hələ XII əsrdə meydana gəlmişdir. XII əsrdə yaşayıb-yaratmış Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasında Çin gözəlinin obrazı yaradılmışdır. Nizami Gəncəvi Çin qızını dünyanın yeddi gözəlindən biri kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

İndiki terminologiya ilə desək, Nizami Gəncəvi Çin qızını XII əsrdə Miss dünya gözəli kimi seçmişdir.

"Yeddi gözəl" poemasında Çin qızını dili ilə söylənilən "Xeyir və şər" mənzum hekayəti çox ibrətamiz məzmunla malikdir. Nizami Gəncəvi bu fikirdə idi ki, yer üzündə Şər yox, Xeyir qalib gələli və hakim olmalıdır. Bu, "Yeddi gözəl" poemasında Konfutsi kimi dahi bir filosoflu ilə məşhur olan Çin ölkəsinin təmsilçisi olan gözəlin təqdim etdiyi müdrik nəticədir.

Doğrudur, Nizami Gəncəvinin Konfutsi nəzəriyyəsi ilə tanış olması barədə heç bir məlumat yoxdur. Lakin Nizami Gəncəvinin Çini müdrik insanlar ölkəsi kimi təqdim etməsi tarixi realılıqla səsləşir.

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında da Çin ölkəsindən bəhs edilmişdir. Nizami Gəncəvi poemasının əsas qəhrəmanlarından olan Fərhadın Çində daşyonma sənətini öyrəndiyini nəzərə çarpdırmışdır. Əsərdə Çin ölkəsi Çini-Maçın kimi təsvir edilmişdir.

Bundan başqa, Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasında da şair öz əksini “Çin naxış”na bənzədir. Nizami “Çin naxışı” dedikdə, çox ehtimal ki, Çin heroqliflərini və ya qədim Çin miniatürlərini nəzərdə tutmuşdur. Poemadakı “Çinli tarlasını etmə taru-mar, Sənin də tarlanı bir gün sel basar” - kimi misralarda da Çin xalqına müsbət münasibət ifadə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu haqqında danışılarkən Çini-Maçın ifadələrindən istifadə olunmuşdur.

Çini-Maçın coğrafiyası Çin ölkəsinin yuxarı Şimal hissəsinin Maçın deyilən adıdır. Qədim mənbələrdə Taşkat adlandırılmışdır. Məlumatla görə, bura təbii gözəllikləri olan münbit bir diyardır. Azərbaycan ədəbiyyatında Çini-Maçın XVIII əsrdə Azərbaycanın ilk realist şairi, erkən realizminin əsasını qoymuş Molla Pənah Vaqifin şeirlərində də Çini-Maçın obrazına rast gəlirik. Molla Pənah Vaqifin “Hayıf ki yoxdur” şeirində Çini-Maçın gözəllik diyarı kimi vəsf olunur. Molla Pənah Vaqifin başqa bir şeirində də aşiqlik mövzusunun bəhs edilərkən Kəşmir, Misir, Buxara, Bakı, Tiflis, Dərbənd və sair şəhərlərlə birlikdə Çin ilə Maçının da gözəllər ölkəsi kimi adı çəkilmişdir. Vaqif XVII əsrdə Çini və Maçını iki ölkə kimi təqdim etmişdir. Bu, əslində eyni ölkənin iki bölgəsi kimi başa düşülməlidir.

Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan ədəbi mühitində Çinə maraq xeyli dərəcədə artmışdır. Xüsusən, XX əsrdə, sovet hakimiyyəti illərində ədəbiyyatda Çin mövzusu çox geniş yer tutmağa başlamışdır. Bunun aşağıdakı səbəbləri vardır:

1. Çində sosialist inqilabının qələbə çalması, sosializm cəmiyyətinin qurulması
2. SSRİ ilə Çin Xalq Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətlərinin mövcud olması
3. SSRİ-nin rəhbəri İosif Stalinlə Çin Xalq Respublikasının lideri Ma Tze Dunun yaxın dostluq münasibətlərinin davam etməsi
4. SSRİ-nin tərkibində Azərbaycandan Çinə və əksinə, Çindən Azərbaycana nümayəndə heyətlərinin, ayrı-ayrı şair və yazıçıların, mədəniyyət xadimlərinin səfərlərinin təşkili
5. SSRİ ilə Çin Xalq Respublikası arasında sosializm ölkəsi kimi ideoloji baryerlərin aradan qaldırılması
6. Nəhayət, Çinin Azərbaycan yazıçıları üçün yeni, fərqli və cəlbedici ölkə olması

Bütün bunlara görə, XX əsr – sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu geniş yer tutmuş və bu mövzuda diqqətəlayiq, yaddaqalan bədii əsərlər yazılmışdır.

Çin haqqında yazılmış bədii əsərlər Azərbaycanla Çin ölkəsi arasında Ədəbiyyat körpüsüdür.

Çin ölkəsinə həsr edilmiş bədii əsərlər Azərbaycan şairlərinin Çin Xalq Respublikasına olan səfərləri əsasında yazıldığı üçün bu nəhəng Asiya ölkəsini xalqımıza tanıtmaya və sevdirməyə xidmət etmişdir. Bu mənada Çin Xalq Respublikasına həsr edilmiş şeirlər və hekayələr Azərbaycan üçün Çin Xalq Respublikasını tanıdan bələdçi funksiyasını daşıyır.

Azərbaycanın yazıçı və şairləri Çin Xalqının lideri Mao Tze-Dunun rəhbərliyi ilə 1947-1949-cu illərdə Çində baş vermiş inqilabi hadisələri diqqətlə izləmiş və Çində siyasi sistemin dəyişdirilməsinə dəstək verən şeirlər yazmışlar. Xalq şairi Süleyman Rüstəmin “Çinli qardaş” “Çinli” və sair şeirlərində Çinin yeni dövrünün başlamasını alqışlanmışdır.

*Deyirəm nəğmə Çindən
Ucalsın dalğa-dalğa,
Alovların içindən*

*Alov rəngli bayraqla
Çıxdı zəfərlə çinli.*

*Sandı könünə həmdəm
Səadəti, ac gününü.*

*Yox olsun deyə dərd-qəm
İstibdadın mülkünü
Yıxdı zəfərlə çinli.*

Azərbaycan şairlərindən Osman Sarıvəlli Çin Xalq Respublikasını Sovet İttifaqının “Ən böyük arxası kimi” tərənnüm etmiş, Muo Tseze Dunu yeni dünyanın liderlərindən biri kimi alqışlamışdır:

*Qışları qayalarda,
Qaranlıq mağaralarda yatdılar.
Yeni Çini –
Bayrağı 5 ulduzlu
Çini yaratdılar
Doğdu Şərq günəşi.
Üstünə nur səpələndi
Qədim Çin, Qocaman Çin!
Həyatın təzələndi!*

Xalq şairi Rəsul Rza “Haray dostlar”, “Çinli dostuma”, “Çapey” şeirlərində və “Si-Au” poemasında Çinin istiqlalını müdafiə etmişdir:

*Eheyyy!.....
Çinin mərd oğulları!
Qaldırın qan rəngli bayrağı yuxarı!
Bağırın gur səslə: “Çindən əlini çək!
Çin öz tarlalarını özü biçəcək!”
Sizin dilinizdən eşidək
Doğan qızıl Çin xəbəri!
Siz verin
Azad Çindən
Bizə Çin xəbəri!
Silah başına,
Çinin mərd oğulları!*

Azərbaycanın Xalq şairi Səməd Vurğunla Çinin tanınmış şairi Ki Gün Pin arasındakı dostluq ölkələrimizin dostluq münasibətlərinin nümunələrindən biri hesab edilə bilər. Məlumdur ki, Ki Gün Pin 1951-ci ildə Azərbaycana – Bakıya gəlmiş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında iki ölkə arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur. Ki Gün Pin ölkəsinə qayıtdıqdan sonra “Bakı” adlı ilhamlı bir şeir yazmışdır. Həmin şeir tanınmış Azərbaycan şairi Nəbi Xəzri tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Xalq şairi Səməd Vurğun Vyetnam səfərinə gedərkən, yolda xəstələnmiş və müalicə üçün Çin Xalq Respublikasının paytaxtı Pekin şəhərinə getmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda iki poema meydana çıxmışdır. Xalq şairi Rəsul Rzanın “Si-Au” və Əlirza adlı şairin “Çin qızı” poemalarında Çin xalqının azadlıq mübarizəsi təsvir və tərənnüm olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda münasibətdə uzun əsrlər ərzində Nizami Gəncəvi ənənəsi davam etmişdir. Belə ki, Azərbaycanda Çin mövzusunda yazılmış əsərlərin əksəriyyətinin qəhrəmanı Nizami Gəncəvi yaradıcılığında olduğu kimi, Çin qızı – Çin gözəlidir. Mirvarid Dilbazi də “Çin qızı” şeiri ilə Çin mövzusunda öz baxışından keçirmişdir. Şair Əhməd Cəmil isə Çin qızı haqqında “Şərq qızı” adlı təsirli bir mahnı yazmışdır. Beləliklə, Çin qızı obrazı Azərbaycanda Çin ölkəsinin simvolu kimi qəbul edilmişdir. Əhməd Cəmilin “Şərq qızı” mahnısı Çində yeni dünya quranlara dəstək xarakteri daşıyır.

*Qızarır, bax üfüqlər,
üfüqlər, üfüqlər...
Oyanır al şəfəqlər;
Şəfəqlər, şəfəqlər....
Qızılğıldən, lələdən
Don biçib, gey qırmızı;
Çıx günəşi salamlı,
Ey vüqarlı Şərq qızı!
Ellərin qəşəng qızı!*

*Bizim göylərdə nurlu
Bir ulduz var uğurlu –
Odur ümid ulduzu!
Ey füsunkar Şərq qızı!
Ellərin qəşəng qızı!*

*Döyüşə gir vüqarla!
Vüqarla, Vüqarla !
Vüsala yet bahara!
Baharla! Baharla!*

Azərbaycanın Xalq şairi Balaş Azəroğlu 1952-ci ildə Çin Xalq Respublikasına səfər etmiş və bu səfərin təəssüratları haqqında silsilə şeirlər yazmışdır. “Arşın mal alan Pekində”, “Təbriz xalısı Pekində” şeirlərində Azərbaycan-Çin əlaqələrinin əlamətdar ədəbi-mədəni hadisələrinə poetik qiymət verilmişdir. Balaş Azəroğlunun Çin Xalq Respublikasının banisi “Mao Tsze-Dunla görüş” şeiri dünyanın olduğu kimi, bizim indiki günlərdə də qiymətli və əhəmiyyətlidir. Şeirdə Mao Tsze Dunun Çin xalqı qarşısındakı xidmətləri ilhamla tərənnüm olunmuşdur. “Arşın mal alan Pekində” şeiri Azərbaycan-Çin əlaqələri fonunda yaradılmış təsirli vətənpərvərlik şeiri nümunəsidir. Şeirdə dünya şöhrətli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin, məşhur xanəndə Rəşid Behbudovun, adlı-sanlı aktyor Lütfuli Abdullayevin sənətinə Çində bəslənən isti münasibət poetik cəhətdən yüksək qiymətləndirilmişdir:

*...Çin dilində Rəşid elə oxuyur, inan –
Çinlilər də heyran qalır bu məharətə
Lütfulinin çincə sərbəst danışmasından
Az qalır ki, Telli özü gələ heyratə.*

*Düşünürəm, bir sənətin qüdrətinə bax,
Yer üzünü heyran etmiş təntənəsilə.
Şərqi, Qərbi qədəm-qədəm addımlayaq
Bir milləti tanıtdırır öz nəfəsilə.*

*Düşünürəm.... Qəlbimdə qürur, iftixar,
İstəyirəm öz yerimdən car çəkib deyəm:
- Bilirsinizmi, bilirsinizmi, çinli qardaşlar,
Mən o böyük Üzeyirin həmyerlisiyəm!*

Müstəqillik illərində yaranmış şeirlər içərisində Xalq şairləri Sabir Rüstəmxanlı və Zəlimxan Yaqubun şeirləri yüksək poetik səviyyədə alınmışdır. Bu şeirlər Azərbaycan Respublikasının Prezi-

denti Heydər Əliyevin 1994-cü ildə Çin Xalq Respublikasına səfəri zamanı onu müşayiət edən Azərbaycan şeirlərinin aldıkları təəssüratları əsasında yazılmışdır. Zəlimxan Yaqubun “Çin qızı, Çin gözəli” şeiri Çin ölkəsi və Çin xalqı haqqında nəğmə təsiri bağışlayır: Şeirdə Çin gözəlinin bənzərsiz obrazı canlandırılmışdır.

*Dünyanın heç yerində
Sənin kimi pəri yox,
Həyatın səndən bəhə
Sərvəti yox, zəri yox.
Bu Allahın işidi,
Sənin gözəlliyindən
Bəndənin xəbəri yox.
Yaradanın, Tanrının,
Allah tən gözəli!
Çin qızı, Çin gözəli!*

*...Mən indi başa düşdüm,
Niyə Nizami babam
Çin yazıb, Çin deyirmiş!
Mən indi başa düşdüm,
Niyə Füzuli babam
Sevgiyə din deyirmiş!
Mən indi başa düşdüm,
Nə üçün Molla Pənah
Çinü-Maçin deyirmiş!
Qar zirvənin şöhrəti
Dağların çən gözəli!
Dünən babalar olub,
Bu gün heyranın mənəm,
Çin qızı, Çin gözəli!*

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda həsr olunmuş antologiya çapa hazırlanır.

IV. Azərbaycan-Çin elm və təhsil əlaqələri. Çin qədim və zəngin elm ölkəsidir. Azərbaycanla Çin arasında elmi əlaqələrin də qədim tarixi və çoxəsrlik ənənələri vardır. Sovet dövründə bu əlaqələr Moskva vasitəsi ilə həyata keçirilmiş və ideoloji xarakter daşımışdır. Müstəqillik illərində elmi əlaqələr daha sistemli şəkildə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycan-Çin elmi əlaqələri elmin bütün sahələrini əhatə edir. Lakin bu əlaqələr Humanitar və İctimai elmlər sahəsində daha çox inkişaf etməkdədir.

Bir neçə mühüm faktı qeyd etmək istəyirəm.

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə Çin Xalq Respublikasının İctimai Elmlər Akademiyası arasında qarşılıqlı elmi əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır.

2. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin Mərkəzi və Azərbaycan Dillər Universitetində Konfutsi Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

3. Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Dillər Universitetində Çin dili və ədəbiyyatı tədris olunur.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dilini öyrədən dil kursu fəaliyyət göstərir.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dili və Ədəbiyyatı mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz ən müasir texnologiya ilə təchiz edilmişdir.

2. Azərbaycan Konfutsi Mərkəzi ilə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu arasında qarşılıqlı əməkdaşlığa dair müqavilə imzalanmışdır.

3. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dili Kursları fəaliyyət göstərir. İnstitutdakı Çin Dili Kurslarında Akademiyanın digər institutlarının əməkdaşları da Çin dilini öyrənirlər.

4. Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dilini mükəmməl bilən, Çində dil kursları keçib yüksək dərəcəli sertifikatlar alan mütəxəssislər fəaliyyət göstərir.

5. Çin-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə həsr olunmuş 2 fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası üzərində iş aparılır.

6. Çin ədəbiyyatına aid elmi tədqiqat işləri aparılır və məqalələr yazılıb çap olunur.

7. Bakıdakı Konfutsi Mərkəzi ilə birlikdə "Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri" mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilmişdir.

8. Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda yazılmış şeirlərdən ibarət antologiya çapa hazırlanır.

9. Pekin Xarici Dillər Universitetində fəaliyyət göstərən "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı" ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə Azərbaycan ədəbiyyatına dair onlayn dərslər keçirilir.

10. Çin İctimai Elmlər Akademiyasının Mədəniyyət Mərkəzi ilə ortaq layihələrin həyata keçirilməsinə başlanılıb.

Bütün bunlarla bərabər, Azərbaycan-Çin elmi və ədəbi əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakılara ehtiyac vardır:

1. Çin ədəbiyyatının bütün inkişaf mərhələlərini əks etdirən kitabın hazırlanıb Azərbaycan dilində nəşr edilməsi

2. Çin ədəbiyyatından seçilmiş nümunələrin Azərbaycan dilinə tərcümə olması

Bütün sahələr üzrə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin böyük perspektivləri vardır.

Və biz yeni tarixi dövrün imkanlarından istifadə edərək Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni və elmi əlaqələrini irəli aparmaqda qərarlıyıq.

Азербайджано-китайские литературные и научные связи

Иса Габиббейли

Академик, вице-президент НАНА

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Резюме. В статье рассматриваются исторические традиции литературных и научных отношений между Азербайджаном и Китаем, их развитие на современном этапе и перспективы на будущее. В то же время автор дает информацию о возможностях азербайджано-китайского транспортного сообщения, важного для литературно-культурных и научных связей, а также о Зангезурском коридоре.

Ключевые слова: Азербайджан, Китайская Народная Республика, литературные связи, Шелковый путь, период независимости

TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATI

Qabdulla Tukay mövzusu Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında

Əlizadə Əsgərli

Filologiya elmləri doktoru, dosent

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: alizade.asgerli@gmail.com

Annotasiya. Xəlil Rza Ulutürkün əlyazmalarının böyük bir qismi ümumtürk mədəniyyətinə aiddir. O, bədii tərcümə məktəbinin tanınmış nümayəndəsi kimi, əsasən, azadlıq, istiqlal, millilik, bəşəriyyət və xalq taleyi məsələləri ilə bağlı olan əsərləri dilimizə çevirmişdir ki, bu da onun azadlıq, millilik və bəşəriyyət ruhundan irəli gəlmişdir. Sənətkar tatar xalq ədəbiyyatından Musa Cəlil yaradıcılığı ilə yaxından maraqlanmış, «Moabit dəftəri» kitabını dilimizə çevirmişdir.

Xəlil Rza tatar xalq ədəbiyyatından Qabdulla Tukay və Musa Cəlil yaradıcılığının milli məzmunu, vətəndaşlıq qururu və azadlıq ruhunu yüksək qiymətləndirmişdir.

Məqalədə X.R.Ulutürkün Qabdulla Tukay haqqında məqalələri, yaradıcılığından tərcümələri və poetik təsirlərin şərhini ifadəsini tapmışdır.

Açar sözlər: Qabdulla Tukay, Xəlil Rza Ulutürk, bədii tərcümə, tatar poeziyası

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.03.2021; qəbul edilib – 19.03.2021

The subject of Gabdulla Tukai in Khalil Rza Uluturk's creativity

Alizade Asgerli

Doctor of Philological Sciences, associate professor

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: alizade.asgerli@gmail.com

Abstract. The most part of manuscripts by Khalil Rza Uluturk belongs to the Turkic culture. As a well-known representative of the school of artistic translation he mainly translated the works on independence, sovereignty, humanity and issues of people's fate and it is related to his spirit of independence, nationalism and humanity. The master had been interested in Musa Jalil's creative work from literature of Tatar people, and translated his book "The Moabite notebook" into our language.

He highly evaluated the national content, pride of citizenship and spirit of independence of Gabdulla Tukai's and Musa Jalil's creativity from literature of Tatar people.

In the article it is reflected articles by Kh.R.Uluturk about Tukai, translation from his creativity and the interpretation of poetic influences.

Keywords: Gabdulla Tukai, Khalil Rza Uluturk, artistic translation, Tatar poetry

Article history: received – 15.03.2021; accepted – 19.03.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycanın Xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün poeziya nəhrinin qaynaqlandığı böyük ümmanlar Türk, Slavyan, Pribaltika və Qafqaz xalqları ədəbiyyatı ilə bağlıdır.

X.R.Ulutürkün poetik görüşlərinə Kiçik və Orta Asiya xalqlarının ədəbiyyatı yaxın olmuşdur. O,

türk qövmələri poeziyasını ədəbi proses olaraq izləmiş, Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrini problem olaraq araşdırmışdır. Ömrünün 15 ilini (1969-1985) Maqşud Şeyxzadə və onun müasirlərinin yaradıcılığına həsr etmişdir. Onun “Qardaş xalqın mənəvi sərvəti”, “Sənətkar şöhrətinin sirri”, “Mədəniyyət iftixarı”, “Poeziya xalqın nəfəsidir”, “İki xalqın oğlu” məqalələri Maqşud Şeyxzadəyə həsr olunub.

Xəlil Rza əlyazmalarının böyük bir qismi ümumtürk mədəniyyəti ilə əlaqəlidir. Həmin yazılar, əsasən, qarşılıqlı münasibət zəminində olub, böyük və qüdrətli türk sənətkarlarından bəhs edir. Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Əbdülhaqq Həmid, Nəmiq Kamal, Nəzim Hikmət, Maqşud Şeyxzadə, Abdulla Arif, Cəlal Kəmal, Abay Kunanbayev, Muxtar Auev, Sədrəddin Ayni, Qabdulla Tukay, Məhdimqulu, Qaysın Quliyev, Aybək, Qafur Qulama müraciət edəndə də məhz bir cəhət – türkçülük və turançılıq Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında bir ideya, bir məfkurə qaynağı olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

X.R.Ulutürk bədii tərcümə məktəbinin tanınmış nümayəndəsidir. Tərcümələrə diqqət edəndə görmək çətin deyil ki, X.R.Ulutürk əsasən azadlıq, istiqlal, millilik, bəşəriyyət, xalq taleyi məsələləri ilə bağlı əsərləri dilimizə çevirməyə xüsusi səy etmiş, bu da onun azadlıq, millilik və bəşəriyyət ruhundan irəli gəlmişdir.

X.Rza əsasən, özünüdərk, azadlıq, istiqlal, millilik, bəşəriyyət, xalq taleyi məsələləri ilə bağlı olan böyük sənətkarları öyrənmiş, onlarla ünsiyyətdə olmuşdur. Onun türk ədəbiyyatı ənənələri ilə bağlantıları Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Akif Nihat Asiya, Nəmiq Kamal, Nəzim Hikmət, Yəhya Kəmal Bayatlı, Məhməd Akif Ərsoy, Əhməd Ər, Nəcin Fəzayıl Qısakürək, Fəruq Nəfiz Çamlıbel, Orxan Seyfi Orxan, Yusif Ziya, Behcət Kamal Çağlar, Nihal Atsız, Rauf Pərvi və başqalarına söykənmişdir. O böyük türk sənətkarları ki, Əkrəm Cəfər, H.Cavid və Məhəmməd Hədinin özü də onlardan öyrənmişdir.

1984-cü ildə çap etdirdiyi “Dünyaya pəncərə” [1] kitabında şair sülh, azadlıq, demokratiya, istiqlaliyyət, vətənpərvərlik və humanizm ideyalarını əks etdirən əsərləri dilimizə çevirmişdir.

Tərcüməçi “Turan çələngi” [2] (1992; 2005) kitabında Azərbaycan, türk, özbək, qazax, qırğız, tatar, Kırım türklərinin ədəbi nümunələrini dilimizə uyğunlaşdırmış, Turan dünyası və onun mədəniyyət qaynaqlarını bir məcrada birləşdirmişdir.

Xəlil Rza 53 türk sənətkarından qəzəl, qəsidə, rübai, qitə, radiopyes, faciə və s. dilimizə çevirmişdir. Şair bunları ortaq dil, ortaq məkan təfəkkürü və ideya-nəzəri qaynaqlar kimi dəyərləndirmişdir.

Ümumən, XIX əsrin sonu (ikinci yarısı), XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq milli şüur poeziyası N.Nekrasov (rus), T.Şevçenko (Ukrayna), Abay (qazax), Qabdulla Tukay (tatar), Akaki Sereteli (gürcü), Nəmiq Kamal, Tofiq Fikrət (türk), Sabir və Hədiyə (Azərbaycan)... məxsus olmuş, onlar vətəndaş sənətkarları kimi yetişib tanınmışlar. Və bunların hər biri öz milli ədəbiyyatına, ədəbi prosesinə təsir etmişdir. M.Ə.Sabir nəinki 1930-cu illər Azərbaycan şeiri üçün, habelə türk ortaq dil və ortaq məkanı üçün poetik qaynaq olmuşdur.

Milli sənətkar olan Çingiz Aytmatov və Oljas Süleymenov türk qövmələrinin birliyi mənasında ünlü qeyrət sahibləri kimi tanınmışlar. Və Xəlil Rza Azərbaycanda belə qeyrət, milli nümunənin azlığına təəssüf etmişdir. Beləcə, o, Ə.Nəvai – M.Füzuli, M.P.Vaqif – F.Məhtimqulu, M.Ə.Sabir – T.Fikrət, M.Ə.Sabir – Q.Tukay birgəliyindən yazmışdır. O, azərbaycançılıqda Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni, türkçülükdə isə Əlibəy Hüseynzadəni önə çıxarmışdır. Və onların bir-birini ideoloji-siyasi olaraq tamamladığını göstərmişdir. Şair M.Ə.Rəsulzadənin nəzəri olaraq dediklərini poetik olaraq təsdiqləmiş və Ə.Hüseynzadənin “Füyuzat”ında, türkçülüynün təbliğatında da Azərbaycan dərki görmüşdür. Çünki romantiklərdə, maarifçilərdə bir Vətən, bir Millət ümumiliyinin qavrayışı, dərki ifadə olunmuşdur. Bunun da məhiyyətində ortaq əlifba, ortaq dil və ortaq məkan dayanmışdır. Türkçülük, turançılıq Milli İdealın uzaq məqsədi, Azərbaycançılıq isə Milli İdealın yaxın məqsədidir. Milli idealın əsasında istiqlal, dövlət müstəqilliyi, bəşəri mütəqillik dayanmışdır. Xəlil Rza milli ideal, milli tale uğrunda ədəbi-ideoloji mübarizə aparmışdır.

Sənətkar tatar xalq ədəbiyyatından Musa Cəlil yaradıcılığı ilə yaxından maraqlanmış, “Moabit dəftəri” kitabını dilimizə çevirmişdir. Şair Musa Cəlil poeziyası və şəxsiyyətindən öyrənə-öyrənə, həm də onu xalqımıza tanıtmışdır.

Xəlil Rza tərcüməçilik fəaliyyətində orijinaldan çevirməyə üstünlük vermişdir. Onun «Moabit dəftəri» adlı şeirlər silsiləsinin dilimizə tərcüməsi də birbaşa tatarcadandır. Ələkbər Ziyatay və Böyükağa Qasımzadə tərcüməsindən 20 il sonra (1977) X.R.Ulutürk Musa Cəlil əsərlərinin 1975-1976-cı illər dördcildliyinin I və II cildlərindən istifadə edərək onu dilimizə çevirmişdir. Xəlil Rza Musa Cəlil vətənpərvərliyindən və onun azadlıq eşqindən ruhlanaraq əsərin tərcüməsinə girişmiş və məqsədinə nail olmuşdur. «Bağışla, ey Vətən», «Azadlıq», «Quşcuğaz», «Yalnız, yalnız azadlıq», «Son nəğmə», «Ölüm ərəfəsində», «Sevgilimə», «Mənim nəğmələrim», «İgidlik haqqında», «Azadlıq marşı» şeirlərində, xüsusilə, X.R.Ulutürkün azadlığa, vətənpərvərliyə olan sevgisi aydın hiss olunur. X.Rza çalışmışdır ki, orijinalda ifadə olunmuş ideya-məzmunu: ölüm qarşısında təbəssümünü itirməyən bu iradəli, mətanətli adamın sərt həqiqətlərindən, lirik etiraflarından doğan ali hisslərin nəğmələrini lazımı səviyyədə qoruyub saxlasın.

X.Rza tatar poeziyasından Qabdulla Tukayın «İki yol», «Könül», «Qədrini», Musa Cəlilin «Sevgilimə», Həsən Tufanın «Dostum», Kırım türklərindən Aşıq Ömərən qoşma və gəraylılarını, Bəkir Çobanzadənin «Ah, bu qütbət nə soyuq», «Ah, atılsam meydana» şeirlərini dilimizə uyğunlaşdırıb çap etdirmişdir. Şair Qabdulla Tukaya həsr olunmuş «Məşələ çevrilmiş həyat», «Böyük vətəndaş, qüdrətli şair», Musa Cəlil haqqında «Musa Cəlil qəhrəmanlığı» adlı məqalələr yazmışdır [3; 4]. Şair Qabdulla Tukayı bizim Sabirə, rusların Nekrasovuna, gürcülərin A.Seretelisinə, qazaxların Abayına, özbəklərin M.Ə.Müqimi və Firqətinə bənzətməmişdir.

Bu, onun ilk növbədə vətəndaş şair olduğundan irəli gəlmişdir ki, Xəlil Rzanı Q.Tukay şeirinin bu məziyyəti (vətəndaşlığı) düşündürmüşdür. Qabdulla Tukay da azadlıq mücahidi kimi tanınmışdır. O, «bədi sözün qüdrəti ilə zalımların burnunu ovmağı, yoxsulların qoluna və ürəyinə qüvvət verməyi, zamanın zülmətlərini dağıtmağı, mühitin çirkəblərini yumağı, təmizləməyi özünə məqsəd seçmişdi» [3]. Xəlil Rza onun bu ruhundan qüvvət almış və şeirinə belə bir xüsusiyyət, məziyyət gətirmişdir. Qabdulla Tukay poeziyasındakı 15-lik bölgüsü, ritm, intonasiya, xitablı, suallı, nidalı təsvir vasitələri Xəlil Rza poeziyası üçün də səciyyəvi keyfiyyətdir.

Sənətkar Qabdulla Tukay və Musa Cəlil yaradıcılığının milli məzmunu, onun vətəndaşlıq qüruru və azadlıq ruhunu yüksək qiymətləndirmişdir.

Xəlil Rza poeziyasına təsir Qabdulla Tukayın «Kəndlinin yuxusu», «Parazitlər», «Dostlara sözüm», «Azadlıq haqqında», «Dövlət duması», «Öz xalqıma», «Getmədin» kimi şeirləri, «Yeni nəsil baş» poemasının inqilabi məzmunu, bu poetik nümunələrdəki güclü vətəndaş qüruru, məsuliyyət hissi, döyüşkən, sarsılmaz ruh və güclü bədii forma yeniliklərindən də gəlmişdir...

Güclü intonasiya, ərzuauyar ritm, nidalar, suallar və xitablardakı duyğu, həyəcan və mənalarda çar istibdadına qarşı tatar xalqının mübarizəsi əhvali-ruhiyyəsini Xəlil Rza Azərbaycan xalqının rus çarizminə, imperiyasına qarşı mübarizəsində ifadə etmişdir:

Qabdulla Tukayda:

*Yox, getmərik zülm əlində qan-yaş tökən uzaq yurda,
Cəsus, satqın şəbəkəsi bəlkə yüz qat çoxdu orda.*

*Orda da haqq təşənləri bıçaqlanır, qurşunlanır,
Rəsmi başlar ayıq başı qamçılarla qarşılayır!*

Xəlil Rza Ulutürkdə:

*Yazıldı Güliüstan müqaviləsi,
Pozuldu yurdumun min güliüstani.
Bir yanda şahənşah, bir yanda da çar
Qan ilə yazdılar sülh qərarını.
Tikanlı məftillə sarıdı onlar
Böyük bir millətin yaralarını...*

Tatarların jır, aşula, layla, oxşama, əfsun, nağıl, «Xan qızı Altunsaç», «Qırx qız» kimi rəvayətləri, Qali, Səyafi, Məhəmmədyar, Qabdurəhman Otur İmyani, İbadulla Saleh, Qabdenəsir Kursəvi, Qabdecabbar Kəndalı, Şəhabəddin Mərcani, Kəyum Nəsiri, Ağ Molla, Zakir, Qəbdürəhman İlyasi, Fateh Xalidi, Musa Ağyigidzadədən Qabdulla Tukay poeziyasına gələn poetik təsir təbii ki, Xəlil Rza poeziyasında da izsiz deyil. Belə təzahür Musa Cəlil poeziyası üçün daha xarakterik olmuşdur. Xəlil Rza yazmış ki, mən tatar poeziyası tarixində iki böyük kişiylə: Qabdulla Tukaya və sonralar onun işini misilsiz mərdliklə davam etdirmiş, tatar şeirinə dünya şöhrəti qazandırmış Sovet İttifaqı qəhrəmanı Musa Cəlilə vurğunam! Hər iki qəhrəman sənətkarın əsərlərini orijinaldan oxumaq, anlamaq və bunları dilimizə uyğunlaşdırmaq mənə xüsusi zövq verir, sənət sevinci bağışlayır... Yuxarıda Sizə təqdim etdiyim misraları tərcümə adlandırmam düstürdür. Çünki burada vəzn də, bir sıra hallarda qafiyələr də, bütöv ifadələr də şairin öz qələmindən çıxmışdır. Tatar dilinin nə qədər güdrətli, kəsərli, ən incə və dərin mətləbləri son dərəcə yığcam ifadə etməyə qadir bir dil olduğunu bilmək istəyənlər qoy Qabdulla Tukay, Hadi Taktaş, Gavi Nəcmi, Adil Qutuy və Musa Cəlil kimi klassikləri diqqətlə oxusunlar.

Xəlil Rza Musa Cəlilin «Moabit dəftəri» [5] şeirlər silsiləsini orijinaldan dilimizə çevirmişdir. Onun azadlıq, həsrət, Vətən, zindan mövzuları Musa Cəlillə uyşandır. «Həbsiyyə» şeirləri arasında da bağlar, poetik təsirlər axtarmaq mümkündür.

X.R.Ulutürkü dünya mədəniyyəti geniş surətdə düşündürmüş, böyük ədəbi örnəklərə üz tutmuşdur. Tatar xalqı və ədəbiyyatının Sabiri kimi qiymətləndirilən, XX əsrin nadir şəxsiyyəti, vətəndaş şairi Qabdulla Tukay belə sənətkar olmuşdur. Onun mənavi təyinatı və şəxsiyyəti yalnız şair deyil, həm də amsız publisist, yorulmaz folklorçu, uşaq ədəbiyyatının fəal xadimi, ədəbiyyatşünas, nasir və tənqidçi kimi qələm çalmağı tələb etmişdir.

Ata-anasını erkən itirmiş, mədrəsə təhsili almış, Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Nekrasov və başqalarını oxumuş Qabdulla Tukay «Fikir» qəzeti, «Əlqəsrül-Cədid» («Yeni əsr») ədəbi-ictimai jurnalı, «Oxlar» satirik məcmuəsinin nəşiri olmuşdur. «Bu orqanlarda pamflet və məqalələr, şeir və satiralarla çıxış edən A.Tukay zamanın ictimai-siyasi təhlilini verir, dogma xalqının mübarizə yolunu müəyyənləşdirirdi» [4].

Q.Tukayı «Qiyamət günü», «Bizim millət ölümünü, yoxsa hələ yuxulayır?», «Qraf» Lev Tolstoy cənabları yazır», «Çar – Qolod, yaxud aclıq padşahı», «Şəhərimizin zor mövqeli mollalarına bir-iki söz», «Milli hissiyyət», «Almağın leylasıyıq», «Tərcüman» qəzetinin tatarlar ilə nə əlaqəsi», «Xeyriyyə cəmiyyəti», «Kazanda nikah məclisi», «Haqqı görə-görə inkar edənlər» və başqa odlu məqalələr Q.Tukayı tatar xalqının inqilabi duyğularının ifadəçisi, inqilabçı şairi kimi tanıtmışdır. «Kəndlinin yuxusu», «Parazitlər», «Dostlara sözüm», «Azadlıq haqqında», «Dövlət duması», «Öz xalqıma», «Getməyəcəyik» kimi şeirləri, «Yeni kəsik baş» poeması isə Q.Tukayı tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsinə çevirmişdir.

Q.Tukay rus şovinizmi əleyhinə olmuş, çar istibdadını ifşa etmiş, öz xalqını, ziyalılarını milli təəssübkeşliyə çağırmışdır. O, «Getməyəcəyik» şeirini öz yurdunu atıb Türkiyəyə və başqa yerlərə qaçanlar əleyhinə yazmış, «çar istibdadına qarşı rus xalqı ilə çiyin-çiyinə mübarizə aparan tatar xalqının ən dərin, sağlam və vətənpərvərlik duyğularını» ifadə etmişdir. Bu səbəbdən çar məmurları onun məhkəməyə verilməsini tələb etmişlər. Bütün bunlar X.R.Ulutürkü düşündürmüşdür.

Nəticə / Conclusion

Xəlil Rza Ulutürkü tərcüməçilik sənətinin həm bədii əsasları, həm də nəzəri məsələləri ardıcıl məşğul etmişdir. Təsədüfi deyil ki, şair həm klassik poeziyanın, həm də bəşər bədii fikrinin ən görkəmli nümayəndələrini dilimizə çevirmişdir. Tərcümədən yüksək bədii keyfiyyət tələbi Xəlil Rzanın sənət missiyası olmuşdur. O, başqa xalqların ədəbiyyat nümayəndələrindən yazanda da, həmişə onların milli dildə və kim tərəfindən səsləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

X.Rza türk poeziyasının digər qövmələri: Türkiyə, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Krım, Sibir türklərinin mədəniyyəti, ədəbiyyatı və tarixi ilə də bağlı olmuşdur...

X.Rza özündən sonra başlayan Zamandır, Tarixdir, Dövlətdir, Xalqdır, Millətdir! Bəs Xəlil Rza özünə qədər olan Zamanda, Tarixdə kimdir? Bu sualın cavabı Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin mühakiməli məntiqində daha düstürdür: «Xəlil Rza Ulutürk antik dövrdən bəri tanıdığım böyük şəxsiyyətlər sırasında dayanır. O, bizim əsrdə macar şairi Şandor Petefinin, çex qəhrəmanı Yulius Fuçikin, tatar şairi Mu-

sa Cəlilin, türk şairi Nazim Hikmətin, ingilis şairi, böyük Corc Bayronun keçdiyi yolu keçdi və indi də onların sırasında qürurla dayanır. Xəlil Rza «Lefortovo» zindanında yatmağa məhkum edilən ilk azərbaycanlı xalq qəhrəmanı idi. O, Qafqaz dağlarında çarmıxa çəkilən qəhrəman Prometeyin birbaşa Qafqaz varisi idi.

Xəlil Rza sözün həqiqi mənasında mustəqil Azərbaycanın yenilməz azadlıq çarçısı, şəhidi və şəhid atasıydı. Bu şair Əli bəy Hüseynzadənin, Məhəmməd Hədinin, Sabirin və Müşfiqin milli yanğını və taleyini yaşadı, bütün türk dünyasının «Xəlil Rza Ulutürk» möcüzəsini şəxsi cəsarəti ilə sübut etdi və ən nəhayət, o, öz nəslinin və öz dövrünün ədəbi abidəsi, tarixi salnaməsi oldu. Bu abidə və salnamə müəllifi onu yetişdirən xalqdır» [6, s.103].

Ədəbiyyat / References

1. Xəlil Rza Ulutürk. Dünyaya pəncərə (tərtibçi: F.Ulutürk, redaktor: Ə.Əsgərli, ön söz müəllifləri: Ə.Əsgərli, N.Tağısoy). Bakı: Çinar-Çap, 2010.
2. Xəlil Rza Ulutürk. Turan çələngi (tərtibçi: F.Ulutürk, redaktor və ön söz müəllifi: Ə.Əsgərli). Bakı: Qapp-poliqraf, 2005.
3. Xəlil Rza Ulutürk. Mənə bənzə (redaktor və ön söz müəllifi: Ə.Əsgərli, ön söz müəllifi: Ə.Əsgərli). Bakı: Gənclik, 2000.
4. Xəlil Rza Ulutürk. Böyük vətəndaş, qüdrətli şair / Mənə bənzə (redaktor və ön söz müəllifi: Ə.Əsgərli). Bakı: Gənclik, 2000.
5. Musa Cəlil. Əsərləri. I və II cildlər. 1975-1976.
6. Müasirləri Xəlil Rza Ulutürk haqqında (redaktor və ön söz müəllifi: Ə.Əsgərli). Bakı: Çinar-Çap, 2004.
7. İsa Həbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukay və Azərbaycan (Azərbaycan və rus dillərində). Bakı: Elm və təhsil, 2021.

Тема «Габдулла Тукай» в творчестве Халила Рзы Улутурка

Ализде Аскерли

Доктор филологических наук, доцент

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: alizade.asgerli@gmail.com

Резюме. Большая часть трудов Халила Рзы Улутурка относится к общетюркской культуре. Как известный представитель школы художественного перевода, он переводил на родной язык в основном произведения, содержащие вопросы свободы, независимости, нации, гуманизма и судьбы народа, что происходило из его духовной связи со свободой, нацией и человечеством. Из литературы татарского народа художник слова особенно интересовался творчеством Мусы Джалиля и перевёл на родной язык его «Моабитскую тетрадь». Из татарской литературы поэт высоко оценивал национальную содержательность, гражданскую гордость и дух свободы в творчестве Габдуллы Тукая и Мусы Джалиля.

В статье рассмотрены статьи Х.Р.Улутурка о Габдулле Тукае, приведена аргументация выбора переводов из его творчества и обусловленность поэтического влияния.

Ключевые слова: Габдулла Тукай, Халил Рза Улутурк, художественный перевод, татарская поэзия

“Molla Nəsrəddin” jurnalının Türkiyə satirik mətbuatı ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Gülbəniz Babayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XX əsrin əvvəllərində nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının Yaxın və Orta Şərq xalqlarının zəngin ədəbiyyatına və satirik mətbuatına təsirindən bəhs olunur. Türkiyədə bu satirik mətbuat orqanına yüksək qiymət verilmiş, onun təsiri ilə bir çox satirik qəzet və jurnallar nəşrə başlamış, “Molla Nəsrəddin” ənənələrini uğurla davam etdirmişlər. Bununla yanaşı, məqalədə türk satirik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Namiq Kamal, Ziya Paşa və başqalarının əsərlərinə molla-nəsrəddinçilərin yazdıqları bənzətmə, nəzirə, parodiya və təhzillər müqayisə və paralellər əsasında təhlilə cəlb olunur. Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cəbbarlı, Qurbanəli Şərifzadə və başqa molla-nəsrəddinçilərin satirik əsərlərinin Namiq Kamalın yaradıcılığı ilə mövzu, ideya bağlılığı, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, satirik ifadə tərzini konkret nümunələr əsasında şərh olunur. Bununla yanaşı, akademik Həmid Araslının, böyük türk ziyalıları Fuad Köprülünün, Əziz Nesinin “Molla Nəsrəddin” jurnalı və Sabir haqqında dəyərli fikirlərinə istinad edilir. Məqalədə “Molla Nəsrəddin” jurnalı və molla-nəsrəddinçilərin türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatı ilə sıx bağlılığı ön plana çəkilir və bu əlaqələrin mətbuatımıza və ədəbiyyatımıza müsbət təsiri təhlilə cəlb olunur.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Türkiyə mətbuatı, Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cəbbarlı, Qurbanəli Şərifzadə, Namiq Kamal, satira, nəzirə, parodiya, təhzil, felyeton

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.02.2021; qəbul edilib – 19.02.2021

Mutual relation of “Molla Nasreddin” magazine with the Turkish satirical press

Gulbeniz Babayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Abstract. In the article is dealt with the influence of “Molla Nasreddin” magazine published at the beginning of 20th century on rich literature and satirical press of peoples of the Near and Middle East. This satirical press was highly appreciated in Turkey, many satirical newspapers and magazines started to be published under the influence of it and successfully continued the traditions of “Molla Nasreddin”. In addition to it, in the article the imitation, nazire, parody and tehzil written by mollanasreddinists to the works of prominent representatives of Turkish satirical literature such as Namiq Kamal, Ziya Pasha and others are analyzed on the basis of comparisons and parallels. The connection of subject and idea of satirical works by Mirza Alakbar Sabir, Salman Mumtaz, Jafar Jabbarli, Gurbanali Sharifzade and other mollanasreddinists with the creativity of Namiq Kamal, features of mastership and satirical style of expression are interpreted based on concrete examples. Besides it valuable thoughts of Hamid Arasli, Fuad Koprulu and Aziz Nesin, great Turkish intellectuals about “Molla Nasreddin” magazine and Sabir were referred in the article. In the article is focused on “Molla Nasreddin” magazine and closed connection of mollanasreddinists with Turkish satirical literature and press; and positive effect of these relations to our press and literature is studied.

Keywords: “Molla Nasreddin” magazine, Turkish press, Mirze Alakber Sabir, Salman Mumtaz, Jafar Jabbarli, Gurbanali Sharifzade, Namig Kamal, satire, nazire, parody, tehzil, feuilleton

Article history: received – 11.02.2021; accepted – 19.02.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan satirik mətbuatının əsasını qoyan “Molla Nəsrəddin” jurnalı dünya xalqlarının satirik mətbuatı və ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqə və təsir şəraitində inkişaf etmiş, formalaşmış, ədəbi məktəb yaratmağa qədər böyük bir təkamül yolu keçmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladığı gündən (7 aprel 1906) Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mətbuatına, zəngin ədəbiyyatına, ictimai fikrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və silinməz izlər qoymuşdur. Jurnalın bu tarixi xidmətləri unudulmamış, Azərbaycanın hüduqlarından kənarda, beynəlxalq aləmdə, o cümlədən Türkiyədə Şərq xalqlarını milli intibaha, dirçəlişə, azadlıq və demokratiyaya səsləyən “Molla Nəsrəddin” satirik dərgisinin müstəsna rolundan dönə-dönə bəhs edilmişdir. Türkiyənin tanınmış elm adamları, şair və yazıçıları – Nazim Hikmət, Məmməd Fuad Köprülü, Əziz Nesin, Hilmi Ucaş, Hüseyn Kazım Qədri, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, İbrahim Altay Qövsü, Vahab Yurdsevər və başqaları “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir və molla-nəsrəddinçi satiranın yaradıcıları haqqında dəyərli fikir və mülahizələr söyləmişlər. Görkəmli türk şairi Nazim Hikmət M.Ə.Sabir yaradıcılığındakı ümumbəşəri dəyərləri ön plana çəkərək demişdir: “Sabir yalnız Azərbaycanın deyil, Orta Asiya-nın, Orta və Yaxın Şərqin ən böyük şairlərindən biridir. Sabiri əslindən oxuyub anlama bildiyim üçün qəlbimdə sevinc duyuram. Sabirin azadlıq, xalq mənafeyi, demokratiya uğrunda, istibdad, dəribəyli-yə, qara qüvvələrə və burjua liberalizminə qarşı apardığı mübarizə mənim vətənimdə eyni yolda dö-yüşənlər üçün sınılanmış bir silahdır. Sabirin şeirləri, “Molla Nəsrəddin” jurnalındakı əsərləri Türkiyə-də azadlıq sevnələrin ilham mənbəyi idi. 1908-ci il inqilabından əvvəl və sonra Sabir Türkiyədə yal-nız tərəqqipərvər ziyalılar arasında deyil, xalq kütlələri arasında da məhəbbət və həyəcanla oxunan bir şair idi” [3, s.367].

Əsas hissə / Main Part

Türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatına molla-nəsrəddinçilərin, Azərbaycan şair və yazıçılarının təsiri haqqında məlumatlara bir çox mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Zahir Güvəmlinin “Türk mizah edebiyatı antolojisi” kitabında XX əsrin əvvəllərində, II Məşrutıyyətdən sonra Türkiyədə nəşr edilən satirik qəzet və dərgilərdən seçilmiş 50-dən artıq şeir və nəsr nümunələri toplanmışdır. Tədqiqatçının Türkiyədə yayımlanan “Qaragöz”, “Akbaba”, “Çinqıraqlı tatar”, “Xəyal” kimi satirik mətbuat orqanlarından topladığı nəzm və nəsr parçalarında “Molla Nəsrəddin” jurnalına məxsus, xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadə publisistikası və Mirzə Ələkbər Sabir satiraları üçün xarakterik olan tənqidi ruh, dövrə, zamanəyə sərt, açıq tənqidi münasibət, ictimai və sosial problemlərin qabardılması kimi mühüm məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılır.

Akademik Həmid Araslı “Sabir və Şərq ədəbiyyatı” adlı məqaləsində molla-nəsrəddinçi şairin türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatına təsirindən bəhs edərək yazır: “... Bir məlumatda Sabir əsərlərinə hələ 1909-cu ildə türk şairlərinin də nəzirələr yazdığı aydın göstərilir. O zaman Türkiyədə nəşr olunan “Qaragöz” adlı satirik qəzetin 70-ci nömrəsində Məhəmməd İzzətin “Həsbi-hal və fəryadi-şahi-əcəm” adlı şeiri Sabirin 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin”də nəşr olunmuş “İran özümündür” şeirinə nəzirədir. Bu fakt göstərir ki, türk mətbuatı geniş tədqiq olunsay, Sabir yaradıcılığının Türkiyə ədəbiyyatı üzərindəki mütərəqqi təsiri də aydınlaşdırıla bilər” [5]. Həmid Araslı fikrinin məbədində onu da nəzərə çatdırır ki, Sabir Türkiyədə o zaman satirik rübailəri ilə məşhur olan Əşrəfin əsərlərini sevirdi.

Görkəmli tədqiqatçı Nazim Axundov Mirzə Ələkbər Sabir irsinin Türkiyədə təbliği istiqamətində Əziz Nesinin müstəsna rolunu yüksək dəyərləndirərək yazır: “O, 1962-ci ildə türk satira jurnalı

“Zübük”də “Böyük həcvçi Mirzə Ələkbər Sabir” adlı məqaləsini çap etdirmiş və şairin “Qorxuram” satirasının tərcüməsini orijinalı ilə birlikdə buraxmışdır” [8, s.345].

Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığına daha çox müraciət etdiyi, əsərlərinə parodiya, nəzirə, bən-zətmə və təhziilər yazdığı sənətkarlardan biri də Namiq Kamaldır. O, türk satirik mətbuatının öncül-lərindəndir. Yaradıcılığında Türkiyə xalqının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatı xüsusi yer tutur. Türkiyədə mütləqiyyət rejimini devirmək, konstitusiyalı monarxiya, milli məclis, ən başlıcası isə de-mokratik bir cəmiyyət qurmaq üçün ictimaiyyəti maarifləndirmək, elm və mədəniyyətin inkişaf etdi-rilməsinə təkan vermək kimi tələyüklü məsələlərin həllində Ziya Paşa ilə Namiq Kamal eyni əqidə birləşdirirdi. Bəzi məsələlərdə Namiq Kamalın fikirləri daha mütərəqqi idi. O, zorakılıq üzərində bər-qərar olan feodal-patriarxal quruluşunun kökündən məhv edilərək azad, demokratik bir cəmiyyət qu-rulmasını istiqlaliliyyətin önəmli şərti kimi dəyərləndirirdi. Mövcud rejimin qanunsuzluqlarına qarşı barışmazlıq, üsyankarlıq onun yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Namiq Kamalın cəmiyyət, xalq, onun vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması haqqında dəyərli fikirləri sonralar “Molla Nəsrəddin”in ilk sayındakı “Sizi deyib gəlmişəm” xitabı ilə üst-üstə düşərək paralellik yaradır. Bu, təbii olaraq, bütün Şərq aləminin, eyni zamanda Türkiyənin Azərbaycanla oxşar tələyi və problemləri yaşaması ilə əlaqədar idi. Namiq Kamalın Ziya Paşanın “Röya”sına cavab şəklində yazdığı eyniadlı publisistik əsərindəki (1872) ideoloji xətt, çağırış ruhu “Molla Nəsrəddin”in proqram xarakterli ilk məqaləsi ilə tam ekvivalentlik yaradır: “Ey qəflət yuxusunda yatanlar, ey səfələtə alıxanlar! Ey əsarət düşkünləri! Ey qorxaqlar və mütilər! Ey mürtekbilik zillətinə sitayiş edənlər! Gözlərinizi ancaq qiya-mətdəmi açacaqsınız? Boynunuzdakı əsarət zəncirini cəhənnəm zəbanilərinə təslim etmək üçün mü saxlayırsınız? Bir dəqiqə sonra daimiliyinə əmin ola bilmədiyiniz həyatınız üçün mü, insanlığın dilin-də adınızı əbədi surətdə nifrətlə yad etdirəcək qədər qorxursunuz. Çəkdiyiniz həqarət yükünə qiyamət gününün mizanında günahların ağırlığını göstərmək üçün mü təhəmmül edirsiniz? Heyhat!” – deyərək Namiq Kamal “Hürriyyət pərisi”nin dili ilə xalqa müraciət edir. Bu çağırışda gah onun qəzəbli, üs-yankar, qəlbləri rıqqətə gətirən narahatlığını, gah da mülayim, sətirləti, gizli eyhamlarla oyanmağın vaxtının çoxdan çatdığını satirik bir dillə izhar etdiyinə şahidi oluruq. O, fikrinin məbədinə yazır: “Ey qəflət yuxusuna dalanlar! Sahibi qüdrət xalq etdiklərini görmək üçün sizə göz vermişdir. Siz isə aydın həqiqətləri görmə vasitələrinizi bağlayaraq, hər şeyi xəyalınızla və qulağınızla görməyə çalışır-sınız. Gözləriniz açıq halda uyuyursunuz. Gözləriniz qapandıqca, adətən meyid halına gəlinirsiniz. İçi-nizdəki ən təcrübəli bir qocanın görüş və düşüncələrində belə ikigözü anadangəlmə kor olan əlil bir uşağın rəyası qədər, həqiqətə uyğunluq yoxdur... Uyuyunuz, uyuyunuz, həyatdakı qəfləti ölümdəki yuxuya dəyişmək üçün bundan asan yol yoxdur. Ey səfələt düşkünləri!.. Siz qarnınızı doyurmaq üçün övladınızı ac buraxmağa təvəkkül adı verirsiniz. Kəsiblərin halı belə Allaha bəyan olduğu halda, siz “kimin bir tikə çörəyi varsa, o, “ölməz” şüarı ilə kifayətlənirsiniz...” [2, s.10-11].

Namiq Kamal mətbuata xüsusi önəm verir, onu xalqın arzu və istəklərinin ifadəçisi, istiqlal uğ-runda mübarizədə kəsərli bir silah kimi dəyərləndirirdi. Yazıcının Türkiyədə nəşr olunan “Təsviri-əf-ka”, “Hürriyyət”, “Müxbir”, “İbrət”, “Həqiqət”, “Diyojen”, “İttihad” və başqa mətbuat orqanlarında beş yüzdən artıq publisistik məqaləsi yer almışdır. On il (1863-1873) ərzində dərc etdirdiyi məqalə-lərdə Namiq Kamalın Türkiyə həyatının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni və sosial həyatının mənzərələri real şəkildə əksini tapmışdır. Onun bu sanballı publisistik yazılarında aforizmə çevrilən çox dəyərli fikirləri bu gün də olduqca aktual səslənir: “Mətbuatdan məhrum olan ölkələr ədalətin faydalarından məhrum olur”, “Ətalət ölümün kiçik qardaşı, səfahət həyatın böyük düşmənidir”, “Xalq hakimiyyəti ağıl əsaslarına söykənir, mənəvi və əxlaqi azadlıq düşünən ağıl zəfərini qazanmaqla təmin edilir”, “İnsan vətəninə sevməlidir, çünki vətəndə mövcud olan hakimiyyətin bir hissəsinə tam mənası ilə sahibdir”, “Acı söz fələyin silləsindən ucuzdur” və s.

Namiq Kamalın dövrü mətbuatda çap etdirdiyi oçerk, məqalə, felyeton və pamfletləri ideya və məzmun zənginliyi, çoxçalarlığı ilə seçilir. Onun “İstila dövrü”, “Şərq məsələsi”, “Xəstə adam”, “Ra-mazan məktubu”, “Cəhənnəmdə bir söhbət”, “Qərəz-mərz” və s. əsərlərində köhnə stereotiplərdən uzaqlaşma, xalqın milli istiqlal ideyalarını, demokratik hüquqlarını boğmağa çalışan qüvvələrin tən-qidi mühüm yer tutur.

Azərbaycan ədəbiyyatında, milli mətbuatımızda Namiq Kamal yaradıcılığına böyük maraq olmuş, buna görə də onun əsərlərinə xeyli nəzirə və təhzillər yazılmışdır. Xüsusilə molla-nəsrəddinçi şair və yazıçılar – Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cəbbarlı, Qurbanəli Şərifzadə və başqaları Namiq Kamal yaradıcılığından sənətkarlıqla bəhrələnmişlər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən “Füyuzat”, “İrşad”, “Həyat”, “Şəlalə”, “İqbal”, “Yeni iqbal” “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “Molla Nəsrəddin” kimi mətbuat orqanlarında Namiq Kamalın yaradıcılığından bəhs olunmuş, pyeslərinin tamaşaya qoyulmasından söhbət açılmış, eyni zamanda onun əsərlərinə nəzirə, parodiya və təhzillər yazılmışdır. Fuad Köprülü Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında ictimai tənqidin gücünü, Türkiyə ədəbiyyatı ilə, xüsusilə Namiq Kamal yaradıcılığı ilə bağlılığını nəzərə çatdıraraq yazır: “Axundzadə və müəqiblərinin pyeslər, hekayələr və məqalələr ilə apdıqları ictimai tənqid vəzifəsini Sabir kiçik, zərif mənzumələri ilə, hətta daha qüvvətli və daha təsirli bir şəkildə yazmışdır. Sabirin şeirlərində Osmanlı ədəbiyyatının Namiq Kamal ilə Rəcəbzadə Əkrəmin təsirləri ara-sıra gözə çarpmaqla bərabər, o, gərək dil və gərək nəzm şəkilləri etibarilə klassik azəri şeirinin ənənələrinə sadıq qalmış və ən şəxsi şeirlərində daima məhəlli rəngi mühafizə etmişdir” [6, s.428-429]. Fuad Köprülünün qeyd etdiyi kimi, Namiq Kamal yaradıcılığına xüsusi önəm verən şairlərdən biri Mirzə Ələkbər Sabir idi. Namiq Kamalın yaradıcılığına böyük rəğbət bəsləyən şair onun “Vətən”, yaxud Silistrə” pyesindəki “Vətən şərqi”-nə bənzmə yazmış, “Hüriyyət qəsidəsi”ndən bir misranı təzmin etmişdir. Bununla yanaşı, şeirdə Namiq Kamalın bəzi fikirlərinə istinadlar da vardır.

Namiq Kamalın “Vətən şərqi” şeiri keçən əsrin əvvəllərində müəllifinə böyük şöhrət qazandırmış, ölkə hədudlarından kənarda, o cümlədən Azərbaycanda da geniş yayılaraq çoxmilyonlu oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Şeirdəki yüksək vətənpərvərlik hissi, türk xalqının, Osmanlı imperiyasının mübarizliyini, qəhrəmanlığını, məğrurluğunu əks etdirən ölməz misralar hər kəsdə qürur hissi yaradır. Buna görə də bu himnə çevrilən şeir dövrünün bir çox mətbuat orqanlarında çap olunmuş, əl-əl gəzərək xalqın dilinin əzbərinə çevrilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, 1905-1911-ci illərdə İran məşrutə inqilabının qəhrəmanları “Vətən şərqi”nin misralarını əzbər söyləyərək zülm və istibdada, şahlıq rejiminə qarşı mübarizə aparmışlar.

Namiq Kamal dörd bəndlik şeirdə bədii təkrirlərdən istifadə yolu ilə vətən məhəbbətinin əvəz olunmazlığını, bölünməzliyini yüksək sənətkarlıqla əks etdirir:

*Amalımız, əfkarımız ikbal-i vatandır,
Serhaddimiza kale bizim hak-i bedendir,
Osmanlılarız, ziynətimiz kanlı kefendir,
Kavqada şəhadetle bütün kam alırıq biz,
Osmanlılarız, can veririk, nam alırıq biz!*

Sabirin Namiq Kamala nəzirə yazdığı birinci şeiri beş, ikinci şeiri isə altı bənddir. Şeirlərin üçündə də qafiye sistemi eynidir, fərqlilik yoxdur. Lakin formaca oxşar olan şeirlərin məzmunu tamamilə fərqlidir. Namiq Kamalın lirik mahiyyətli şeiri Sabirdə satirik səpkidə işlənmiş və mahiyyət etibarilə təzad yaratmışdır. Əgər Namiq Kamalda Vətən anlamı sözün həqiqi mənasında qürur yeri, müqəddəs bir məkan, yenilməzlik mücəssəməsi kimi təənnüm olunursa, Sabirdə isə əksinə, vətəni talan edənlər, onu xarabazara çevirənlər, məhv etməyə çalışan qaragüruhçu qüvvələr sərt ittihamla qarşılaşır, ciddi tənqiddə məruz qalırlar. Sarkazma istiqamətlənən acı kinayə, sətiraltı eyham, öldürücü ifadələr şeirin hər misrasına hoparaq tənqidi ən yüksək həddə çatdırır. Sabirin novatorluğunu nəzərə çatdıraraq Cəfər Xəndan yazır: “Bu kiçik dəyişiklik böyük fərqə səbəb olmuş, lirik şeir satirik şeirə çevrilmiş, Namiq Kamalın misrası Sabirin olmuş, şeirin ideya istiqaməti, hətta üslubu da fərqlənmişdir” [1, s.333].

Sabirin şeirində mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrdə Azərbaycanın real ictimai-siyasi mənzərəsi, hərcmərclik, gerilik, cəhalət, xaos, ölkədə hökm sürən özbaşınalıq, qoçuluq və s. neqativ halların ifşası bütünlüklə əksini tapmışdır. Namiq Kamal lirik şeirin ən gözəl və əhəmiyyətli nümunəsini yaratmışsa, Sabir satirik fon arxasında şiddətli sarkazmın zirvəsinə yüksələ bilmişdir:

N.Kamal: Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir
M.Ə.Sabir: Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir
N.Kamal: Osmanlılar, can veririz, nam alırıq biz!
M.Ə.Sabir: Qafqazlılar, yol kəsiriz, nam alırıq biz!
N.Kamal: Hər guşədə bir şir yatar torpağımızda
M.Ə.Sabir: Hər künədə min tülkü yatıb çardağımızda.

Şeirin digər bəndlərində də bu antitezəliyi paralelləşdirmələr əsasında üzə çıxarmaq mümkündür. Sabir “Molla Nəsrəddin” ənənələrinə sadıq qalaraq Namiq Kamalın “Vətən şərqisi”ndən bir fon kimi yararlanmış və özünün ən mükəmməl satiralarından birini yaratmışdır.

M.Ə.Sabir N.Kamalın əsərinə etdiyi ikinci təhildə şeirin yalnız vəzn və qafiyə sistemindən bəhrələnmiş, orijinalda olan heç bir ifadədən istifadə etməmişdir. Şair təhildə eys-ışrət düşkünlərini, nəfsi-əmmarəsinin quluna çevrilənləri, “gündə bir arvad alan”ları satira atəşinə tutmuşdur. Sabirin satirik və ittiamedici gülüşü mənfi tipin ifşasına xidmət etmişdir.

Namiq Kamalın “Vətən, yaxud Silistrə” pyesinin qəhrəmanı Abdullah Çavuşun əsər boyunca tez-tez işlətdiyi “Qiyamətmi qopar?” ifadəsi Türkiyədə olduğu kimi, Azərbaycanda da geniş yayılmış, məktub, felyeton, şeir, məqalə və s. janrlarda çox istifadə olunmuş, mətbuat orqanlarında işlənmişdir. Əziz Şərif “Keçmiş günlərdən” adlı xatirəsində atası Qurbanəli Şərifzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1911, № 6, s.6) “Qiyamətmi qopar?” başlıqlı felyetonunun dərc olunduğunu yazır. “Hacileylək” imzası ilə çap edilən felyetonda müəllif müxtəlif məsələlərdən söhbət açır və bir məlumatı tamamladıqda sonda həmin ifadəni təkrar edir: “Əgər Qaradağ ayısı Rəhim xanı Təbrizdə cəlal ilə istiqbal edib qədəmlərinə düşsələr və öz günahlarını boyunlarına alıb, ondan üzr istəsələr, qiyamətmi qopar? Əgər Rəhim xan bir azdan sonra onların günahından keçib fürsət vaxtında dübarə Təbrizi mühasirə edib, Azərbaycanı odlayıb yandırsa... qiyamətmi qopar? Əgər Maku, Qaradağ və Ərdəbil mahallarında zorba ağalar və qoçaq mülkədarlar, zəbədəst seyidlər və boynuyğun mollalar biçərə rəiyyətin və yazıq əkinçinin dərisini soyub qanlarını əməndə, Azərbaycan əyalət kübrası kənardan durub biqeydanə tamaşaçı olsa, qiyamətmi qopar?” Əgər Naxçıvan məşədi, kablayı və hacıları saqqallarını qırmızı boyamasalar, qiyamətmi qopar?” [4, s.6-7].

Göründüyü kimi, Qurbanəli Şərifzadə İranda, Cənubi Azərbaycanda, Naxçıvanda baş verən hadisələrin, qanun pozuntularının, istismarçı rejimin özbaşınalığının, mütləqiyyətə qarşı mübarizə aparan mücahidlərin haqq səsinin boğulmasının satirik təsvirini vermək və sarkazmi dərinləşdirmək məqsədi ilə “Qiyamətmi qopar?” aforizmindən yerli-yerində istifadə etmişdir.

M.Ə.Sabirin “Övladımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir” beyti ilə başlayan satirası Namiq Kamalın 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında (3 mart, №11) çap edilmiş “Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir” misrası ilə başlayan şeirinə ikinci nəzirəsidir.

Övrədimiz, əzkarımız əfsaneyi-zəndir,
Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Cün hübbi-nisa lazimeyi-hübbi-vətəndir,
Əhli-vətəniz, hübbi vətən yad alırıq biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırıq biz! [7, s.72].

M.Ə.Sabir Namiq Kamalın “Hürriyyət qəsidəsi”ni bir şeirində təzmin etmişdir:

Deyirdik bir zamanlar biz kəməli-fəxrü hümmətlə:
“Cahangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən!”
Bir gün də iftixar etsək səzadır fəxri-qeyrətlə:
Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyyətdən!

M.Ə.Sabir bu dörd misralıq kiçik nəzm parçasının ikinci misrasını Namiq Kamaldan olduğu kimi götürmüş və şeirin ritm və ahənginə, qafiyə siteminə uyğunlaşdırmış, bununla belə türk şairinin müstəqim mənada işlətdiyi misraya satirik yozum verərək öz məqsəd və məramını kinayəli tərzdə ifadə etmişdir. Şeir ilk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyul 1910, №160) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur.

Namiq Kamalın “Hürriyyət qəsidəsi” Türkiyədə geniş əks-sədaya səbəb olduğu kimi, Azərbaycanda da şöhrət qazanmış, Məhəmməd Hadi “Faciəyi-həyatımızdan bir pərdə” şeirini əsərə nəzirə yazmış və “Nəğməyi-əhraranə” şeirində isə həmin qəsidədən bir misranı təzmin etmişdir:

*Kamalın bu kəlamilə xitam et nəğməni, Hadi:
“Nə əfsunkar imişsən, ah ey didari-hürriyyət!”*

Namiq Kamalın bu misrasının təsiri ilə sonralar bir çox lirik və satirik əsərlər meydana gəldi. M.Hadi 1909-cu ildə yazdığı “Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir” adlı şeirini də həmin misranın vəzn və qafiyə quruluşu əsasında qələmə almışdır. M.Ə.Sabir M.Hadiyə cavab olaraq “İstiqlal bizimdir” satirasını yazmış və “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu ilin 11-ci nömrəsində “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap etdimişdir:

*Yetər canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!
Hani, dersən: “Girizandır vətəndən leyli-istibdad?”
Məgər görməzmişən ətrafı tutmuş xeyli-istibdad?”*

Şeir dərc olunduqdan bir az sonra Əli Nəzmi “Möhtərəm Sabirin şeirinə nəzirə” qeydi ilə “Amali-hürriyyət” satirasını yazır və “Tərəqqi” qəzetində çap etdirir.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan mətbuatının inkişafında müstəsna rola malik olan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalı XX əsr ədəbi və ictimai fikir tarixində yeni mərhələnin əsasını qoymaqla təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının həyatında mühüm ədəbi hadisəyə çevrildi. Türk xalqlarının satirik ədəbiyyatına və mətbuatına müsbət təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəinki molla-nəsrəddinçilər ədəbi nəslinin yetişib formalaşmasında, eləcə də Şərqlin milli oyanışında, özünüdərkində, yeni tipli satiranın yaranmasında böyük zirvələr fəth etdi. Türk dünyasını zülm və istibdada, əsarət və köləliyə qarşı mübarizəyə səslədi. Onlara azad, demokratik bir dövlətin vətəndaşı olmaq missiyasını təlqin etdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının milli intibah və istiqlal uğrunda mübarizəsinə bütün Şərq xalqları, o cümlədən Türkiyənin görkəmli şair və yazıçıları, tanınmış ziyalıları da qoşuldular. “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsiri ilə Türkiyədə “İncili Çavuş” (1908), “Karagöz” (1908), “Zuhuri” (1908), “Nek-requ ile Pişekar” (1909), “Laklak” (1909), “Eşref” (1909), “Hande” (1910), “Kahya Kadın” (1910), “Curcuna” (1911), “Zügürt” (1911), “Tokmak” (1911), “Karikatür” (1914), “Nasreddin Hoca” (1914), “Diken” (1918), “Güleryüz” (1921), “Aydede” (1922), “Akbaba” (1922), “Kelebek” (1923), “Marko Paşa”, (1946), “Karakedi” (1951), “Tef” (1954), “Dolmuş” (1956) və başqa satirik qəzet və dərgilər nəşrə başlamış və “Molla Nəsrəddin”ə məxsus satirik tərz, folklardan və klassik ədəbiyyatdan gələn ənənələri inkişaf etdirmiş, modern üslubu formalaşdırmışlar. Türk şair və yazıçılarının əksəriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi bu satirik mətbuat orqanları molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılığına dö-nə-dönə müraciət etmiş, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin yaradıcıları da qarşılıqlı olaraq Türkiyə ədəbiyyatının Namiq Kamal, Ziya Paşa, Abdulla Cövdət, Mahmud Əkrəm Rəcəzadə kimi sənətkarlarının əsərlərinə nəzirə, bənzətmə, parodiya və təhzillər yazaraq satirik mətbuatın və zəngin Şərq ədəbiyyatının yaradıcılarına çevrilmişlər.

Ədəbiyyat / References

1. Cəfər Xəndan Hacıyev. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərnəşr, 1962.
2. Edib-i azim merhum Namik Kemal beyin rüyası. İstanbul, 1326 (ərəb əlifbası ilə).
3. Əziz Mirəhmədov. Sabir. Bakı: EA nəşri, 1958.
4. Əziz Şərif. Keçmiş günlərdən. Xatirələr. Bakı: Azərnəşr, 1977.
5. Həmid Araslı. Sabir və Şərq ədəbiyyatı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1982, 29 may, №21.
6. “İnönü Ansiklopedisi”. Cilt 4. Ankara, 1950.
7. M.Ə.Sabir. Nəpəşnamə. Bakı: Azərnəşr, 1960.
8. Nazim Axundov. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: EA nəşri, 1968.
9. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2009.

Взаимосвязь журнала «Молла Насреддин» и турецкой сатирической печати

Гюльбеніз Бабаева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Резюме. В статье говорится о влиянии издававшегося в начале XX века сатирического журнала «Молла Насреддин» на богатую литературу и сатирическую печать народов Ближнего и Среднего Востока. Этот орган печати был высоко оценен и в Турции, под его воздействием начался выпуск многих сатирических газет и журналов, успешно продолжавших традиции «Молла Насреддина». Помимо этого, к анализу привлечены подражания, назидания, пародии и памфлеты, написанные молланасреддинцами на произведения видных представителей турецкой сатирической литературы Намык Камала, Зия Паши и других. В статье на конкретных примерах комментируется тематическая, идейная связь, творческие особенности, сатирическое своеобразие произведений сатириков молланасреддинцев Мирзы Алекпер Сабира, Салман Мумтаза, Джафара Джаббарлы, Гурбанали Шарифзаде с творчеством Намыка Камала. Также приведены суждения академика Гаида Араслы о ценных высказываниях видных турецких литераторов Фуада Кёпрюлю, Азиза Несина относительно журнала «Молла Насреддин» и Сабира. На передний план выведена мысль о тесной связи турецкой сатирической литературы и печати с Азербайджаном, журналом «Молла Насреддин» и молланасреддинцами и положительном влиянии этих связей на нашу прессу и литературу.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», турецкая печать, Мирза Алекпер Сабир, Салман Мумтаз, Джафар Джаббарлы, Гурбанали Шарифзаде, Намык Камал, сатира, назидание, пародия, памфлет, фельетон

Qabdulla Tukay professor Pənah Xəlilovun tədqiqatlarında

Töhfə Talibova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Annotasiya. Həyatı doğma xalqının azadlığı uğrunda mübarizələrdə keçmiş məşhur tatar şairi Qabdulla Tukayın böyük ədəbi irsi sağlığından bu günə qədər dünyanın ən məşhur tədqiqatçı alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Azərbaycanın ədəbiyyatşünas alimləri də bu sahədə böyük işlər görmüşlər. Tanınmış tənqidçi və tərcüməçi alim Pənah Xəlilov Qabdulla Tukayın ədəbi yaradıcılığı haqqında Azərbaycanda ilk dəfə tədqiqat aparmış ədəbiyyatşünasdır.

Bu məqalədə professor Pənah Xəlilovun tatar xalqının böyük oğlu və mütəfəkkir şairi Qabdulla Tukayın yaradıcılığına həsr etdiyi elmi məqalələrindən bəhs edilir.

Açar sözlər: Qabdulla Tukay, tatar ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, tədqiqat əsəri, novator şair

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.01.2021; qəbul edilib – 30.01.2021

Gabdulla Tukay in the studies of professor, Penah Khalilov

Tohfe Talibova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Abstract. Rich literary heritage of prominent Tatar poet Gabdulla Tukay who dedicated his life fighting for the freedom of his native people, attracted attention of most famous research scientists of the world. Azerbaijani literary critics carried out a lot of work in this field. Well-known critic and translator Penah Khalilov is the first literary critic who conducted research on the poet's literary work.

In this article is dealt with the scientific articles of professor, Penah Khalilov dedicated to Gabdulla Tukay, the great son and poet-thinker of the Tatar people.

Keywords: Gabdulla Tukay, Tatar literature, Azerbaijani literary criticism, research work, innovative poet

Article history: received – 15.01.2021; accepted – 30.01.2021

Giriş / Introduction

Tatar xalqının böyük şairi Qabdulla Tukayın (1886-1913) zəngin ədəbi irsi öz sağlığında olduğu kimi, vaxtsız ölümündən sonra da Azərbaycanın tanınmış şair və yazıçıların, ədəbiyyatşünas alimlərinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan alimləri tərəfindən onun mövzu əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edən poetik yaradıcılığına dair müxtəlif illərdə çoxlu sayda elmi məqalələr yazılıb çap etdirilmişdir. Şairin yaradıcılığının tədqiqi və təbliği sahəsində Bakı Dövlət Universitetinin mərhum professoru, tanınmış ədəbiyyatşünas alim, tənqidçi və tərcüməçi Pənah Xəlilovun (1925-2019) böyük xidmətləri olmuşdur. Türk xalqları ədəbiyyatının mahir bilicisi olan bu cəfəkeş alim ömrünün sonuna qədər belə böyük ədəbiyyat xəzinəsinin tədqiqi, tərcüməsi və nəşri ilə məşğul olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Pənah Xəlilov ilk dəfə 1953-cü ildə böyük şairin vaxtsız vəfatının 40 illiyi münasibətilə “Qabdulla Tukay” adlı məqaləsi ilə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının o zamankı mətbu orqanı olan “Ədəbiyyat və incəsənət” adlı qəzetində çıxış etmişdir [1].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Qabdulla Tukayın yaradıcılığından bəhs edən bütün tədqiqat əsərlərində demək olar ki, bir qayda olaraq, Azərbaycanın məşhur satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabirin adı çəkilir, hər iki şairin əzab-əziyyətli həyatı və satirik yaradıcılıqları müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Bu da təbii, çünki Qabdulla Tukay satirik yaradıcılığında M.Ə.Sabirin satirasından yetərinə faydalanmış, şeirin bu janrında da gözəl sənət nümunələri yaratmışdır. Professor P.Xəlilov bu ənənənin əsasını qoyan ilk tədqiqatçı alimdir desək, yəqin ki, səhv etmərik. Məhz onun bu məqaləsindən sonra Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərindən professor Əziz Mirəhmədov, professor Əziz Şərif və tanınmış tatar alimi professor Razidə Qəniyeva bu ənənəni ləyaqətlə davam etdirmiş, bu mövzuda bir neçə sanballı elmi məqalələr yazmışlar.

Professor P.Xəlilov adıçəkilən məqaləsini belə başlamışdır: “M.Ə.Sabir XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında sönməz bir günəş kimi parlamış, cəhalət, zülm və istibdad dünyasında ildırım kimi çaxmışdır. Sabir öz nəcib arzuları və böyük əməllərində doğma xalqının qəlbində vüqar, yenilməzlik, hünər və mərdlik timsalı kimi daim yaşayır.

Tukay da Sabir kimi 1905-ci il inqilabından sonra böyük bir istedad kimi parlamışdır. Sabir XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələri olan ölməz əsərlərini əsasən altı ilin içərisində (1905-1911) yaratmışsa, Q.Tukay da cəmi səkkiz ilin müddətində, yəni 1905-1913-cü illər arasında XX əsr tatar poeziyasının incisi sayılan böyük bir ədəbi irs qoyub getmişdir” [1].

Professor P.Xəlilov bu məqaləsində Tukayın poetik yaradıcılığının iki əsas xarakterik xüsusiyyəti bəhs etmişdir: “Tukayın əsərləri istər öz sağlığında, istərsə özündən sonra kütlələrin əlində azadlıq düşmənlərinə: ruhanilərə, millətçilərə, hakim siniflərə, çar istibdadına ... qarşı kəskin bir silah oldu... İnqilabi-demokratik ideyalar təbliğ edən Tukay dövrünün parazitlərini, burjuazıyanı və ruhaniləri dərin bir qəzəblə ifşa etmişdir. O, dinə, cəhalətə qarşı elm və maarifi, ailə-məişət əsarətinə qarşı xalq azadlığını, inqilabi mübarizəni irəli sürürdü” [1]. Müəllif, Tukayın yaradıcılığında ikinci xarakterik xüsusiyyət kimi, onun rus ədəbi simalarına və Rusiyaya böyük simpatiyasının olduğunu qeyd etmişdir: “Tukayın yaradıcılığı, jurnalilik fəaliyyəti, rus yazıçılarının əsərlərindən etdiyi tərcümələr tatar poeziyasının tərəqqisinə ciddi təkan verdi...”

Tukay öz xalqının xoşbəxtliyini, gələcək taleyini böyük rus xalqı ilə sarsılmaz dostluqda görür və Rusiyanın oynadığı progressiv rolunu bütün varlığı ilə dərk edirdi...

Qabdulla Tukay mütərəqqi rus mədəniyyətinin, qabaqcıl rus ictimai fikrinin pərəstişkarı, rus ədəbiyyatının ən qızgın təbliğatçısı olmuşdur. O, Nekrasovdan, Koltsovdan, Puşkin və Lermontovdan, Maksim Qorkidən öyrənmiş, ələlxüsus Puşkin və Lermontovu sönməz bir məhəbbətlə sevmişdir. Tukay Puşkin və Lermontovun bir sıra əsərlərini tatar dilinə tərcümə etmişdir” [1].

Professor P.Xəlilov 1956-cı ildə tərtib etdiyi “SSRİ xalqları ədəbiyyatı müntəxəbatı” adlı kitabına Tukay haqqında daxil etdiyi qısa məzmunlu öçerkdə yenə də son fikirlərini davam etdirmişdir. Tukayın rus ədəbiyyatından faydalandığını göstərən müəllif bu dəfə M.Ə.Sabirdən də təsirləndiyini yazmışdır: “O, Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Nekrasov kimi böyük rus şairlərini oxuyub öyrənir, M.Qorkinin təsiri altında inkişaf edir. Onun yaradıcılığına “Molla Nəsrəddin” jurnalının və M.Ə.Sabirin satiralarının da xeyirxah təsiri olmuşdur. Tukay 1906-1913-cü illər arasında zəngin satirik irs yaradır, tatar ədəbiyyatına dərin ictimai motivlər, inqilabi-demokratik ideyalar gətirir” [5, s.484-485].

Professor P.Xəlilov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq Tukayın “Öz xalqıma”, “Tatar şairinin düşüncələri”, “Getmərik”, “Təsəlli”, “Kim tanıyırdı səni, sevgilim” və “O qıza” adlı şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək bu müntəxabata daxil etmişdir [5, s.485-489].

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanın ali məktəblərində o zamankı SSRİ –yə daxil olan xalqların ədəbiyyatı tədris olunmağa başlamışdır. Bu fənnin tədrisi üçün dərs vəsaitini də professor Pənah Xəlilov yazıb və 1968-ci ildə nəşr etdirmişdir. Müəllif dərsliyin II kitabına Şərqi Slavyan və Baltıqyanı respublikaların ədəbiyyatı ilə yanaşı, ayrıca “Tatar ədəbiyyatı” fəslini də daxil

etmişdir. Bu fəsildə o, tatar ədəbiyyatının bir çox görkəmli nümayəndələrinin həyat və fəaliyyəti haqqında məlumat vermişdir. Müəllif daha çox Q.Tukayın yaradıcılığından bəhs etmişdir [3, s.372-376]. Əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, müəllif bu əsərində də Tukaya həsr etdiyi fəsildə onun tərcümeyi-halından qısaca bəhs etdikdən sonra, əsas diqqəti onun yaradıcılığına yönəlmiş, onun bir şair kimi doğma xalqı qarşısındakı vətəndaşlıq mövqeyini belə təsvir etmişdir: “Q.Tukay bütün şüurlu həyatını öz doğma xalqına həsr etmiş, onun tərəqqisi, azadlıq və səadəti uğrunda çalışmışdır...”

Xalqın keçmiş və müasir həyatına dərinlən nəzər salan şair onun qəhrəmanlıq ruhunu, mübarizə əzmini, mütilik və cahilliyini də yaxşı görürdü. O, mərdlərlə məslək dostu olub, cahil və mütilərə ikrah hissi ilə yanaşmışdır. Birincilər Q.Tukayda qürur oyatmışsa, ikincilər acı kədər doğurmuşdur. Hər iki təəssüratı əsl vətəndaş kimi yaşayan şair xalqın alqışından ruhlanmış, avaraların töhmətindən isə qəzəblənmişdir” [3, s.374].

Müəllif bu oçerkində Tukayın bir neçə şeirinin nümunəsində onun yaradıcılığına xas olan əsas əlamətləri göstərmişdir. O göstərir ki, “Q.Tukay xalqı elə okeana bənzədir ki, onun qasırğalı, fırtınalı günləri ilə yanaşı, sakit anları da vardır. Onun sevincinə şərik olan, qəm yükünə də gərək dözsün!” [3, s.374]. Müəllif bu fikrinin davamı olaraq, şairin “Öz xalqıma” adlı şeirini onun lirik yaradıcılığının ən qiymətli nümunəsi kimi dəyərləndirərək yazmışdır: “Doğma xalqına münasibətini bu qədər aşkar edən əsərlər içərisində Q.Tukayın “Öz xalqıma” adlı şeirini ən hərarətli and kimi qiymətləndirək, səhv etmərik. Şair qəzəldən, adətən, öz lirik və daxili duyğularını, bəzən də elmi-fəlsəfi fikirlərini ifadə üçün istifadə etmişdir. Q.Tukay qəzəl janrını ən hərarətli vətənpərvərlik lirikası səviyyəsinə yüksəltmişdir” [3, s.374].

Qabdulla Tukay böyük amallar şairi idi. O, heç zaman milli çərçivədə qapanıb qalmamış, bəşəri ideallar uğrunda mübarizə aparmışdır. Məqalədə də qeyd edildiyi kimi, “Xalqını, onun dilini, mədəniyyətini, sənət məbədinə böyük məhəbbətlə sevən Q.Tukay əsl beynəlmiləlçi idi. Çünki o, milli inkişafa məhdud millətçilik mövqeyindən yox, Rusiyada yaşayan xalqların xoşbəxt gələcəyi və qardaşlığı ideali mövqeyindən baxmış, millət, milli müqəddarat pərdəsi altında öz xudpəsənd məqsədlərini gizlədən burjuva millətçilərinin iç üzünü açmışdır” [3, s.375].

Professor P.Xəlilov bu oçerkində Q.Tukayın lirik yaradıcılığı kimi, onun epik yaradıcılığından da bəhs etmiş, onun “Yeni kəsik baş” poeması haqqında qısa da olsa məlumat vermişdir. Müəllif yazır ki, “Kəsik baş” dini möcüzələr mövzusunda yazılan poemadır ki, ondan ayrı-ayrı şairlər müxtəlif məqsəd üçün mövzu götürmüşdür. Q.Tukayın əsəri öz məzmunu etibarilə bir tərəfdən köhnə “Kəsik baş”a parodiyadır. Müəllif həmin dini əsərin möcüzələrinə, dini “müqəddəslərə” gülür, onları kəskin boyalarla canlandırır. Digər tərəfdən “Yeni kəsik baş” poeması müəllifin müasiri olduğu tatar həyatının rəzalətlərini üzə çıxarır. “Kəsik baş” süjeti Q.Tukayın əlində öz zamanəsini qamçılamaq üçün bir vasitə olmuşdur. Köhnə əsrin məntiqinə gülmək üçün Q.Tukay poemaya müasir real həyatla bağlı təfəsilatlar gətirmişdir” [3, s.375-376]. Məqalənin sonunda müəllif, Q.Tukayın müasiri olduğu tatar həyatından poemaya daxil etdiyi süjetlərdən bəhs etmişdir.

Professor P.Xəlilov Ali məktəblərin filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vasitəni sonrakı illərdə daha da təmilləşdirib, yeni əlavələrlə birlikdə yenidən nəşr etdirmişdir. Dərsliyin II hissəsinə, əvvəlki əsərində yazdığı oçerkə heç bir dəyişiklik etmədən yenə də “Tatar ədəbiyyatı” fəslini və Q.Tukaya həsr etdiyi bölməni olduğu kimi daxil etmişdir [2, s.273-277].

Azərbaycan ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra (18 sentyabr 1991-ci il) Azərbaycanın ali tədris məktəblərində türk xalqlarının ədəbiyyatının öyrənilməsinə xüsusi diqqət ayrılmış, “Türk xalqları ədəbiyyatı” fənni tədris olunmağa başlamışdır. Bu tədris fənni üçün ilk dərs vəsaitini yazan və tədris edən yenə də professor Pənah Xəlilov olmuşdur. O, uzun illər müəllimlik etdiyi Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri üçün müstəqillik illərinin əvvəllərində “Türk xalqlarının və Şərqi slavyanların ədəbiyyatı” adlı dərslik hazırlayıb nəşr etdirmişdir [4]. Həmin dərsliyə yenə də “Tatar ədəbiyyatı” fəslini daxil etmiş, Q.Tukayın yaradıcılığından geniş bəhs etmişdir [4, s.330-336]. Müəllif Tukaya həsr etdiyi bölmənin əvvəlinə 1977-ci ildə nəşr etdirdiyi “SSRİ xalqları ədəbiyyatı”nın II hissəsinə daxil etdiyi oçerki salmışdır. Məqalənin son hissəsində müəllif Q.Tukayın Avropanın və Şərqi dahi söz ustalarının yaradıcılığını daim mütaliə etməsindən, türk dünyasının korifey sənətkarlarından Xəyyam, Nizami, Füzuli, Nəvai və Məhtimqulunun bədii yaradıcılığı ilə yaxından tanış ol-

duğundan, Azərbaycan mütəfəkkirləri M.F.Axundov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, H.Zərdabinin yaradıcılıqlarına böyük hörmətlə yanaşdığından bəhs etmişdir [4, s.334-335]. Məqaləsinin sonunda Q.Tukayın Azərbaycan mətbuatı ilə sıx əlaqədə olduğuna xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun Azərbaycanın məşhur qəzetlərindən “Şərqi rus”, “İrşad”, “Həyat” kimi qəzetlərini, xüsusən məşhur “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının daim izlədiyini qeyd etmişdir [4, s.335].

Professor P.Xəlilov bu məqaləsində Q.Tukayın M.Ə.Sabirin satirik yaradıcılığına xüsusi münasibət bəslədiyindən, onadan bəhrələndiyindən, jurnalistlik fəaliyyətində “Molla Nəsrəddin”i örnek kimi götürdüyündən bəhs etmişdir. Müəllif məqaləsini bu fikirlərlə yekunlaşdırmışdır: “Molla Nəsrəddin” və M.Ə.Sabir satirası Q.Tukay üçün örnek olmuşdur. Amma Tukayın jurnalist fəaliyyətini, satiralarını yalnız ədəbi təsirə bağlamaq, Tatarıstan ədəbi mühitini nəzərdən qaçırmmaq, bu mühitdə boy atan ədəbi qüvvələrə tarixən yanaşmamaq olmaz. Sabir və Tukay XX əsrdə ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni mühitin yetişdirdiyi, bir-birini tanıdıqca yaxınlaşan iki orijinal dühadır. Onların ədəbi irsi nə qədər müştərək olsa da, bir o qədər fərdi hadisədir” [4, s.336].

Nəticə / Conclusion

Professor Pənah Xəlilov Qabdulla Tukayın yaradıcılığına yalnız haqqında bəhs etdiyimiz məqalələrində deyil, türk xalqları ədəbiyyatından bəhs edən digər araşdırmalarında da toxunmuş, onun ədəbi yaradıcılığını geniş təbliğ etmişdir. Onun özünün də göstərdiyi kimi, “Ölümündən keçən neçə onilliklər ərzində onun ədəbi irsi zamanın sınaqlarından şərəflə çıxmışdır... Təbiidir ki, Tukayın həyat və yaradıcılıq yolu ədəbiyyatşünaslığın da müntəzəm məşğul olduğu bir mövzudur. Bu mövzuya üz tutanlar XX əsr tatar ədəbiyyatındakı ədəbi cərəyanlara, ədəbi inkişafın mürəkkəb prosesinə dair yeni sənədlər tapmaq, prosesə yeni şərh verməklə kifayətlənə bilmirlər; onları Q.Tukay sənətinin müasirliyi, şairin gələcək haqqında düşüncələri, vaxtı ilə sonu və yönü aydın görünməyən ideoloji mübarizələrin indi daha aydın olan aqibəti düşündürür. Tədqiqatçılar Tukayı yalnız çarpışdığı qüvvələr əhatəsində yox, həm də arxalandığı mütərəqqi ziyalılar əhatəsində göstərilər. Bu fon Tukayı milli mühitdə daha parlaq canlandırır. Lakin Tukayı daha geniş mühitdə, daha geniş ziyalı əhatəsində göstərməyə getdikcə ehtiyac artır. Bu ehtiyac milli xüsusiyyətləri güclü olan bir xəmqi şairi beynəlmiləl aləmdə, qohum xalqlarla ünsiyyətdə, dünyanın siyasi-ictimai və mədəni mühit xəritəsində təqdim etmək zəruriliyindən doğur” [4, s.344].

Müəllif son fikirlərini 1994-cü ildə arzu şəklində dilə gətirmişdir. O vaxtdan çox illər ötmüş, dəyişən dünyada mütərəqqi fikirli, müasir filoloji fikrə təsir edə bilən tanınmış ədəbiyyatşünas alimlər yetişmişdir. Məhz bu alimlərin yeni tədqiqatları, tatar alimlərinin isə Tukayı dünya səviyyəsində layiqincə təbliğ etmələri sayəsində indi bu parlaq ədəbi simanın bədii irsi dünya ədəbiyyatşünaslığında ən çox tədqiq olunan mövzulardan biridir və bu geniş ədəbi məkanda onun yaradıcılığı öz layiqli yerini tutmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Xəlilov P. Qabdulla Tukay (vəfatının 40 illiyi). “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. – Bakı: 1953, 18 aprel, № 12 (697).
2. Xəlilov P. SSRİ xalqları ədəbiyyatı. II hissə. Ali məktəblərin filoloji fakültəsi üçün dərslik. Yenidən işlənmiş ikinci nəşri. – Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1977.
3. Xəlilov P. SSRİ xalqları ədəbiyyatı. II kitab. (Şərqi Slavyan, pribaltika və tatar xalqları ədəbiyyatı). Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1968.
4. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi slavyanların ədəbiyyatı. Birinci kitab. Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri üçün dərslik. Yenidən işlənmiş III nəşri. – Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1994.
5. SSRİ xalqları ədəbiyyatı müntəxəbatı. Tərtib edən: P.Xəlilov. – Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1956.
6. İsa Həbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukay və Azərbaycan. Bakı: Elm və təhsil, 2021.

Габдулла Тукай по исследованиям профессора Панаха Халилова

Тохфе Талыбова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Резюме. Ценное литературное наследие выдающегося татарского поэта Габдуллы Тукая, всю свою жизнь посвятившего борьбе за освобождение родного народа, ещё при жизни и вплоть до наших дней привлекало внимание видных учёных исследователей всего мира. Азербайджанские учёные литературоведы также провели немалую работу в этом направлении. Первый труд по изучению литературного наследия Габдуллы Тукая принадлежит известному критику и переводчику, учёному литературоведу Панаху Халилову. В данной статье рассмотрены научные статьи профессора Панаха Халилова, посвящённые творчеству великого сына татарского народа, поэту и мыслителю Габдулле Тукаю.

Ключевые слова: Габдулла Тукай, татарская литература, азербайджанское литературоведение, исследовательский труд, поэт-новатор

О стихах Габдуллы Тукая на русском языке

Исмихан Османлы

Доктор философии по филологии, доцент
Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.
E-mail: iosmanli59@bk.ru

Резюме. Великий татарский поэт Габдулла Тукай писал прекрасные стихи как на родном татарском языке, так и на русском. Несколько из них он опубликовал в газете “Уралец”, издаваемой на русском языке. Пока известны два его стихотворения, напечатанные в этой газете. В результате исследований стало известно, что в газете «Такамюль», издаваемой в 1906-1907 годах в Баку, было опубликовано стихотворение великого поэта на русском языке. С точки зрения темы это стихотворение также очень близко к двум предыдущим стихам поэта.
Ключевые слова: Габдулла Тукай, стихотворение, русский язык, русская литература, газета “Уралец”, газета «Такамюль»

История статьи: поступила – 12.02.2021; принято – 24.02.2021

Gabdulla Tukay's poems written in Russian language

Ismikhan Osmanli

Doctor of Philosophy in Philology, associate professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: iosmanli59@bk.ru

Abstract. The great Tatar poet Gabdulla Tukay wrote beautiful poems in both his native Tatar and Russian language. He published several of them in the Russian-language newspaper «Uralets». So far, two of his poems published in this newspaper are known. As a result of research, it became known that the newspaper «Takamul», published in 1906-1907 in Baku, published a poem by the great poet in Russian. From the point of view of the theme, this poem is also very close to the two previous poems of the poet.

Keywords: Gabdulla Tukay, poem, Russian language, Russian literature, «Uralets» newspaper, “Takamul” newspaper

Article history: received – 12.02.2021; accepted – 24.02.2021

Введение / Introduction

Интерес великого татарского поэта Габдуллы Тукая к русскому языку и литературе начал проявляться, когда он учился в медресе в городе Уральске. С начала февраля 1895 года он учился в уральской медресе “Мутигия”. Его тетя Газиза и ее муж Галиаскер Усманов увидели в ней талант и поставили ее в русский класс Уральского медресе. В 1897-1898 годах он изучал русский язык у своего учителя, выпускника Оренбургской учительской школы Ахметши Сиразетдинова и через него близко познакомился с русской литературой [2, с. 293].

В то время на Урале были определенные условия для знакомства Габдуллы Тукая с русской литературой. Так, в день 100-летия со дня рождения великого русского поэта А.С.Пушкина – 26 мая (с новой датой – 6 июня) 1899 года на Урале был открыт Пушкинский народный дом и стал одним из культурных центров города. «В доме проходились народные

чтения, устраивались спектакли. Народная читальня выписывала более десятки журналов. В 1899 году в ней насчитывалось около 2300 книг и поступило ее 22 тысячи человек, 13500 брали книги на дом, другие приходили читать газеты” [2, с. 279]. Тукай тоже ходил в этот народный дом, где знакомится с произведениями русских классиков, смотрит театральные спектакли.

Главная часть / Main Part

Тукай быстро выучил русский язык на высоком уровне. Он даже учил русский язык другим. Позже Наджиб Нигматуллин, работавший буфетчиком в гостинице “Казань”, где жил и Тукай, в воспоминаниях о поэте пишет, что Тукай в 1906 году переехал в номер 9 на втором этаже гостиницы “Казань”. Мой хозяин Садыг Губайдуллин с намерением дать мне образование или по какой-то другой неизвестной мне причине, платит Габдулле Тукаеву 10 рублей в месяц и просит учить меня русскому языку. Итак, я ходил и научил от Тукай 4–5 месяцев русского языка, мой хозяин назначил меня в буфет под тем же номером. Когда я стал буфетчиком, близость между нами и Тукаем увеличилась еще больше”[5, с.166].

После окончания медресе в Уральске в 1905 году, Габдуллы Тукай работал наборщиком в редакции издававшейся на русском языке газеты “Уралец” в типографии своего учителя и друга Камиля Тохфатуллина и научился секреты этого искусства сотрудника этой типографии Александра Гладышева. “Русским языком Г.Тукай уже в то время владел настолько свободно, что он, по воспоминаниям рабочего А.К.Гладышева, писал стихи на русском языке ...”[4, с. 9]. Это был период митингов, охвативший царскую Россию в 1905 году. И на Урале прогрессивные люди часто выходили на митинги, выступали против колониальной политики царя.

Тукай также впервые вместе с русскими рабочими, с которыми он был знаком здесь, ходил на революционные собрания, участвовал в распространении революционных листовок и деклараций. Александр Гладышев пишет, что в 1905 году на митинг вышли работники типографии, в которой работали оба. Во время митинга Тукай отдал ему это свое стихотворение, написанное на русском языке:

*Отпустили крестьян на свободу
Девятнадцатого февраля,
Только землю не дали народу –
Вот вам милость дворян и царя!*

Припев:

*Вставай, подымайся, рабочий народ,
Вставай на борьбу, люд голодный.
Раздайся, клич мести народной –
Вперед, вперед, вперед!*

*Без земли мужики пропадают,
А дворяне и рады тому,
Что дешевле они нанимают
Мужиков на работу свою.*

Припев:

*Богачи, кулаки разной своры
Расхищают твой тягостный труд.
Твоим потом жиреют обжоры,
Твой последний кусочек они рвут [1, с. 68].*

Но тот факт, что Тукай пишет стихи на русском языке, подтверждает не только это.

Известно, что в конце 1894 года житель Кушлавуча, который привез Тукая в село Кырлай (из дома Сагди абзы) на Урал, сам Бадраддин Хисаматдинов, дальний родственник Тукая, в 1898 году вместе с семьей переехал на Урал. С этого времени его сын Кямалатдин Хисаматдинов стал близким другом Тукая, жившего в Уральске. В своих воспоминаниях он пишет, что Тукай писал стихи на русском языке и печатал в газете “Уралец”: “Кажется, в то время на Урале выходила русская газета “Уралец”. Должно быть, это было время войны между русскими и японцами, однажды Тукай сказал мне: “Я похвалив русских, и показав японцев побежденным, написал стихотворение, отдал редактору газеты”. Редактор спрашивает его: «Кто это написал?». «Один ученик написал», - говорит Тукай. Редактор говорит: «Пусть человек, который писал это, придет сам». Когда Тукай хотел войти, русский, стоящий рядом с дверью, не захотел отпускать его. По словам самого Тукая, во-первых, он был похож на маленького ребенка, а во-вторых, его одежда была не очень хорошей. Так оно и входит. Когда редактор спросил: «Ты написал это стихотворение?» Тукай говорит: « Я написал». После этого редактор говорит так: «Ты всегда пиши такое стихотворение. Мы будем платить тебе пять копеек за каждую строку» [3, с. 30].

Правда, сегодня трудно подтвердить, сколько стихов опубликовал Тукай в этой газете, так как не все номера газеты «Уралец» есть в библиотеках.

Газета «Такамюль», изданных в Баку, также опубликовала на своей странице стихотворение Тукая под названием “Детей продадим ... на позор!”, написанном русском языке:

*Долго стояли они у мечети,
Голод созвал их на общий совет:
Плачут больные, голодные дети –
«Хлеба!» а хлеба давно уже нет.*

*Третьяго дня побираться ходили
Именем Бога, но Он не слышал
Стоны голодных перед ним заглушили
Крики веселья ... пирует Ваал!*

*Долго ли ждать им еще состраданья?
Ждали, терпели, но хватить ли сил?
Скоро умолкнуть глухия рыданья;
Скоро утихнут ... под сенью могил!*

*Злая насмешка: и смерть и свобода!
Все, что добились тяжелой борьбой!
Братья, да нет ли другого исхода?
Как расквитаться с суровой нуждой?*

*Долго стояли они у мечети...
Родина! есть ли более укор?
Пусть же идут наша юные дети
Прочь от голодных отцов – на позор!*

*Божже! они дочерей продавали...
Слезы лилися из впалых очей.
«Слава Аллаху!» – лишь дешево брали:
Ну, да, лишь сбывать бы товар поскорей! [6, с.5].*

Заклучение / Conclusion

Правда, в газете не указали, кто автор стихотворения и кем было отправлено стихотворение из Казана в редакцию. Но не вызывает сомнений, что это стихотворение принадлежит перу Тукая, так как есть его десятки других стихотворений, близких по идее и содержанию к опубликованному стихотворению в газете «Такамюль».

Литература / References

1. Александр Гладышев. Шәкерт тә, остаз да // Тукай турында истәлекләр. Жыентыкны төзүчеләр һәм искәrmәләрне әзерләүчеләр Ибраһим Нуруллин, Риф Якупов. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1986.
2. Габдулла Тукай: жизнь и творчество. Материалы к хронике жизни и творчества Габдуллы Тукая (1886-1907). Редакционная коллегия: Д.Ф.Загидуллина, К.М.Минуллин, И.Г.Гомаров, М.И.Ибрагимов. – Казань, 2018.
3. Хисаметдинов Камалетдин. Бергә булган чаклар // Тукай турында истәлекләр. Жыентыкны төзүчеләр һәм искәrmәләрне әзерләүчеләр Ибраһим Нуруллин, Риф Якупов. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1986.
4. Нафигов Р.И. Тукай и его окружение. – Казань: Татарское книжное изд-во, 1986.
5. Нәжип Нигъмәтуллин. Габдулла Тукай Уралыскада (Исемдә калганнар) Мотыйгулла Төхфәтуллин истәлекләре // Тукай – ядкярләрдә. 2 томда. 1 том. Төрүчеләр: Р.Ф.Исламов, Ж.С. Минуллин. – Казан: Жыен, 2015.
6. “Təkamül” qəzeti, – Bakı, 11 fevral 1907, № 8.
7. İsa Nəbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukay və Azərbaycan. Bakı: Elm və təhsil, 2021.

Qabdulla Tukayın rus dilində yazılmış şeirləri**İsmixan Osmanlı**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: iosmanli59@bk.ru

Annotasiya. Böyük tatar şairi Qabdulla Tukay həm doğma tatar dilində, həm də rus dilində gözəl şeirlər yazmışdır. Onlardan bir neçəsini rus dilində nəşr olunan “Urals” qəzetində dərc etdirmişdir. Hələlik onun bu qəzetdə dərc olunmuş iki şeiri məlumdur. Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, 1906-1907-ci illərdə Bakıda nəşr olunan “Təkamül” qəzetində böyük şairin rus dilində şeiri çap olunmuşdur. Mövzu baxımından bu şeir də şairin əvvəlki iki şeirinə çox yaxındır.

Açar sözlər: Qabdulla Tukay, şeir, rus dili, rus ədəbiyyatı, “Uralets” qəzeti, “Təkamül” qəzeti

Жанровое новаторство Алишера Навои

Салида Шарифова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: salidasharifova@yahoo.com

Резюме. Творчество Алишера Навои приходится на исторический период смешения арабской, персидской и тюркской культур. Алишер Навои не только одним из первых предпринял попытку создания литературных образцов на тюркском языке, но и использовал при этом большие литературные жанры, характерные для арабоязычной и персоязычной литератур. Последнее наиболее значимо для дальнейшего развития тюркской литературной традиции, которое в этот период было де-факто сведено к устному народному творчеству. Новаторство Алишера Навои заключалось в том, что жанровая система тюркской литературы была обогащена жанровыми формами арабской и персидской поэзии.

Литературные эксперименты Алишера Навои основывались не только на виртуозное владение им родного языка, но и на глубокие познания в литературоведении, в частности и по вопросам теории жанров.

В жанровых исследованиях Алишер Навои отталкивался не только от литературоведческих принципов, но и от основ теории музыки. А.Навои был как практикующим музыкантом, так и теоретиком музыки. В силу чего в своих литературоведческих и художественных работах всегда уделял особое внимание музыкальности языка и композиции художественных произведений.

Алишер Навои является одним из редких средневековых литературоведов, последовательно занимающимся научно-понятийным аппаратом литературоведения.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хамсе», назире, газель, туюг, таджнис, кушик, тазкир

История статьи: поступила – 14.06.2021; принято – 22.06.2021

Genre innovation of Alisher Navoi

Salida Sharifova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: salidasharifova@yahoo.com

Abstract. The work of Alisher Navoi falls on the historical period of mixing the Arab, Persian and Turkic cultures. Alisher Navoi was not only one of the first to attempt to create literary samples in the Turkic language, but he also used large literary genres characteristic of Arabic-speaking and Persian-language literature. The latter is most significant for the further development of the Turkic literary tradition, which during this period was de facto reduced to oral folk art. The innovation of Alisher Navoi was that the genre system of Turkic literature was enriched by genre forms of Arabic and Persian poetry.

Literary experiments of Alisher Navoi were based not only on his masterly mastery of his native language, but also on his deep knowledge of literary criticism, in particular, on the theory of genres.

In the genre studies, Alisher Navoi based on not only literary principles, but also the fundamentals of music theory. A.Navoi was both a practicing musician and a music theorist. Therefore, in his literary and artistic works, he always paid special attention to the musicality of the language and the composition of works of art.

Alisher Navoi is one of the rare medieval literary critics, consistently engaged in the scientific and conceptual apparatus of literary criticism.

Keywords: Alisher Navoi, hamsa, nazir, ghazal, tuyug, tajnis, kushik, tazkira

Article history: received – 14.06.2021; accepted – 22.06.2021

Введение / *Introduction*

Творчество Алишера Навои приходится на исторический период смешения арабской, персидской и тюркской культур. При этом в литературных кругах того времени было широко распространено убеждение, что тюркский язык не пригоден для «высокой» литературы. «Официальная» (в специальной литературе чаще используется термин «придворная») литература в тюркских государственных образованиях использовала арабский язык или фарси. Алишер Навои не только одним из первых предпринял попытку создания литературных образцов на тюркском языке, но и использовал при этом большие литературные жанры, характерные для арабоязычной и персоязычной литератур. Последнее наиболее значимо для дальнейшего развития тюркской литературной традиции, которое в этот период было де-факто сведено к устному народному творчеству. Новаторство Алишера Навои заключалось в том, что жанровая система тюркской литературы была обогащена жанровыми формами арабской и персидской поэзии. Несмотря на то, что Алишер Навои использовал тюркский язык (если быть точнее – чагатайский язык), по жанровым характеристикам, композиционной структуре, содержательности он придерживается эталонов, заложенных Низами Гянджеви [8, с.39]. Тем самым, Алишер Навои поставил точку в споре о недопустимости использования тюркского языка в «высокой» литературе, сыграл существенную роль в предотвращении ассимиляции тюрков.

Главная часть / *Main Part*

В 1483-1485 годах Алишер Навои создает наиболее значимое в своем художественном наследии творение – «Хамсу» («Пятерица»). К «Хамсе» Низами Гянджеви обращались многие восточные авторы (Амир Хосров Дехлеви, Хаджу Кермани, Абдурахман Джами и т.д.), но на тюркском языке «Хамсе» было написано единицами. Например, Алишером Навои, Хамди Челеби (один из основоположников османской турецкой литературы).

Создание произведений-подражаний является особой традицией в восточной литературе, известной как «назир». «Назир» предполагает полное соответствие жанровой и поэтической формы нового произведения ранее принятому образцу. Алишер Навои привнес в «назир» новаторство: соблюдая установившиеся жанровые рамки «Хамсы», обратился к языку, не характерному для данной жанровой формы. Следует подчеркнуть, что на жанровую форму произведения «Хамса» Алишера Навои оказали влияние не только одноименные произведения, ранее созданные авторами, но и иные циклы произведений, созданных восточной литературой: «В истории восточной литературы до Алишера Навои была осуществлена важная работа по созданию циклов произведений – прозаических и стихотворных. Здесь уместно упомянуть созданные в прозе «Калилу и Димну», «Тысячу и одну ночь», а также «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси, написанную в стихах» [4, с.8]. С учетом этого, несколько спорным является утверждение некоторых исследователей о том, что именно в творчестве Алишера Навои происходит окончательное формирование жанровой формы «Хамсе»: «Но процесс поэтического становления жанра завершился только созданием «Пятерицы» Навои. «Пятерица» превратилась в универсальную художественную систему, стала самостоятельным жанром. Канонические единицы, составляющие жанровую систему и позволяющие считать «Пятерицу» самостоятельным жанром, достигли этапа завершения» [6, с.48].

«Хамса» не единственное творение Алишера Навои, привнесшее новизну в жанровую систему тюркской литературы. А.Навои способствует появлению на тюркском языке произведений в таких жанровых формах как сакинаме (одним из основоположников данного жанра считается Низами Гянджеви), таркибанд и маснави, дальнейшему распространению в тюркской литературе жанровых форм таржибанд, кытъя, муаммо, фард, рубай, мусаммат, а также появлению внутри жанровых модификаций отдельных поэтических жанров (например, газелей, касид, кытъя). Перу Алишера Навои принадлежит множество газелей (сохранилось более 3 тысяч газелей). Это один из любимых им поэтических жанров. Примечательно, что Алишер Навои сам определяет ряд жанровых характеристик, присущих его газелям: «Стих Навои состоит из девяти бейтов, одиннадцати, тринадцати бейтов» [2, с.703]. Следует также особо подчеркнуть, для газелей Алишера Навои характерно использование радифа «булибдир», что предполагает использование глагола прошедшего времени при художественном изложении.

Литературные эксперименты Алишера Навои основывались не только на виртуозное владение им родного языка, но и на глубокие познания в литературоведении, в частности и по вопросам теории жанров. Алишер Навои автор ряда произведений по языкознанию и литературоведению, как «Мухакамат-уль-Лугатайн», «Мизан аль-Авзан», «Маджалис ал-нафаис», и т.д. Алишер Навои исследует вопросы языкознания, стихосложения, в том числе жанровых особенностей аруза, муамма, туюга и т.д. Лингвистические вопросы, в частности соотношение поэтических свойств тюркского, арабского и персидского языков, подняты в работе «Мухакамат-уль-Лугатайн». Основной вывод Алишера Навои – музыкальность, словарный запас, речевые обороты тюркского языка позволяют ему стать языком «высокой» литературы.

Особая заслуга Алишера Навои в исследовании жанровых форм, характерных тюркской литературе. Например, А. Навои особое внимание уделял жанру туюг, а также используемой в данном жанре разновидности рифмы таджнису: «Еще есть размеры, распространенные среди тюрков, в особенности среди чагатайского народа; и они, сочиняя этими размерами свои песни, поют [их] в собраниях. Один из них – туюг, который состоит из двух бейтов; и стараются произносить таджнис; и размер этот – рамал-и мусаддас-и максур...» [4, с.91]. При этом Алишер Навои проводил сравнительный анализ арабской, персидской и тюркской поэзии, исследуя вопросы о взаимопроникновении жанровых форм. В «Мухакамат уль-Лугатайн» А.Навои пришел к выводу, что жанровая форма туюга характерна только для тюркской поэзии и чужда персидской [5, с.11-12]. Что же касается рифмы таджнис, то А.Навои исследует как вопросы сочетания рифм в отдельных строфах, так и использование омонимов, специфики тезиса и антитезиса, соотношение с другими композиционными строями (например, с композиционным строем в рубай) [7, с.88].

В жанровых исследованиях Алишер Навои отталкивался не только от литературоведческих принципов, но и от основ теории музыки. А. Навои был как практикующим музыкантом, так и теоретиком музыки. В силу чего в своих литературоведческих и художественных работах всегда уделял особое внимание музыкальности языка и композиции художественных произведений. Особое внимание Алишер Навои уделял тюркскому песенному народному наследию. Например, произведениям турки, исполняемым так называемыми [3, с.94].

Алишер Навои является одним из редких средневековых литературоведов, последовательно занимающимся научно-понятийным аппаратом литературоведения. Так, исследователи литературоведческого наследия Алишера Навои отмечают, что в своих работах последний выделяет различное содержание термина «кушик»: в широком смысле как синоним слова поэзия, и в узком – как поэтический жанр [1, с.41]. В произведении «Мизан аль-Авзан» А. Навои также исследует внутрижанровые разновидности кушик, в частности аргуштук.

Наряду с литературоведческими произведениями Алишера Навои, научную и историческую ценность представляют его библиографические работы. А. Навои является автором энциклопедического по своему охвату произведения «Мажолис-ун нафоис», созданного в

1490-1491 годах, и также получившего правки и дополнения в 1498 году. Жанровую форму «Мажолис-ун нафоис» можно определить, как тазкир. Жанр тазкира был характерен для арабской литературы и предполагает библиографическое описание определенных групп лиц, имеющих единые исторические, культурные, религиозные, философские или географические признаки. Алишер Навои первым из среднеазиатских авторов обратился к данному жанру. Кроме того, «Мажолис-ун нафоис» можно характеризовать и через жанровые признаки антологии. Состоящий из восьми разделов «Мажолис-ун нафоис» содержит в себе информацию о более чем четырехсот поэтах.

Заклучение / Conclusion

Элементы библиографических жанров имеет и такое произведение Алишера Навои как «Хамсатул мутахайирин», созданное в 1492 году. Жанровая форма «Хамсатул мутахайирин» многогранна, характеризуется влиянием также мемуарных и эпистолярных жанров. Так, во «Введении» автор передает свои воспоминания о встрече с Абдурахманом Джами, а в содержании первой и второй глав приводит переписку с А.Джами. Библиографическая составляющая раскрывается в третьей главе «Хамсатул мутахайирин», в которой приводится список произведений А.Джами и читателю предоставляется информация о создании многих из них. Библиографический характер имеют также такие работы Алишера Навои как «Холоти Сайид Хасан Ардашер» и «Холоти Пахлавон Мухаммад».

Литература / References

1. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. Тошкент, 1974.
2. Алишер Навои. Хазойин-ул-маони. III том. Т.: Наука, 1959.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Т.16. Тошкент: Фан, 2000.
4. Валихўжаев Б. Алишер Навоий «Хамса»сининг Шарқ хамсачилиги анъанасида тутган ўрни /в сборнике «Алишер Навоийнинг ижодий мероси ва унинг жаҳоншумул аҳамияти». Тошкент: Фан, 2001.
5. Quatremere M. Chrestomathie en turc oriental. Paris, 1841.
6. Джуракулов У.Х. Поэтика хронотопа в «Пятерике» Алишера Навои. Автореферат дис. на соискание степени доктора филологических наук. Ташкент, 2017.
7. Орзибеков Р. Ўзбек шеърияти жанрлари // Ўқув қўлланма – Самарқанд, 1998.
8. Шайхзода М. Произведения: в 6 т. Т.: Изд. литературы и искусства имени Г.Гуляма, 1972. Т. 4.

Əlişir Nəvainin janr novatorluğu

Salidə Şərifova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: salidasharifova@yahoo.com

Annotasiya. Əlişir Nəvainin yaradıcılığı ərəb, fars və türk mədəniyyətlərini bir araya gətirən tarixi dövrə aiddir. Əlişir Nəvai türk dilində ədəbi nümunələr yaratmağa cəhd göstərənlərdən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda ərəbdilli və farsdilli ədəbiyyatlara xas olan bir qisim ədəbi janrlardan da istifadə etmişdir. Sonuncu, türk ədəbi ənənəsinin sonrakı inkişafı üçün daha da əhəmiyyətli ki, bu dövrədə faktiki olaraq şifahi xalq yaradıcılığına maraq azalmışdır. Əlişir Nəvainin yeniliyi o idi ki, o, türk ədəbiyyatının janr sistemini ərəb və fars poeziyasının janr formaları ilə zənginləşdirmişdir.

Əlişir Nəvainin ədəbi təcrübələri yalnız ana dilinə virtuoz formada sahib olmasına deyil, həmçinin ədəbiyyatşünaslığa, xüsusilə janr nəzəriyyəsinə dərinlən bələd olmasına əsaslanırdı.

Janr tədqiqatlarında Əlişir Nəvai yalnız ədəbiyyatşünaslıq prinsiplərinə deyil, musiqi nəzəriyyəsinin əsaslarına da söykənirdi. Ə.Nəvai həm təcrübəli bir musiqiçi, həmçinin də musiqi nəzəriyyəçisi idi. Bu səbəbdən də ədəbi və bədii əsərlərində həmişə dilin musiqiliyinə və ədəbi əsərlərin tərkibinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Əlişir Nəvai ardıcıl olaraq ədəbi tənqidin elmi-konseptual aparatı ilə məşğul olan nadir orta əsr alimlərindən biridir.

Açar sözlər: Əlişir Nəvai, “Xəmsə”, nəzir, qəzəl, tuyuq, təsnis, kuşik, təzkirə

Çingiz Aytmatovun romanları mətnlərarası əlaqələr kontekstində

Mehman Həsənlı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.
E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Annotasiya. Dünyanın sonsuz mətn olması (Jak Derrida) və yaranan bütün mətnlərin özündən əvvəl yazılanlarla dialoq qurması (Mixail Baxtin) kimi irəli sürülən nəzəri ideyalar ötən əsrin ikinci yarısından etibarən dünya nəsr texnikasına bir sıra dəyişikliklər gətirmişdir. Modern və postmodern ədəbiyyatda əvvəlcə mövcud olmuş mətnlərin dekonstruksiya olunaraq yeni mətnə gətirilməsi geniş yayılmışdır. Böyük qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun nəsrində, xüsusilə roman yaradıcılığında mətnlərarası əlaqələr prinsipindən istifadə edilmiş, əsasən mif mətnləri yazıcının öz dövründə baş verən hadisələrlə paralel şəkildə təqdim edilmişdir. Məqalədə Çingiz Aytmatovun müəllifi olduğu “Gün var əsrə bərabər”, “Qiyamət”, “Kassandra damğası” və “Əbədi gəlin” romanlarında mətnlərarası əlaqələr prinsipinin janr strukturunun müəyyənləşdirici əlaməti kimi iştirak etməsi araşdırmaya cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov, roman, mətnlərarası əlaqələr, nəsr, intertekstuallıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.06.2021; qəbul edilib – 23.06.2021

Chingiz Aitmatov's novels in the context of intertextual connections

Mehman Hasanli

Doctor of Philosophy in Philology, associate professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Abstract. The theoretical ideas that the world is an endless text (Jacques Derrida) and that all the emerging texts are in dialogue with those what were written before them (Michail Bakhtin) have brought some changes in the world prose technique since the second half of the last century. In modern and postmodern literature, it is common to transform existing texts into new ones. In the prose of Chingiz Aitmatov, great Kyrgyz poet, especially in novel creation, the principle of intertextual connections was used and mythical texts were presented in parallel with the events that happened in writer's period. In the article participation of the principle of intertextual connections in the novels “The Days Lasts More Than a Hundred Years”, “Doomsday”, “Cassandra's Stamp” and “Eternal Bride” by Chingiz Aitmatov as a defining feature of genre structure is studied.

Keywords: Chingiz Aitmatov, novel, intertextual, connections, prose, intertextuality

Article history: received – 14.06.2021; accepted – 23.06.2021

Giriş / Introduction

XX əsr boyu dünyada gedən proseslərin humanitar düşüncəyə transformasiyası bir sıra təbəddülatlara, yeni nəzəri prinsiplərin meydana gəlməsini şərtləndirmişdir. Bu müstəvidə ədəbiyyat və onun əsas janrı olan roman sürətli şəkildə dəyişmələrə məruz qalmış, yeni xarakterik xüsusiyyətləri meydana çıxmışdır. Həmin xarakterik xüsusiyyətlərdən biri də dünyaya sonsuz mətn kimi (Jak Derrida) baxılması, zaman və məkan fərqiindən asılı olmayaraq, ayrı-ayrı mətnlərin bir-birilə sərhəd qo-

yulmadan iç-içə təqdim olunması idi. Yaranan yeni mərhələ özünün buna uyğun yanaşmalarını meydana çıxarırdı ki, bunlardan biri mətnlərarası əlaqələr (intertekstuallıq) anlayışı olmuşdur. Postmodernizmin başlıca prinsipinə çevrilən intertekstuallıq 1967-ci ildə fransız strukturalisti Rolan Bartin tələbəsi Yuliya Kristeva tərəfindən irəli sürülmüş və Mixail Baxtinin “dialoq konsepsiyası”na əsaslanmışdır. M.Baxtinə görə, bütün mətnlər özündən əvvəl yaranan mətnlərlə bu və ya digər dərəcədə əlaqədardır. Əslində Baxtinin irəli sürdüyü bu nəzəri müddəa ədəbiyyatın nüvəsini təşkil edərək yazılmış bütün mətnlərdə bu və ya digər şəkildə öz ifadəsini tapmışdır.

Dünya ədəbiyyatında nəsr strategiyasının dəyişməsi ənənəvi romanlardan fərqli roman tipinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Jak Derridaya görə, dünya özü bir mətndir və mövcud olan yazılar bir-birinin tərkib hissəsidir. Rolan Barta görə isə yeni yaranan mətn əvvəl mövcud olan mətn parçalarından, sitatlardan yaranan əks-sədadır: “Hər bir mətn intertekstdir; digər mətnlər müxtəlif səviyyədə və formada onda mövcuddur; qədim mədəniyyətlərin və bizi əhatə edən mədəniyyətlərin mətnləri. Hər bir mətn qədim sitatlardan toxunmuş parçadır” [7, s.225].

Əsas hissə / Main Part

XX əsr mənzərəsinin, təbəddülatlı gerçəkliyinin ədəbiyyatda inikası üçün roman janrının inkişafı və onun funksionallığı böyük əhəmiyyətə malik oldu. Marsel Prust “Romançının gücü” əsəsində yazdığı kimi, *“Hamımız romançının qabağında imperatorun qarşısındakı kəllələr kimiyik: bircə sözüylə bizi azad edə bilər. Onun sayəsində köhnə ictimai statusumuzdan sıyrılıb generalın, toxucunun, müğənninin, kənd ziyalısının vəziyyətini, kənd həyatını, qumarı, ovu, nifrəti, sevgini, hərbi tanıyırıq”* [6, s.245].

XX əsr dünya nəsrinin faktına çevrilmək, kiçik xalqın taleyi fonunda bəşəriyyətin arzularını, gələcəyini sinkretik şəkildə uğurla birləşdirən yazıçılardan biri Çingiz Aytmatov olmuşdur. O, geniş coğrafiyada yaşayan türk xalqlarının dünyanın aparıcı janrı olan romanda ən güclü nümayəndələrindən biridir. Çingiz Aytmatov roman yaradıcılığına 1980-ci ildə çap olunmuş “Gün var əsrə bərabər”lə başlamış və ardınca “Qiyamət”(1985), “Kassandra damğası”(1994) və “Əbədi gəlin” (2005) əsərlərini yazmışdır. Çingiz Aytmatovun romanları onun nəsrində xüsusi yer tutur, həmçinin bu əsərlər dünya romançılığının da parlaq səhifələrini təşkil etməkdədir. Onun müəllifi olduğu romanlarda əvvəl yaranmış müxtəlif mətnlərlə əlaqələr, alluziyalar vardır.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığını hər hansı cərəyanın kontekstində sərhədləmək mümkün olmasa da, dünya ədəbi-nəzəri fikrində baş verən dəyişmə prosesləri onun mətninə bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. Yazıçı kimi Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatındakı tendensiyalara dərindən bələd olmuş, təkcə bədii yaradıcılığında deyil, məqalə, çıxış və müsahibələrində də həmin proseslərə öz münasibətini bildirmişdir.

Çingiz Aytmatov əsər içərisində əsər yaratmaqda mahir ustadır. Mifə, folklora müraciət edərək hər hansı əfsanəni, nağılı əsərə gətirir və sonra həmin əfsanənin məğzi ilə öz dövrü arasında bağ qurur, paralel süjetini təqdim edir. “Gün var əsrə bərabər” romanında belə bir süjet “Manas” dastanından götürülmüş “Manqurt” əfsanəsidir. Yazıçı Nayman ananın oğlu Jolamanın əsir alındığı Juanjuanlar tərəfindən başına zif keçirilərək hafizəsinin itirilməsi – manqurta çevrilməsi ilə bağlı əfsanəni əsərinə gətirir. Əsərin qəhrəmanı Yedigeyin özü də naymanların nəslindəndir, onun dəvəsi Qaranər də (Nayman ananın dəvəsi) Ağmaya kökündən gəlir. Çingiz Aytmatov yaradıcılığına xas mifik süjetlə çağdaş dövrdəki proseslərin eyni ideya çərçivəsində uğurlu birləşməsi romanda aydın şəkildə görünür. Yazıçı kökdən uzaqlaşmanı, milli kökə, tarixi kimliyə özgələşməyi manqurtluq hesab edir. Sovet imperiyasının qurulduğu ilk illərdən başlayaraq digər xalqlarla bağlı məqsədi xalqın keçmişinə qənim kəsilmək, yaddaşını silmək və manqurta çevirmək idi. Çingiz Aytmatov imperiyanın məlum addımlarını bədii planda uğurlu şəkildə işləmişdir. 30-cu illərin məlum repressiyasının hansı məqsədlə törədildiyi bəllidir. İnsanın şəxsiyyətə çevrilməsi onun fərdi, özünəməxsus keyfiyyətlərinin inkişafının nəticəsidir. Sovet imperiyasının qurulandan bəri məqsədi insanları özünəməxsus, fərdi keyfiyyətlərdən məhrum etmək, öz ideoloji qəliblərinə uyğun standart insanlar formalaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Yazıçı romanın ön sözündə yazır: *“Adamlar bir-birilə yol gedə bilərlər, amma öz insanlıq-*

larını, ləyaqətlərini saxlamaq istəyirlərsə, heç vaxt eyni cür düşünə bilməzlər. Ta qədimlərdən bu günə kimi insanı fərdi keyfiyyətlərdən məhrum etmək imperiya, imperialistlər və hegemonluq iddiasında olanların məqsədi olmuşdur” [3, s.15].

Yazıçı İmperiyanın apardığı ideoloji manqurtlaşma siyasətini mif mətninə müraciət etməklə, juanjuanların Jolamanın başına dəvə dərisi keçirməklə fiziki olaraq yerinə yetirdikləri amansız davranışla müqayisə edir. Əsərdə Sabitcan dövrün şərtlərinin yaratdığı manqurtdur. Başına “zif”i fiziki olaraq deyil, ideologiya ilə şüuruna yerdiblər. O, keçmişə, xalqın tarixinə, min illər boyu əldə etdiyi təcrübəsinə, yazısına, dilinə xor baxır. Ona görə reallıqda o qədər də uğurlu olmayan karyerası hər şeydən vacibdir, sovet ideoloji maşınına ruhunu və varlığını fəda edərək xidmət edir. Yazıçı özü bu haqda yazır: *“Keçmişini unudan adam dünyada öz yerini, mövqeyini təzədən müəyyən etmək zərurəti qarşısında qalır. Öz xalqının və başqa xalqların əldə etdiyi tarixi təcrübədən məhrum edilmiş adam tarixi perspektivdən kənarda qalır, yalnız bu günün qayğısı ilə yaşamağa məhkum olur”* [3, s.6].

Çingiz Aytmatovun 1986-cı ildə çap olunmuş “Qiyamət” romanında elə adındakı ideyadan başlayaraq müxtəlif mif mətnlərinə istinadlar vardır. Qiyamət anlayışı ilə bağlı müxtəlif xalqların miflərində, əsas dini kitabların hər birində mətnlər vardır. İnanca görə, qiyamət – dünyanın sonu o zaman gəlir ki, yerdəki insanın pozuculuq fəaliyyəti nəticəsində şəxsiyyət, xaos kosmosa qalib gəlir. Nəticədə geri dönüş mümkün olmaz. Dünyanın sonu gəlir və Tanrının hesab çəkməsi başlayır. Bu inanc minilliklər boyu insanları kosmosa-nizama çağıran başlıca fəlsəfə olmuşdur. Çingiz Aytmatov romanı ilə özünün daha təkmil şəkildə konsepsiyasını irəli sürür. Romanın esxatoloji sonluğu əslində ümitsizliyi deyil, sağlam gələcək naminə mübarizəyə çağırışı simvolizə etməkdədir.

Çingiz Aytmatov roman içində roman yaratmaqda mahir ustadır. Zaman və məkan baxımından bir-birindən bəzən kəskin şəkildə seçilən süjetlər eyni kontekstdə, vahid ideya ətrafında uğurla birləşdirilir. Nəticədə yazıçının əsas ideyası, məqsədi açıqlanmış olur. İsa Peyğəmbərin Qolqaf təpəsində çarmıxa çəkilməsi ilə XX əsrin şərtlərində yaşayan Avdi Kalistratovun saksaul ağacına bağlanaraq yandırılması paraleli gələcək naminə xilaskarlıq ideyasını fədakarlığı simvolizə etməkdədir. Bu misliyanı ümumilikdə “Qiyamət” romanı ilə Çingiz Aytmatov etməyə çalışmışdır.

Çingiz Aytmatov XX əsrin sonlarında İsa peyğəmbərin ideya və tale baxımından varisini – Avdi Kalistratovu yaratması dünyanın xilasını üçün yeni qəhrəman, ideal yaratmaq cəhdi idi və yazıçı buna nail ola bilmişdir. Roman Çingiz Aytmatovun yazıçı üslubuna xas şəkildə müxtəlif zaman və məkan xətlərinin vahid ideyada birləşməsi şəklində qələmə alınmışdır. “Gün var əsrə bərabər”də mifə istinad edərək Manqurt əfsanəsini romanına gətirən yazıçı, bu əsərində zaman baxımından nisbətən daha müasir dövrə müraciət edir. İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilməsi ilə bağlı məlum hadisə, onun Ponti Pilatla söhbətləri, ideyası uğrunda öldürülməsi təsvir olunur. Yazıçı tarixlə müasirliyin uğurlu şəkildə paralelini aparır. “Gün var əsrə bərabər” romanında zamandan və məkandan asılı olmayaraq insanın uydurduğu ağlasığmayan vasitələrlə onun şüurunun əlindən alınması, manqurtlaşması təsvir edilir. Qiyamətdə isə yazıçı İsa peyğəmbərlə özünün qəhrəmanı Avdi Kalistratov arasında məlum bağ yaradır. İnsanları doğruluğa çağıran, öz ideyası uğrunda qurbana çevrilən insanlar. Zaman və məkanca bir-birindən fərqlənsə də, onları tale birləşdirir.

Avdinin taleyinin həll olunduğu xətlə paralel olaraq Ağbərə və Daşçeynər adlı iki canavarın həyatı dayanır. İlk növbədə türk mifologiyasından bəllidir ki, boz qurd xilaskar, qurtarıcı missiyanı icra edən totemdir. Ən qədim türk dastanlarında boz qurdun xilaskarlığına dair mətnlər vardır. Çingiz Aytmatov boz qurdun mifik xilaskarlıq missiyasından romanında uğurla yararlanmışdır. İnsanlığı xilas etməyə çalışan Avdi ilə xilaskarın, iki canavarın taleyi əsərdə paralel olaraq təsvir edilir. Onların bütün cəhdləri puça çıxır. Yazıçı burada sadəcə paralellik yaratmır, qəhrəmanların taleyində müəyyən kəsişmə nöqtələrini təsvir edir. Avdi iki dəfə qurdlarla qarşılaşır. Maraqlıdır ki, Ağbərə hər ikisində ona toxunmur. Ölüm anında da Avdi köməyə insanları deyil, məhz qurdu çağırır. *“Avdi “özününkülərdə” imdada çağırmağa heç kəsi tapa bilmir, Qurdu səsləyir, Qurdu isə, dediyimiz kimi, xilaskarı olduğu bəndələr öldürürlər. “Ağ gəmi”də Buynuzlu Ana maral da, uşaq da məhv olduğu kimi, “Qiyamət”də də bəndə Qurdun və uşağın qatilinə çevrilir”* [1, s.119].

XX əsr bəşər üçün böyük elmi-texniki inqilablarla yanaşı, onların doğurduğu kataklizmlərlə yadda qaldı. Humanitar fikir baş verən paroksizmlərin qarşısında aciz qalmamaq üçün çıxış yollarını

axtarırdı. İnsan zəkası məhz bu əsrdə yaşadığımız planetin sərhədlərini aşıb sonsuz qalaktikaya daxil oldu. Lakin əldə olunan nəticələr supergüc dövlətlər, bir-birinə qarşı istifadə etmək üçün vasitə kimi baxırdılar. Bu isə humanitar böhrana, insanı və insanlığı çıxılmaz bir dalana sürükləməkdəydi. Belə bir situasiyada ədəbiyyat, tarixin bütün dövrlərində olduğu kimi, mühüm bir missiyanı öhdəsinə götürməliydi. XX əsrin ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik inkişaf dinamikası bizə bu barədə çox söz deməyə imkan verir. Bu baxımdan Çingiz Aytmatovun qələmə aldığı “Kassandra damğası” romanı ümumbəşəri çağırış, hətta xəbərdarlıq missiyasını icra edən maraqlı roman nümunələrindən biridir. “*Kassandra damğası*” anlayışı qüdrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətə ünvanladığı xəbərdarlıqdır, yazıçı-vətəndaş narahatlığının ifadəsi olan çağırışdır. Bədii əsər kimi “Kassandra damğası” isə mövzusu və ideyasına görə Çingiz Aytmatovun yazdığı bəşəriyyətin xilaskarlıq romanıdır” [5, s.12].

Qlobal problemlərdən bəhs edən fantastika ilə mifin vəhdətindən yaranan “Kassandra damğası” romanında yunan mifi ilə mətnlərarası əlaqə vardır. Yunan mifologiyasına görə, Kassandra onun sevgisini rədd etdiyinə görə Apollon tərəfindən lənətlənmişdir. Mif mətnində Kassandraya Apollon tərəfindən gələcəyi görmə bacarığı verilmişdir. Lakin lənətləndiyi üçün ona kimsə inanmamışdır. Hətta Troya Atının gətirəcəyi fəlakət barəsində əvvəlcədən xəbərdarlıq etsə də, ona inanan olmamışdır. Rahibə olmaq istəyən Kassandra nəticədə bir qadın olaraq aşağılanmış, təhqiredici bir həyata sövq edilərək öldürülmüşdür. Kassandra mövzusu alman romançısı və esseisti Krista Volfun “Kassandra” (1983) romanında feminist yanaşma ilə işlənmişdir. Volf 80-ci illərdə Üçüncü Dünya müharibəsi təhlükəsinin yarandığını və supergüclərin sürətlə silahlanmasına qarşı çıxmışdır. Volfun Kassandraya müraciəti dünyanın xilasının qadınlarla mümkünlüyü, bütün bələlərin, müharibələrin kişi tərəfindən aparıldığı qənaətini ortaya qoyan yanaşmadır. Volf əsərində mifdə qəhrəman kimi təqdim olunan Hektor, Aqemennon kimi obrazları qorxaq, zəif, qadınlar tərəfindən idarə edilən xarakterlər kimi təqdim etmişdir.

Kassandranın taleyi Çingiz Aytmatovun romanında bir alluziya kimi çıxış edir. Yazıçı onun üslubuna xas olan tərzdə mif mətnindən yararlanmış, paralel taleləri təsvir etmişdir. Rahib Filofey taleyi və funksiyası etibarilə Kassandradır. Eyni zamanda onun aşkarladığı və embrion Kassandra adlandırdığı kəşfi də mifdəki məzmunla paralellik təşkil etməkdədir. Tale paralelliyi bir-birinin müasiri olan iki alim, bioloq Filofey və futuroloq Rober Bork arasındadır: “...*həmin vaxt orbitdə, kosmik tənhalıqda yaşayan, Borkun varlığından xəbəri belə olmayan Filofeyin taleyi ilə bağlı olduğunu da düşünürdü... Hər necə olursa-olsun, baş verməli olacaq o hadisə baş vermişdi. Talelər arasında yaranmış bağ artıq heç cür qopası deyildi. O aylı gecədə bütün bunlar haqqında hələ heç kəs heç nə bilirdi. Bir-biri ilə bağlananlardan heç biri...*” [4, s.91-98]

Çingiz Aytmatov yaradıcılığında tez-tez müşahidə olunan mif mətnlərinə istinad, onlarla mətnlərarası əlaqənin qurulması xalq yaddaşının, əsrlər boyu toplanmış daxili enerjinin ifadəsidir. “...yaddaşa köçən əlyazma heç bir halda itmir, folklorda “arxaikləşir”, bütün həyatı boyunca üzə çıxmağa məqam gəzir. Ədəbi prosesin stixiyası elədir ki, burada bir fakt (həyat, yaşam, həqiqət, yalan, insan ümidi...) dəfələrlə, müxtəlif deyimlər, konstruksiya və üsullarla ifadə olunur” [2].

Çingiz Aytmatovun sonuncu romanı “Əbədi gəlin”də müasir kapitalist həyatı mif mətnləri ilə əlaqədə təqdim edilmişdir. Əbədi gəlin həm keçmişdə xalqın uydurduğu əfsanənin adı, həm də əsərin qəhrəmanı Arsen Samançinin simfoniyasıdır. Əsərin ikinci xəttinin qəhrəmanı bəbir Caabars isə qar bəbirləri ilə bağlı qırğız mifinin interpretasiyasıdır. Yazıçı əsərdə müasir kapitalist münasibətlərinin, pulun cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərin aşındırmasını müasir dövrlə keçmişin paralel mətnlərarası və zamanlararası əlaqəsi vasitəsilə təqdim etmişdir.

Nəticə / Conclusion

Qeyd etdiyimiz kimi, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığını hər hansı ideologiyanın, nəzəri konsepsiyasının çərçivələrinə salıb təhlil etmək əldə olunan nəticələrin məhdudluğuna gətirib çıxara bilər. Onun yaradıcılığında müasir dövrün konsepsiyaları, nəsr texnologiyaları mətnin və düşüncənin diktəsi öz əksini tapmışdır. Mətnlərarası əlaqə prinsipi Çingiz Aytmatovun ideyalarını, düşündüyü mətni çatdırmaq üçün uğurlu texnikadır və yazıçı hər bir romanında bu üsuldən uğurla istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Arif Əmrahoglu. Türk xalqları ədəbiyyatı (məqalələr, resenziyalar). Çingiz Aytmatov nəsrində mifoloji motiv model kimi. Bakı: Elm və təhsil, 2009.
2. Cavanşir Yusifli. Ədəbiyyat tarixi mətnlərarası virtual əlaqələr kontekstində. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 mart 2019-cu il.
3. Çingiz Aytmatov. Gün var əsrə bərabər. Bakı: Qanun, 2015.
4. Çingiz Aytmatov. Kassandra damğası. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
5. İsa Həbibbəyli. Çingiz Aytmatovdan bəşəriyyətə xəbərdarlıq: “Kassandra damğası”. Çingiz Aytmatov. Kassandra damğası. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
6. Marsel Prust. Romançının gücü. “Ədəbiyyatsız dünya” dünya yazarlarının esseləri. “Alatoran” yayınları, 2014.
7. Ролан Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1989.
8. İsa Həbibbəyli. Çingiz Aytmatov haqqında söz. Bakı: Elm və təhsil, 2018.

Романы Чингиза Айтматова в контексте межтекстовых связей**Мехман Гасанлы**

Доктор философии по филологии, доцент

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Резюме. Выдвигаемые со второй половины прошлого века теоретические идеи о построении диалога между существованием в мире бесконечного текста (Жак Деррида) и всеми ранее созданными текстами (Михаил Бахтин) внесли ряд изменений в мировую технику прозы. Существовавшие ранее тексты в модернистской и постмодернистской литературе, подвергшись деконструкции, приобретали новизну.

В прозе, в особенности в романах великого киргизского писателя Чингиза Айтматова, использовался принцип межтекстовых связей, например, в параллельном использовании мифических текстов с описанием событий, происходивших при жизни писателя. К исследованию привлечены романы Чингиза Айтматова «Дольше века длится день», «Светопреставление», «Тавро Кассандры», «Вечная невеста» при рассмотрении признака жанровой структуры в определении принципа межтекстовых связей.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, роман, межтекстовые связи, проза, интертекстуальность

SLAVYAN XALQLARI ƏDƏBİYYATI

Карабах в творческих инспирациях польских кавказских поэтов XIX века

Гюляр Абдуллабекова

Доктор филологических наук, профессор
Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.
E-mail: abdullayeva46@mail.ru

Резюме. В представленной статье впервые в азербайджанском литературоведении анализируется тема Карабаха в польской литературе XIX века.

Впервые в польской литературе к этой теме обратился сосланный на Кавказ участник антицарского движения поэт Тадеуш Лада-Заблочкий. Впервые именно им на польский язык было переведено знаменитое письмо-стихотворение карабахского поэта М.П.Вагифа поэту Видади: «Песнь на смерть Ага-Мохаммед хана, убитого в Шуше, в Карабахе в 1797 году. Мулла Вагиф сложил ее для Видади-бека Карабахского». Благодаря творческой и человеческой дружбе азербайджанского просветителя А.К.Бакиханова и польского поэта Т.Л-Заблочкого был сделан подстрочный перевод с азербайджанского на русский язык, благодаря чему стихотворение было переведено на польский. Знакомство польского поэта с азербайджанской литературой, творчеством карабахского поэта М.П.Вагифа, с историей Карабаха состоялось благодаря А.К.Бакиханову. Второй раз к теме Карабаха в польской литературе обращается Владислав Стшельницкий разделивший судьбу Т.Заблочкого. В его документальном произведении «Кавказские очерки» описана история Карабаха, его культура, дана точная этнографическая информация об этом центре культуры Азербайджана. Сведения, нашедшие свое отражение в «Кавказских очерках» о Шуше, Хиндархе, Агджабеды, Аскеране, о карабахских властителях Панах-хане, Мехти-Кули-хане, являются свидетельством глубоких знаний автора о Карабахе. Самым ценным для нас в «Кавказских очерках» является историческая информация о принадлежности Карабаха Азербайджану: «Карабах – мусульманская провинция, переданная шахом Ирана русскому царю согласно трактату, заключенному в 1812 году».

Ключевые слова: Карабах, Кавказ, А.Бакиханов, Т.Л-Заблочкий, польские поэты

История статьи: поступила – 13.05.2021; принято – 20.05.2021

Karabakh in the creativity of Polish-Caucasian poets of XIX century

Guler Abdullabeyova

Doctor of Philological Sciences, professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: abdullayeva46@mail.ru

Abstract. In the presented article, for the first time in Azerbaijani literary criticism, the topic of Karabakh in Polish literature of the 19th century is analyzed.

For the first time in Polish literature, the poet Tadeusz Lada Zablotzky, a member of the anti-Tsarist movement exiled to the Caucasus, addressed this topic. For the first time he translated into Polish the famous letter-poem of the Karabakh poet M.P.Vagif to the poet Vidadi: "Song for the death of Agha Mohammed Khan the Persian Shah killed in Shusha, in Karabakh in 1797. Molla Vagif folded it for Vidadi-bey of Karabakh". Thanks to the creative and human friendship of the Azerbaijani educator

A.K.Bakikhanov and the Polish poet T.L.Zablotsky, an interlinear translation from Azerbaijani into Russian was made, thanks to which the poem was translated into Polish. The acquaintance of the Polish poet with Azerbaijani literature, the work of the Karabakh poet M.P. Vagif, and the history of Karabakh took place thanks to A.K.Bakikhanov. For the second time, Vladislav Stshelnitsky, who shared the fate of T.Zablotsky, addresses to the topic of Karabakh in Polish literature.

In his documentary work "Caucasian Sketches", the history of Karabakh, its culture is described, and accurate ethnographic information about this center of the culture of Azerbaijan is given. The information found in the "Caucasian Sketches" about Shusha, Khindarkh, Agjabedi, Askeran, about the Karabakh rulers Panah-khan, Mehti-Kuli-khan is evidence of the author's deep knowledge of Karabakh. The most valuable for us in the "Caucasian Sketches" is the historical information about the belonging of Karabakh to Azerbaijan: "Karabakh is a Muslim province, transferred by the Shah of Iran to a Russian king, and according to a treatise signed in 1812".

Keywords: Karabakh, Caucasus, A.Bakikhanov, T.L.Zablotsky, Polish poets

Article history: received – 13.05.2021; accepted – 20.05.2021

Введение / Introduction

Одним из первых в польской литературе к теме Карабаха обратился польский поэт Тадеуш Лада Заблоцкий (1813-1847). Сосланный на Кавказ за участие в антимонархическом движении, Т.Л.Заблоцкий, выпускник исторического факультета Московского университета, член тайного общества «Товарищество любителей родной литературы», в 1833 году был арестован и в 1837 году сослан на Кавказ после длительного судебного процесса. Так начался тяжелый десятилетний период его ссылки. Этапы переездов Заблоцкого проявляются благодаря датам создания его произведений: станция Безопасная, Внезапная, Царские Колодцы, Хазры – Дагестан, Куба, Шемаха. В 1842 году обойдя Кавказ с юго-восточной стороны, Заблоцкий побывал в Тифлисе, в Дзварис-Ахмарт, Ларсе. В 1843 году в письме Р.Подберезскому он пишет: «Я побывал в Эривани, Нахичевани, Ордубаде, Ечмеадзине, словом, вдоль границы Персии и Турции. Впечатления об этой поездке записаны мною и до сих пор лежат в бумажнике» [1, с.111]. Записи, упорядоченные польским поэтом, к сожалению, не дошли до наших дней. Т.Заблоцкий, очарованный горной природой Кавказа, отразил ее во многих своих стихотворениях. Поэт изучал языки кавказских народов, собирал азербайджанские народные песни, называвшиеся в то время татарскими. В 1845 году Т.Л.Заблоцкий был назначен управляющим соляными копами в Кульпах, недалеко от горы Зиярет-даг. В 1847 году умер от холеры. Поэтическое наследие Заблоцкого было издано Р.Подберезским в Петербурге в 1845 году. В списке подписчиков на сборник стихов поэта были его земляки из Ковно, Белой Церкви, из Гумани, Каменца-Подольского. Среди подписчиков были также представители кавказской интеллигенции – его грузинские и азербайджанские друзья, среди которых князь Сулхан Баратов, князь Александр Бехтабеков, Кипиани – советник при царском Дворе, Нина Чавчавадзе и Аббас Кулихан Бакинский, о котором в примечании написано следующее: «Поэт и историк известный на Востоке под именем «Кудси».

Главная часть / Main Part

«Поэт и историк» – это выдающийся азербайджанский просветитель, философ, который сыграл особую роль в творчестве Т.Л.Заблоцкого. Благодаря тесной творческой и человеческой дружбе представителей интеллигенции Европы и Востока польская романтическая литература обогатилась лучшими образцами азербайджанского устного народного творчества, переводами из Корана. Следует отметить, что Т.Л.Заблоцкий был первым

переводчиком научного трактата А.К.Бакиханова «Гюлистан-Ирем» на русский и польский языки. Благодаря А.К.Бакиханову Т.Л.Заблоцкий познал всю историю Карабаха, ознакомился с творчеством талантливого карабахского поэта – Молла Панаха Вагифа. Антимонархическая направленность стихов Вагифа была близка Заблоцкому, который всю свою революционную и творческую деятельность посвятил борьбе с тиранией и произволом, чинимым всякого рода правителями над бесправными, честными, трудолюбивыми людьми, над народом.

«Стихотворение это – «Песнь на смерть Ага-Мохаммед хана, убитого в Шуше, в Карабахе в 1797 году». Мулла Вагиф сложил ее для Видади-бека Карабахского» [2, с.111].

«О, Видади! Посмотри на перемены коварного мира. Посмотри на судьбу, на случившееся и его результат. Вчера под утро погасло то пламя. Каким счастливым был для него вечер, каким несчастливым утро!.. Когда гордая голова, что так высоко поднималась над толпой, рассталась с короной, грязные ноги черни затоптали ее и оскорбили. Бедный человек! Пример тебе Ага Мохаммед хан, не мечтай быть ни Султаном, ни Ханкяром!» [3, с.12-14].

В сноске к слову «Ханкяр» польский поэт поясняет его значение следующим образом: «Так Персы называют Султана Турецкого».

Эпоха Молла Панаха Вагифа – сложная и напряженная в истории Азербайджана XVIII века. Это был период междоусобных войн, обусловленных раздробленностью и отсутствием единства между ханствами. Вагиф был придворным поэтом правителя Карабаха Ибрагим-Халил-хана. Вагифа прославила не только его поэзия, но и ученость: он прекрасно разбирался в астрономии, зодчестве, педагогике. Ибрагим-хан также был умным правителем.

Среди азербайджанских ханств XVIII века, которых было около десяти, Карабахское ханство положительно выделялось как в экономическом, так и в политическом отношении. Вагиф был визирем Ибрагим-хана. В 1796 году с походом на Карабах направился шах Ага Мохаммед. Вагиф с оружием в руках защищал карабахскую землю. Обессиленный от посягательств, постоянных нашествий неприятеля народ дрогнул, Ибрагим-хан покинул Карабах. Вагиф же остался в окрестностях Шуши. Приказали казнить поэта, утром следующего после его победы дня. Однако в то самое утро умер сам от рук своих слуг.

Вагиф, оказавшись на свободе, был потрясен происшедшим и обратился к своему другу поэту Видади с письмом в стихах, в котором поделился радостью по поводу кары, постигшей ненавистного захватчика. Такова история создания этого стихотворения, переведенного на польский язык Тадеушем Ладой Заблоцким.

К власти в Карабахе пришел племянник Ибрагим-хана – Мамедбек Джаваншир, консервативный и недалекий человек, от рук которого и погиб великий поэт – Молла Панах Вагиф в 1797 году.

Поэзия Вагифа была близка к устному народному творчеству Азербайджана, она отличается радостным восприятием мира. В его стихах порой звучит язвительная ирония по поводу горькой судьбы человека в феодальном мире, поэт был против порабощения родного народа со стороны эксплуататоров, боролся за утверждение своего родного азербайджанского языка, развитие национальной поэзии.

С литературной деятельностью и жизнью Вагифа познакомил польского поэта Аббас Кули Ага Бакиханов – выдающийся азербайджанский ученый, философ, историк, поэт, связанный с Т.Л.Заблоцкий творческой дружбой, это подтверждает и заголовок к стихам, представленным польскому читателю: «Несколько народных песен закавказских татар. Собрал и с помощью Аббас Кули-хана Бакинского перевел и объяснил Тадеуш Лада Заблоцкий». Эти стихи были посмертно опубликованы в польском журнале «*Rubon*» [4, с.111].

Поэзия азербайджанского поэта Вагифа впервые была представлена европейскому читателю польским поэтом Т.Л.Заблоцким. Перевод, благодаря русским подстрочникам А.К.Бакиханова отличается смысловой адекватностью, высокой художественностью, поэтическим мастерством. Следующим к теме Карабаха обратился талантливый поэт и писатель Владислав Стшельницкий (1820-1846).

Так же, как и Т.Л.Заблоцкий, он был сослан на Кавказ за участие в антицарском движении. В.Стшельницкий – выпускник Киевского Университета, вынужден был нести воинскую службу в царской армии на Кавказе.

В.Стшельницкий служил, главным образом, у подножия восточного склона Кавказа. Произведения поэта, изданные в 1839-1941 годах были написаны им в Шуше, Аскеране, Шемахе, Баку, Кюрдамире, Хиндархе, Агджабеды. В.Стшельницкий продолжительное время жил в Карабахе, на юге Куринской долины, в Ходжалы, у подножия Кавказского хребта. Действие популярной в то время в Польше повести В.Стшельницкого «Махмудек» происходит в разных регионах Азербайджана: в Ленкорани, Баку, Шемахе, а убежищем азербайджанского рыцаря являлась крепость Гызгала под Шемахой.

Тема Карабаха нашла свое отражение в «Кавказских очерках» [6, с.56] писателя, ценным для нас является взгляд польского писателя на историю Карабаха, достоверное описание исторических событий, живописное описание архитектурных памятников Карабаха, прекрасной природы Азербайджана, народа, живущего в бесправии и нищете под игом захватчиков. Еще в XIX веке, в книге «Бей-Булат» написанной В.Стшельницким, автором дается историческая справка об этом прекрасном уголке Азербайджана: «Карабах – мусульманская провинция, возвращенная России Падишахом, в силу трактата, заключенного в 1812 году. Прославился великолепными конями».

«Кавказские очерки» пронизаны грустью и безысходной тоской по родине, из которой он был изгнан.

Теплое и искреннее отношение азербайджанцев к польским братьям, разделяющим ту же судьбу, находящимся под игом царской империи, помогало им преодолевать духовные тяготы.

«Передо мной одинокое место: раскинулась гладкая равнина, в центре которой ручей, подобно серебряной нити на зеленом бархате, вокруг безлюдные чащобы, ущелья, горы, на самой высокой горе светилась вдали белая стена Шуши – заоблачного города». «Вскоре прямо перед нами показались развалины Аскерана. На двух противоположных склонах два серых, мрачных замка, соединенные между собой высокими стенами, протянутыми через все ущелье. Башни подобны скелетам каких-то великанов из древних сказок... Эти развалины помнят Митридата, а может быть и самого Александра Македонского... Я обратился к Мустафе с вопросом, древний ли это замок? – О, древний! А к примеру, сколько ему будет? Больше пятидесяти лет. Его построил Панах-хан, чтобы защитить это горное ущелье от Меликов... Отношения Панах-хана с Меликами представляют важный, архиважный период в истории Карабаха, в свое время я расскажу тебе об этом» [5].

«Внук Панах-хана Мехти-Кули-хан еще жив и является ханом Карабаха. Живет в своей деревне в Ахдаме, мы проезжали через нее. Уважаемый и любимый всеми старичок, благодетель для близких, мягкий для подданных. Он получает большие доходы с наследства, огромную пенсию, которую ему выплачивает правительство». «В Ахдамских садах в гуще плачущих ив и виноградников возносятся несколько бесформенных пирамид. Это усыпальницы предков Мехти-Кули-хана. Когда-то еще одна пирамида появится среди них и ивы грустным шелестом своих ветвей будут обращаться к путникам с просьбой о поклоне в память последнему Карабахскому хану. В одиннадцатом часу мы прибыли в Хиндарх» [5].

Интерес представляет описание Агджабеды и реки Куры. «В Агджабеды много садов, в которых более всего тутовника и винограда. Виноград идет на продажу, а тутовник на прокорм шелкопряда. Из шелковых тканей шьют знаменитые в Карабахе джиджимы и шалвары, которые отличаются своей удивительной долговечностью» [5]. Особый интерес представляет для нас описание Куры – славной, любимой в Азербайджане реки, которой посвящены многие литературные произведения. Знаменательно использование автором в повествовании азербайджанского варианта названия реки – Kür.

«Кюр – историческая река. У ее берегов Помпеус громил Иберцев и Албанов, здесь был и Александр сын Филиппа, были Митридат и Нуширван, хромым Тимур и Аббас Великий, а также Надир-шах (...). Кюр, так же, как и Рион носил на себе греческие, генуэзские

венцианские корабли, нагруженные редкостями Индии (...). Когда-то Васко-де Гама направлялся сюда на экваториальных исполинах (...) Кюру осталось лишь одно воспоминание о былом великолепии» [5].

Заклучение / Conclusion

Приведенная информация как нельзя лучше говорит о глубоком знании В.Стшельником истории Азербайджана, об уважении к культуре, духовным ценностям древнего края.

Являясь документальным произведением по своему стилю, оно содержит элементы реалистического изображения действительности, отличается высоким художественным уровнем, свидетельствующем о таланте польского писателя. «Кавказские очерки», содержащие точную, насыщенную информацию об Азербайджане и одном из прекрасных его уголков – Карабахе, его истории, культуре, религии, этносе и т.д., являются сегодня ценным материалом для изучения Карабаха XIX века для историков, филологов, этнографов. Особую ценность представляет информация, данная автором об исторической принадлежности Карабаха – мусульманам, азербайджанцам.

Литература / References

1. «Кавказ №, 1847, № 33, 16 августа.
2. Pieśni na smiero Aga Mochammed chana, Szacha Perskiego, zabitego w Srusze, w Karabagu, w 1797 q. Molla Wagif ulożył ją dla Widadi beka Karabachskiego. “Rubon”, t.9, 1848.
3. Рейхман Ян. Тадеуш Лада Заблоцкий и Аббас Кули-хан Бакиханов (Кудси). Краткие Сообщения Института Востоковедения XXXVIII,
4. Там же, с.111. Москва, 1960.
5. W.Strzelnicki. Szkice Kaukazu, Żytomież, 1860.
6. W.Strzelnicki. Bey-Bulat. Kijow, dnia 18 maja, 1860 q. Objasnienia do tego ulomki.

XIX əsr polyak Qafqaz şairlərinin yaradıcılığında Qarabağ

Gülər Abdullabəyova

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: abdullayeva46@mail.ru

Annotasiya. Təqdim olunan məqalədə ilk dəfə Azərbaycanın və onun mədəni mərkəzi olan Qarabağın, XIX əsr polyak ədəbiyyatında əksi mövzusu təhlil edilir.

İlk dəfə Qarabağ mövzusunə qarşı üsyanlarda iştirak edən Azərbaycana sürgün olunmuş polyak şairi T.L.Zablotskinin yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Qarabağ şairi M.P.Vaqifin Vidadiyə yazdığı şeir-məktubunu da polyak dilinə ilk dəfə məhz T.L.Zablotski tərcümə etmişdir. A.Bakıxanov və Zablotskinin yaradıcılıq münasibətləri və dostluğu nəticəsində həmin şeir, Bakıxanovun rus dilinə sətri tərcüməsi əsasında polyak dilinə tərcümə edilmişdir.

Polyak şairinin M.P.Vaqifin yaradıcılığı və Qarabağın tarixilə tanışlığı məhz A.Q.Bakıxanovun vasitəsilə mümkün olmuşdur.

İkinci dəfə polyak ədəbiyyatında Azərbaycan və Qarabağ mövzusunə müraciət edən yazıçı, Qafqaza sürgün edilən Vladislav Stşelnitski idi. Onun sənədli janrda yazılmış “Qafqaz oçerklərində” Qarabağ, onun tarixi, mədəniyyəti öz əksini tapmışdır.

Şuşa, Hindarx, Ağcabədi, Əskəran, Qarabağ xanları Pənah-xan, Mehdiqulu-xan haqqında verilən dəqiq məlumatlar müəllifin Qarabağ tarixinin dərinədən bilməsinin sübutudur. Bizim üçün “Qafqaz oçerklərində” Qarabağın məhz Azərbaycanın tərkib hissəsi olması haqqında deyilən fikir xüsusilə qiymətlidir: “Azərbaycan-müsəlman vilayətidir. 1812-ci ildə bağlanmış müqaviləyə əsasən İran Şahı tərəfindən Rus çarına verilmişdir. Gözəl Qarabağ, atları ilə məşhurdur”.

Açar sözlər: Qarabağ, Qafqaz, A.Bakıxanov, T.L.Zablotski, Polşa şairləri

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi romanlarının poetikası
*(“Qılınc və qələm” və “Hərb və sülh” romanlarının
müqayisəli-tipoloji təhlili əsasında)*

Nəsib Cəbrayilov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi yaradıcılıqlarının poetikasının müqayisəli təhlilinə təşəbbüs göstərilmişdir. Rus və Azərbaycan yazıçılarının poetikalarının tipoloji və fərdi xüsusiyyətləri, həmçinin tarixi hadisələrə, tarixi roman janrına, ədəbi xarakterlərə münasibətdə hər iki yazıçının ideya-fəlsəfi cəhətdən bir-birinə yaxınlığı üzə çıxarılmışdır. Hər iki yazıçının yaradıcılığında insan və tarix, insan və cəmiyyət problemləri hərtərəfli və dərinlən təhlil edilmişdir.

Təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, hər iki yazıçının romanlarında tarixi hadisələr və faktlar, xalqın həyatı, ruhu, mübarizəsi göstərilmiş və onun bədii obrazı yaradılmışdır. Hər iki romanda xalqın ən gözəl, nəcib keyfiyyətləri, milli xarakterləri, mütərəqqi idealları təcəssüm etdirən tarixi qəhrəmanların obrazları yaradılmışdır. Həmin qəhrəmanların müsbət keyfiyyətləri ilə bərabər tərəddüdləri, keçirdikləri sarsıntılar da öz əksini tapmışdır.

Hər iki yazıçı tarixi romanlarında ictimai-siyasi hadisələri təsvir edərkən, bunları surətlərin şəxsi taleyi, ailə-məişət, sevgi məsələləri ilə vəhdətdə verir. İctimai-siyasi hadisələrlə şəxsi həyatı hadisələr sanki bir-birini əvəz edir və bir-birini tamamlayır. Hər iki xəttin inkişafında mütənasiblik pozulmur, sonadək davam edir.

L.N.Tolstoyun tarix fəlsəfəsi ilə M.S.Ordubadinin tarix fəlsəfəsinin oxşar cəhətləri ilə yanaşı, hər iki yazıçı müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsub olduqlarına görə, onların bu məsələlərə baxışlarındakı vacib fərqlər də təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: poetika, tarixi mövzu, qılınc, qələm, hərbi, sülh, rəhbər, xalq, həyat

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.06.2021; qəbul edilib – 28.06.2021

Poetics of the novels by L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadi
*(based on comparative typological analysis
of the novels “Sword and Pen” and “War and Peace”)*

Nasib Jabrayilov
Doctor of Philosophy in Philology
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Abstract. For the first time in literary criticism, this article contains a comparative typological analysis of the poetics of L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadi. The author revealed the typological and individual peculiarities of the poetics of Russian and Azerbaijani writers, as well as their similarity with each other from the ideological and philosophical point of view of both writers in relation to historical events, the genre of the historical novel, historical images. In the works of each of the two writers, they comprehensively and deeply considered the problems of "man and history", "man and society".

The analysis allows us to conclude that the novels of both writers show historical events and facts, the life, spirit and struggle of the people, and also created its literary image. In both novels, images of

historical heroes were created, personifying the most beautiful, noble traits, national characters, and progressive ideals of the people. Along with the positive qualities of those heroes, their doubts and experiences were also reflected.

Describing social and political events in their historical novels, both writers present them in unity with the personal fate of images, family and everyday and love issues. Socio-political and personal life events seem to replace and complement each other. In the development of each of the lines, the proportion is not disturbed and lasts until the very end.

Along with similar features of the historical philosophy of L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadi the author also analyzed important differences in the views of both writers who lived in different eras and belonged to different peoples on these issues.

Keywords: poetics, historical theme, sword, pen, war, peace, leader, people, life

Article history: received – 15.06.2021; accepted – 28.06.2021

Giriş / Introduction

Məqalədə ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi yaradıcılıqlarının poetikasının müqayisəli təhlilinə təşəbbüs göstərilərək, rus və Azərbaycan yazıçılarının poetikalarının tipoloji və fərdi xüsusiyyətləri, həmçinin tarixi hadisələrə, tarixi roman janrına, ədəbi xarakterlərə münasibətdə hər iki yazıçının ideya-fəlsəfi cəhətdən bir-birinə yaxınlığı üzə çıxarılır. Hər iki yazıçının yaradıcılığında insan və tarix, insan və cəmiyyət problemlərini hərtərəfli və dərinlən təhlil etmədən, onların yaradıcılıqlarının poetikasını dərk etmək çox çətin olardı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzuyla bağlı L.N.Tolstoyla müqayisə oluna biləcək bir yazıçı varsa da, o, M.S.Ordubadidir. Məqalədə əsasən L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanları nəzərdən keçirilmişdir.

“Qılınc və qələm”, “Hərb və sülh”. Hər iki əsərin adlarında sanki yaxınlıq və oxşarlıq vardır. Qılınc deyəndə gözümüzün qabağında dava-dalaş, vuruş, müharibə, qələm deyəndə isə intuitiv olaraq barış, dinclik, əmin-amanlıq, müharibəsizlik və s. mahiyyətlər canlanır. Sanki qılınc müharibənin, savaşın, qələm isə sülhün, sazişin, həmrəyliyin, birliyin, qarşılıqlı razılığın, əmin-amanlığın simvollarıdır. Yəni bu adları, bu mahiyyətləri hər iki əsərin məğzində də görürük. Təbii ki, M.S.Ordubadi özü bilərəkdən bu simvolik, metaforik adlardan istifadə etmişdir.

Əsas hissə / Main Part

L.N.Tolstoy və onun yaradıcılığı müxtəlif təmayüllü tənqidçi və tədqiqatçılar – M.Baxtin, M.Merejkovski, S.Boçarov, N.Berdyayev, B.Bursov, V.Dneprov, M.Xrapçenko, A.Skaftimov, B.Jdanov, E.Babayev və başqaları tərəfindən yetərinə araşdırılmış və “tolstoyşünaslıq artıq təkcə rus ədəbiyyatşünaslığının deyil, dünya elminin əsas tədqiqat obyektlərindən birinə çevrilmişdir” [3, s.10]. M.S.Ordubadinin yaradıcılığı isə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər geniş tədqiq edilmişdir. M.S.Ordubadi yaradıcılığının tədqiqatçıları arasında Y.Axundlu, İ.Həbibbəyli, M.Cəfər, M.Arif, C.Xəndan, Ə.Sultanlı, M.Cəlil, A.Zamanov, K.Talıbzadə, B.Nəbiyev, Q.Xəlilli, F.Vəzirova və başqalarını göstərmək olar. Bütün bunlar onu göstərir ki, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadinin yaradıcılıqları ayrı-ayrılıqda daim tənqidçilərin, alim və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş, ancaq onların yaradıcılıqlarının müqayisəli təhlili tədqiqat predmeti olmamışdır, ona görə də bu mövzu bu günə qədər aktual olaraq qalmaqdadır.

Həm rus, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzuda yazılan əsərlər böyük bir silsilə təşkil edir. L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, “Qılınc və qələm” romanları bu silsilədə özünəməxsus yer tutur. Rus ədəbiyyatından fərqli olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrı XX əsrin əvvəllərində – 1920-ci illərdən sonra cəmiyyətdə baş verən mühüm ic-

timai, siyasi, mədəni proseslərlə əlaqədar meydana gəlmişdir. “Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının yaranması və inkişafı bilavasitə M.S.Ordubadinin adı ilə bağlıdır” [2, s.147].

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi yaradıcılığının müqayisəli təhlili zamanı onların bədii prinsipləri və ideyaları arasında oxşar və fərqli cəhətlər aşkarlanır. Söhbət heç də L.N.Tolstoyun M.S.Ordubadi yaradıcılığına təsirindən getmir, hərçənd dahi Azərbaycan yazıçısı rus klassikinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış idi və onun yaradıcılığı, ideyaları, həyat prinsipi, estetik və etik görüşləri haqqında dərin bilgiyə malik idi. Ümumiyyətlə, müasir ədəbiyyatşünaslıqda müxtəlif xalqların və müxtəlif dövrlərin ədəbiyyatlarının qarşılıqlı münasibətlərdə tədqiqi həmişə aktual bir məsələdir. Bu mənada rus yazıçısı L.N.Tolstoyun və Azərbaycan yazıçısı M.S.Ordubadinin yaradıcılığında poetika məsələlərinin müqayisəli-tipoloji şəkildə tədqiqi böyük maraq doğurur. Bu problemlər hər iki yazıçının yaradıcılığında mərkəzi məsələlərdən biridir və onların poetika məsələlərinə münasibətində oxşar cəhətlər çoxdur. Bununla belə onlar müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsubdurlar, ona görə də onların bu məsələlərə baxışlarında vacib fərqlər də vardır.

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadini yaxınlaşdıran məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, hər iki yazıçı öz yaradıcılıqlarında tarixi mövzuya müraciət etmişlər. Y.Axundlu qeyd edir ki, “M.S.Ordubadi Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatının ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməklə tarixi romana verilən müasir estetik tələblərə uyğun olaraq bu janrın ilk nümunələrini yaratmışdır” [1, s.201].

Tarixi roman janrı Azərbaycan və rus ədəbiyyatında əsrlər ərzində müxtəlif formalar qəbul edərək, dövrlə birlikdə dəyişərək, az-çox yaxın və uzaq keçmiş haqqında bədii təhkiyə kimi mövcud olmuşdur. Dünya müharibələri, insanlığa qarşı ən ağır cinayətlər, ekoloji fəlakətlər təkcə tarixin bütövlüyünü deyil, həm də mədəniyyətin özünün mövcudluğunu təhlükə altına salırdı. Bu bütövlüyü və həyatın inkişaf qanunauyğunluqlarını bərpa etmək üçün yenidən həyatın dərin fəlsəfəsini, insan və tarixin bir-birinə birmənalı olmayan qarşılıqlı təsir prosesini təcəssüm etdirməyə cəhd edilən, səy göstərilən tarixi romanlar yazılır. Tarixi roman elmi əsər deyil, keçmişdə baş vermiş hadisələri özündə cəmləşdirən etibarlı bir mənbədir. Tarixi romanların müəllifləri eyni zamanda sənətkar və mütəfəkkir olur, bəziləri isə baş verən tarixi hadisələrin tədqiqatçılarına çevrilirlər. Onların cərgəsinə L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadini də aid etmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixi mövzuda yazılmış bədii əsərlərin həqiqi mənada mahiyyəti ilə bəzən müəyyən dövrdəki hadisə və xarakterlərin düzgün, dürüst işıqlandırılması üst-üstə düşmür. Məsələn, tarixdən öyrənirik ki, Atabəy Məhəmmədin şəxsi bacarığı və həyata keçirdiyi sərt inzibati tədbirlər nəticəsində dövlətin siyasi nüfuzu artmış, ölkənin iqtisadi həyatı dirçəlmiş, Azərbaycan şəhərləri Yaxın Şərqi iri ticarət mərkəzinə çevrilmişdi. Ədib və şairləri himayə edən Atabəy Məhəmmədin tarixi siması ilə M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanındakı bədii obrazı üst-üstə düşmür, tamamilə fərqlənir. M.S.Ordubadi Atabəy Məhəmmədin xarakterini yaradarkən bir az haqsızlıq edib, belə ki, onun tarixdəki fəaliyyətini, demək olar ki, yetərinə işıqlandırmayıb. Əsərdə Atabəy Məhəmməd tam müsbət qəhrəman, hökmdar kimi verilməmişdir. Ona görə ki, sosrealizmin tələblərinə uyğun olaraq, şahlar müsbət qiymətləndirilmirdi. M.S.Ordubadi də əsərdə bu prinsiplərə sonadək sadıq qalmışdır. Deməli, bədii əsər həmişə yazıçının yaşadığı, yaratdığı zamanla və bu əsərin bəhs etdiyi dövrlə əlaqəli olur. Osvalt Şpenqlerin fikrinə görə, “tarixi hadisələrin ötürülmə xarakteri daha çox müşahidəçinin şəxsiyyətindən asılı olur. ... xalqın tarixini başa düşmək və dərinlən anlamaq ancaq o vaxt mümkün olur ki, o zaman bu xalqın tarixini, taleyini şüurlu olaraq görərkən hiss edəsən” [9, s.160].

Azərbaycan və rus yazıçıları öz tarixi əsərlərində milli xarakterlər yaratmaqla öz tarixlərini inkişaf etdirirlər. İstənilən tarixi-bədii əsərlərin təbiətində tarixi materialların məlum şərhli gizlənilməsi və bu da həmin əsərləri maraqlı və aktual edir. L.N.Tolstoyun 1812-ci il Vətən müharibəsi kimi böyük tarixi hadisənin təsvirinə həsr olunmuş “Hərb və sülh” romanı tarixi roman, milli qəhrəmanlıq eposu kimi rus tarixinin 15 ilini əhatə edir. Ona görə də, təbii olaraq, “Hərb və sülh”də süjetin inkişafı tarixi hadisələrin gedişatı ilə müəyyən olunur. Müəllif isə əsərdə tarixi hadisələrə və məişət səhnələrinə kifayət qədər yer ayırır və sonra onların fonunda öz qəhrəmanlarını təsvir edir. “Hərb və sülh”ün (1863-1869) bütün qəhrəmanları tarixlə üzbəüz qoyulur və onların hər biri tarixə qarşı fərqli reaksiya verirlər.

“Hərb və sülh”ün problemlərindən biri də şəxsiyyət və cəmiyyət, rəhbər və kütlələr, şəxsi həyat və tarixi hadisə arasındakı əlaqələrdir. L.N.Tolstoyda ayrı-ayrı şəxslərin həyatı ilə tarix ziddiyyət təşkil edir. O, hesab edir ki, insanın mənəvi cəhətdən kamilləşməsi, özünü tamamlaması prosesi bir anın içərisində baş vermir. Bu, mürəkkəb tarixi hadisələrlə bağlı uzun bir yoldur və bu, insanın bütün ömrü boyu uzana bilər. Digər bir tərəfdən də, L.N.Tolstoy bilirdi ki, həyat, daha doğrusu, sadə insanların həyatı nə Napoleonla Aleksandrın görüşündən, nə diplomatiyadan, nə də hansısa başqa bir amildən asılı olmayaraq, öz axarında davam edir. Ancaq o tarixi hadisələr ki, xalq kütlələrini hərəkətə gətirir, onlar ayrı-ayrı şəxslərin də taleyini dəyişmək gücündədir. L.N.Tolstoyun sevimli qəhrəmanları: Andrey Bolkonski, Pyer Bezuxov və Nataşa Rostova da Vətən müharibəsinin fəlakətlərindən bax beləcə saflaşaraq, təmizlənərək çıxdılar. Yazıçı roman-epopeyada tarixin özünün gedişatını tədqiq etmişdir. L.Opulskayanın təbirincə desək, yazıçı tarixi hadisələri “bədi cəhətdən tədqiq etmiş və ona görə də tarix və insan varlığının qarşılıqlı əlaqəsini açıb göstərmişdir” [8, s.176]. Tarixin gedişatı bu romanın çərçivəsindən bir az da artıq ön plana çəkilmişdir. Müxtəlif dövlətlərin orduları qarşı-qarşıya gəldiyi zaman, xalqın həyat tərzini mürəkkəbləşən, dağılan ərəfədə, bütün dünya hərəkətə gəldiyi vaxtlarda romanda insanlara üz tutulur, çünki bütün bu həyəcanlı proseslərə heç kim biganə qala bilməzdi. Ona görə də L.N.Tolstoy romanın elə ilk səhifələrindən insan və tarix kimi bir-birinə zidd olan qüvvələrin, mənafelərin toqquşmasını əsas kimi ön plana çəkir. Hadisələr daha çox inkişaf etdikcə, bir o qədər də aydın bir surətdə bu mürəkkəb düyün, kəsişmə nöqtəsi, sıx qarşılıqlı əlaqə göz önündə canlanır.

L.N.Tolstoy dəfələrlə təkrar edir ki, tarix ayrı-ayrı insanların iradə və cəhdlərindən asılı olmayaraq, öz daxili qanunları əsasında inkişaf edir. O, tarixin inkişafında xalqın bütün gücünü özündə ehtiva edən, xalqın gücünə bərabər olan mahiyyəti, anlayışı tapmağa can atırdı. L.N.Tolstoy romanda tarixlə insana təzyiq göstərməmiş, əksinə şəxsiyyətin dəyərini qoruyub saxlamışdır. Tarixi prosesin tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən idarə olunması fikrini inkar edərək, yazıçı eyni zamanda özünün nəzəriyyəsinə yaradır. Onun nəzəriyyəsinə əsasən tarixi prosesin müqəddəratı xalq kütlələrinin təbii hərəkətindən asılıdır və bu hərəkətin də qanunları heç kimə məlum deyil. O, tarix haqqında düşüncələrində hər vasitə ilə həyatın təbii başlanğıcını, təbii qanunauyğunluğunu ön plana çəkirdi. L.N.Tolstoy sübut etməyə çalışırdı ki, dahi insanlar mövcud deyil, tarixi prosesin rəhbərlərin iradəsindən heç bir asılılığı yoxdur və onların iradəsi ilə tarixi proses üst-üstə düşür: “Padşah tarixin quludur” [7, III, s.12]. Tarixi prosesdə şəxsiyyətin, dahinin inkar edilməsi ideyası xüsusilə Napoleon obrazında kəskin ifadə olunmuşdur. L.N.Tolstoy Napoleonu “karetin içindəki qaytanlardan tutmaqla özünü karetin sürücüsü zənn edən körpə bir uşağa” [7, III, s.535] bənzədir və Napoleonun “böyüklüyünə” kinayə ilə yanaşırdı. Yəni, hadisələrin başında dayanan bir şəxs, Napoleonun özünü tarixi hadisələrin yaradıcısı və rəhbəri hesab etməsi bir daha sübut edir ki, həmin o böyük insanlar qəhrəman pərəstişkarlarının uydurmalarıdır. Ona görə ki, həmin o pərəstişkarlar onları hadisələrin yaradıcısı hesab etməsəydilər, rəhbərə o qədər inam yaratmasaydılar, onda rəhbərlər də özlərinə bu qədər böyük dəyər verməzdilər.

Kutuzovun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı həm tarixi faktlara, həm də özünün şəxsi qiymətləndirməsinə əsaslanaraq, L.N.Tolstoy sübut etməyə çalışırdı ki, baş vermiş hadisələrin gedişatında nə Napoleon, nə də Kutuzov heç nəyi dəyişdirə bilməzdi. L.N.Tolstoyun fikrincə, onların fərqləri onda idi ki, Napoleon bunları başa düşmürdü və özünü müqəddəratı həll edən kimi zənn edirdi. Ancaq Kutuzov bunların hamısını başa düşürdü və onun bir sərkərdə kimi müdrikliyi hər bəşəriyyətə bağlı deyil, ancaq baş vermiş hadisələrin qanunauyğunluqlarını anlamaq və öz fəaliyyətini onunla uyğunlaşdırmaq bacarığında idi.

L.N.Tolstoy kimi, M.S.Ordubadinin də “zəngin bədii yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının inkişafı sahəsində olduqca mühüm təşəbbüsdür” [4, s.567]. M.S.Ordubadi “tarixi roman janrına təsadüfən müraciət etməmişdir, bu janr vasitəsilə xalqımızın qədim tarixini, zəngin mədəniyyətini, gözəl təbiətini, başlıcası isə mübariz ruhunu təbliğ etmək istəmişdir” [1, s.37]. M.S.Ordubadinin “Qılınç və qələm” romanında da, həmçinin, insan hərəkətlərinin, əməllərinin həyatın təsadüflərindən asılı olduğu tədqiq edilir. Məsələn, Qızıl Arslan Abubəklə danışan zaman öz qardaşı oğluna deyir ki, “dövlət quruluşu belədir, məmləkətdə qoyulmuş qanunların hamısı zəncirin həl-

qəsi kimi bir-birinə bənd olubdur. O zəncirin əsas həlqəsi hökmdardan ibarətdir. Zəncirə hərəkət verən bizik” [6, II, s.273]. Bunun ardınca Qızıl Arslanla danışan zaman Nizami ona deyir ki, “hökumət və dövlət fəlsəfə ilə idarə oluna bilməz. Hadisələr gələcəyə öz şəklini verə bilməkdən əvvəl hökmdarlar hadisələrə öz düşündüyü şəkli verməyə çalışmalıdır” [6, II, s.279].

Gəncədə hadisələrin dəyişəcəyi və Əmir İnancın yerinə Eldəniz oğlanlarının gələcəyi haqqında düşünəndə Fəxrəddin, Andrey Bolkonski kimi, hadisələrin gedişatına böyük ümid bəsləyir və belə olacağına inanırdı. Və bilirdi ki, bunun da nəticəsində onun sevgilisi Dilşadı Bağdada xəlifə üçün hədiyyə kimi göndərməyəcklər. Bu ərafədə o, heç bir fəaliyyət göstərmirdi. Bunu görən Dilşad sevgilisinə cavab olaraq dedi: “Fəxrəddin, xoşbəxtlik üçün hadisələrdən ümid gözləmək sadəlikdir” [5, I, s.144]. Dilşad Fəxrəddini mübarizə aparmağa səsləyir, Fəxrəddin isə böyük inamla hadisələrin gedişatını izləyirdi.

Romanda hər bir qəhrəman özünün hadisələrdən asılı olduğunu boynuna alır. Dilşad hökumət möhürünü oğurlayıb xəlifənin qızı Safiyə xatunun şərəfini ləkələmək arzusunda olduğu bir vaxtda, onu törətdiyi cinayətə görə cəzalandırırlar. Hərəmxana keşikçisi Xacə Müfid Dilşadı ustalıqla aldadır, onu psixoloji cəhətdən çətin bir vəziyyətə salır, az qalır ki, yazıq qızın bağı çatlasın. Xacə Müfid kinayə ilə Dilşada deyir: “İnsan hadisələrin nökrədir, hadisələri qəza və qədərdir, ondan boyun qaçıрмаq olmaz” [5, I, s.179]. Xacə Müfid, Kutuzov kimi, qəzavü-qədərə inanır və Dilşadı da inandırmağa çalışır. Ancaq Kutuzovdan fərqli olaraq, Xacə Müfidin istəyi xeyirxahlıq məqsədilə, insanlıq naminə edilən bir iş deyildi. O, mənfur niyyətini həyata keçirtmək arzusundaydı.

Sultan Toğrul Qətibə xatuna yazdığı məktubunda qeyd edir ki, “zamanın hadisələri bir-birini təqib edir. Həyatımızın qiymətli günləri ruzigarın dəyirmanında üyüdülmədən kimi toz olub gedir” [6, II, s.203]. Qətibə isə nəyin bahasına olursa olsun, öz iqbalının, öz taleyinin yaradıcısı olmaq niyyətindəydi. O, öz muradına çatmaq üçün öz doğmalarının da qanına susamağa hazır idi. Qətibənin məntiqinə görə tale və hərəkət bir-birilə bağlı məsələlərdir. Qalan şeylər isə insanın necə hərəkətdən, onlardan istifadə etmə bacarığından asılıdır.

M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında şəxsiyyətin tarixi hadisələrdəki rolu məsələsi də diqqəti çox cəlb edir. Məsələn, Fəxrəddinlə söhbəti zamanı Nizami deyir ki, “təşkilata bağlı olmayan hər bir üsyan bir məğlubiyyətin başlanğıcıdır” [5, I, s.56]. Yəni, Nizami üsyanların acınacaqlı nəticələri haqqında xəbərdarlıq edir və Fəxrəddini ehtiyatlı olmağa çağırırdı. Nizami qeyd edir ki, “tarixin xasiyyəti təkrardan ibarətdir” [5, I, s.57], o, hər bir dövrdə öz qəhrəmanlarını ortaya çıxarır: nə vaxtsa Babək vardı, indi isə öz vətəni üçün çox şeylər etməyi bacara bilən, cəsur Fəxrəddin var. O, Fəxrəddinə və onun gücünə, bacarığına güvənir və inanırdı. Nizami öz dostunu “qılınc və mizraq qəhrəmanı olduğu kimi, tədbir və düşüncə qəhrəmanı” [5, I, s.183] kimi də görmək istəyirdi. Bir sözlə, Nizami də, Kutuzov kimi, Fəxrəddini taleyüklü məsələlərdə, Azərbaycanın istiqlalı, azadlığı uğrunda mübarizələrdə düşüncəli olmağa, şəxsi hisslərə qapılmamağa və çox ehtiyatlı olmağa çağırırdı. Çünki o bilirdi ki, Fəxrəddin yorulmaz və düşməyə arxa çevirməz bir qəhrəman, səriştəli bir sərkərdə olsa da, həmin vaxt hərəkət etməməlidir.

Bədii əsərlərdə təsvir olunan tarixi hadisələr eraları bir-birinə yaxınlaşdırır, indiki zamanda keçmişdə olanları hiss etmək və keçmişdən gələcək üçün dərs almağa insanı məcbur edir. Hansı bir əsər yaranırsa yaransın, o, dövrün tarixi təərəflərini mütləq əhatə etməli, həmin dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etdirməlidir. Tarixi mövzuda əsərlərini yazan yazıçının yaradıcılıq təcrübəsi təkcə onun keçmiş əsərləri bütün həqiqətləri ilə göstərmək bacarığında deyil, həm də ayrı-ayrı insanların taleləri ilə xalqın taleyinin bağlı olduğunu açmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, tarixi romanlarda “insan və tarix” problemi vacib bir komponent kimi özünü göstərir və mövzu və ideya xüsusiyyətinə görə yazıçıların mövqelərindən asılı olaraq, müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. Tarixi kontekstin məğzini fərdi tale və tarixi prosesin qarşılıqlı əlaqəsi, təsadüf və əvvəlcədən müəyyən olunma, xüsusi məqsəd və baş vermiş hadisələrin dərk olunmayan mənası və s. təşkil edir. Hadisələr isə əsas aparıcı ünsür kimi tarixin hər cür məzmununu əhatə edir.

Tarixdə fərqli talelərin tipik və ya qeyri-tipik, yaxud, təsadüfi olmasına baxmayaraq, onlar tarixin vahid fəlsəfəsini təşkil edir. Və bu fəlsəfənin müəyyən məqsədi vardır - həyatın mənasını və inkişafın məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirmək! Məhz burada hər bir insana cəmiyyətdə tutduğu vəzifə-

sindən, mövqeyindən asılı olmayaraq müəyyən bir rol (missiya) tapşırılmışdır. Ona görə də insan və tarix ayrılmazdır, onlar bir-birini tamamlayır və onlardan hər biri digərinin mövcudluğunun, yaşamasının məqsəd və mənasını təşkil edir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, hər iki yazıçının romanlarında tarixi hadisələr və faktlar, xalqın həyatı, ruhu, mübarizəsi göstərilmiş və onun bədii obrazı yaradılmışdır. Hər iki romanda xalqın ən gözəl, nəcib keyfiyyətləri, milli xarakterləri, mütərəqqi idealları təcəssüm etdirən tarixi qəhrəmanların obrazları yaradılmışdır. Həmin qəhrəmanların mübariz ruhu, müsbət keyfiyyətləri ilə bərabər tərəddüdləri, keçirdikləri sarsıntılar da öz əksini tapmışdır.

Hər iki yazıçı tarixi romanlarında ictimai-siyasi hadisələri təsvir edərkən, bunları surətlərin şəxsi taleyi, ailə-məişət, sevgi məsələləri ilə vəhdətdə verir. İctimai-siyasi hadisələrlə şəxsi həyatı hadisələr sanki bir-birini əvəz edir və bir-birini tamamlayır. Hər iki xəttin inkişafında mütənasiblik pozulmur, sonadək davam edir.

Hər iki yazıçının tarixi romanlarında şəxsiyyət və xalq, şəxsiyyətin ağır iztirablardan keçərək xalq mədəniyyətinə tapınması ideyası əsas yer tutur və Andrey Bolkonski, Pyer Bezuxov, Nizami, Fəxrəddin və bu kimi şəxsiyyətlərin dərin psixoloji vəziyyətlərinin və xarakterlərinin açılmasına xidmət edir.

L.N.Tolstoyun tarix fəlsəfəsi ilə M.S.Ordubadinin tarix fəlsəfəsinin oxşar cəhətləri ilə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər iki yazıçı müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsub olduqlarına görə, onların bu məsələlərə baxışlarında vacib fərqlər də vardır.

M.S.Ordubadi, L.N.Tolstoydan fərqli olaraq, tarixin şəxsiyyət üzərində hökmranlığı ideyasını qeyd edir, lakin bunu geniş fəlsəfi rəylər şəklində izah etmir, ayrı-ayrı qəhrəmanların dilindən ifadə edir. “Qılınc və qələm”də Nizami Fəxrəddini tarixi hadisələrin gedişatı zamanı diqqətli, ehtiyatlı olmağa çağırır, çünki o bilir ki, at çapmaq, qılınc oynatmaq vaxtı hələ çatmayıb.

Fəxrəddin nə Andrey Bolkonski kimi öz iradəsinə arxalanan, şöhrətpərəst, nə də Pyer Bezuxov kimi fatalist deyildi. O öz gücü ilə xalqın birliyinə güvənən bir bahadır, Azərbaycanın istiqlalı uğrunda yorulmadan mübarizə aparan, vətənpərvər bir qəhrəman idi.

Nizami də Azərbaycanın azadlığı uğrunda canından keçməyə hazır olan bir qəhrəman, səriştəli bir ziyalı və güclü şair idi. O, tarixdəki hadisələrin təsadüfi olması fikrini təkzib edirdi. O, hesab edirdi ki, istər tarixi hadisə olsun, istəsə də ailə münasibətləri – onların ayrı-ayrılıqda hər birinin öz məqsədi olmalıdır. Nizaminin fikrincə, məqsədi, məramı olmayan üsyanla təsadüfi hadisələrin heç bir fərqi yoxdur.

Ədəbiyyat / References

1. Axundlu Y.M. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər (1930-2000). Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2005.
2. Axundlu Y.M. S.Ordubadi (həyatı, mühiti və yaradıcılığı). Bakı: Sabah, 1997.
3. Həbibbəyli İ.Ə. Böyük ədəbiyyat nəhəngi M. S.Ordubadi. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
4. Mehdi H.Ə. Əsərləri 10 cildə, 9-cu cild. Ədəbi-tənqidi məqalələr (1926-1947). Bakı: Yazıçı, 1979.
5. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. Birinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. İkinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
7. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, III cild. “Hərb və sülh”. III cild, IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2010.
8. Опульская Л.Д. Роман-эпопея Л.Н.Толстого «Война и мир». Москва: Просвещение, 1987.
9. Шпенглер О. Закат Европы. В 2-х томах. Т.2. Новосибирск: ВО Наука, 1993.

Поэтика романов Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади *(сравнительно-типологический анализ романов «Война и Мир» и «Меч и перо»)*

Насиб Джабраилов

Доктор философии по филологии

Бакинский Славянский Университет. Азербайджан.

E-mail: c.nesib@mail.ru

Резюме. В статье впервые в литературоведении был сделан сравнительно-типологический анализ поэтики творчества Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади. Выявляются типологические и индивидуальные особенности поэтики русского и азербайджанского писателей. Освещается их схожесть друг с другом с идейно-философской точки зрения в отношении исторических событий, жанра исторического романа, исторических образов. В творчестве каждого из этих писателей всесторонне и глубоко рассматриваются проблемы «человек и история», «человек и общество».

Анализ позволяет сделать вывод, что в романах обоих писателей показаны исторические события и факты, жизнь, дух и борьба народа, а также создан его литературный образ. В обоих романах созданы образы исторических героев, олицетворяющих самые красивые, благородные черты, национальные характеры, прогрессивные идеалы народа. Наравне с положительными качествами тех героев нашли свое отражение также их сомнения, переживания. Описывая общественно-политические события в своих исторических романах, оба писателя преподносят их в единстве с личной судьбой образов, семейно-бытовыми и любовными вопросами. Общественно-политические и личные жизненные события словно сменяют и дополняют друг друга. В развитии каждой из линий пропорция соблюдается и длится до самого конца.

Наряду со схожими чертами исторической философии Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади были также проанализированы определенные различия во взглядах писателей, которые жили в разные эпохи.

Ключевые слова: поэтика, исторические темы, меч, перо, война, мир, руководитель, народ, жизнь

AVROPA VƏ AMERİKA ƏDƏBİYYATI

**Virciniya Vulfun “Onun öz otağı” əsərində
yaradıcı qadın axtarışları və yazıçı “mən”i****Sevda Hüseynova**

Bakı Mühəndislik Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: shuseynova@beu.edu.az

Annotasiya. Virciniya Vulf XX əsrin birinci yarısında ingilis ədəbiyyatında önəmli yeri olan aparıcı ədəbi fiqurlardan biridir. V.Vulf Blumsberi qrupunun ən fəal üzvlərindən biri idi. Blumsberi qrupu ingilis cəmiyyətinin intellektuallarının, yazıçıların, rəssamların, Kembriç məzunlarının elitə bir qrupu idi. V.Vulf özünü spiritualist hesab edirdi, yəni onun üçün maddi dünya deyil, mənəvi və ruhi dünyalar, insanın iç dünyası, hissləri, duyğuları daha önəmli idi.

Üç nəhəng yazıçı- irlandiyalı Ceyms Coys, fransız yazıçıları Marsel Prust və Frans Kafka modernizmin həqiqi mənada dahiləri hesab olunurlar. Virciniya Vulf üç nəhəng yazıçı- irlandiyalı Ceyms Coys, fransız yazıçıları Marsel Prust və Frans Kafkanın təsiri altında ədəbiyyatda modernizmə üstünlük verir və bu dövrü “fragmentli şüur dövrü” adlandırır.

Yazıçının 1929-cu ildə qələmə aldığı “Onun öz otağı” (“A room of ones own”) əsəri feminizm hərəkatına məxsus öz içində qadın azadlığı, qadın və ədəbiyyat, qadınların ədəbiyyatda və yaradıcılıqdakı rolu mövzularını özündə ətraflı şəkildə ehtiva edən dövrün ən möhtəşəm əsərlərindən hesab edilir. Əsəri oxuyarkən biz əslində Virciniya Vulfun da bir axtarış içərisində olduğunu görürük. O, da eyni oxucu kimi öz suallarına cavab axtarır. Nə üçün qadınlar ədəbiyyatda bu qədər az yer tuturlar? Yazıçı qadınlara səslənir və bildirir ki, artıq onlar da indiyə qədər içlərində daima gizlətməli olduqları istedadları gün üzünə çıxartmalıdırlar. Artıq onlar da Şekspir kimi tamaşalar yazmalı, Bethoven kimi əsərlər bəstələməli, dünyada bir çox kəşflərin altında imzalar atmalıdırlar.

V.Vulfun əsərlərinin əsasını elə ideyalar təşkil edir ki, onlar həmişə yaradıcılıq üçün müasir səslənir və onun qaldırdığı problemlərin bir çoxu hər zaman insan qarşısında dayanmış və dayanacaqdır.

Açar sözlər: yaradıcı qadın, obraz, müasir ingilis ədəbiyyatı, modernizm, ingilis cəmiyyəti

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.01.2021; qəbul edilib – 26.01.2021

**“The writer's “self” and Virginia Woolf's search
for a creative woman in “A Room of One`s Own”****Sevda Huseynova**

Baku Engineering University. Azerbaijan.

E-mail: shuseynova@beu.edu.az

Abstract. Virginia Woolf is one of the leading literary figures of the first half of the twentieth century in English literature. Wolfe was one of the most active members of the Bloomsbury group. Bloomsbury was an elite group of intellectuals, writers, artists and Cambridge alumni of English society. Woolf considered herself a spiritualist, that is, not a material world, but a spiritual, moral world and inner feelings of a human was of great importance for her.

Under the influence of three great writers – James Joyce from Ireland, French writers Marcel Proust and Franz Kafka – who are the true geniuses of modernism, Virginia Woolf preferred modernism in literature and called this period a “fragmentary period of consciousness”.

Written in 1929, "A room of one's own" is considered one of the greatest works of the era, covering in detail the themes of women's freedom, as well as the role of women in literature and creativity in the feminist movement. Reading the book, we actually see that Virginia Woolf is in search as well. The writer as her readers, is searching for answers to her questions. Why do women occupy so little space in literature? The author calls on women and states that they must also reveal their talents, which they have had to hide so far. Now they must also perform plays like Shakespeare, compose works like Beethoven.

The works of V.Wolf are based on such ideas that always sound modern for creativity, and many of the problems that she emphasized in her works have always been and are faced by people.

Keywords: creative woman, character, modern English literature, modernism, English society

Article history: received – 18.01.2021; accepted – 26.01.2021

Giriş / Introduction

Virciniya Vulf dünya ədəbiyyatı tarixində modernizm cərəyanının bir qolu kimi tanınan feminizm hərəkatının ilk təmsilçilərindən biri kimi tanınan, feminist düşüncələrin güclənməsində və inkişafında önəmli rol oynayan görkəmli ingilis yazıçısı, tənqidçisi və tərcüməçisidir. O, 1915-ci ildə nəşr olunmuş "Səyahət" adlı ("The Voyage Out") ilk romanı və bundan sonra yazdığı "Ceykobun otağı" ("Jacob's Room") (1922), Missis Dalloway ("Mrs. Dalloway") (1925), "Mayaka doğru" ("To the Lighthouse") (1927), "Dalğalar" ("The Waves") (1931), "Flaş" ("Flush") (1933), "Üç qızıl pul vahiidi" ("Three Guineas") (1938), "Orlando" ("Orlando") (1928), "Aktlar arasında" ("Between The Acts") (1941), "İllər" ("The Years") (1937) və s. əsərləri ilə böyük şöhrət qazanmışdır [7, s.51].

Virciniya Vulf (əsl adı Adelina Virciniya Stefens) 1882-ci ildə Londonda aristokrat ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası Lesli Stefens yazıçı, tənqidçi, filosof, anası isə həyatını ərinə xidmətə həsr etmiş kübar xanım idi. Onların evində o zamankı kübar cəmiyyətin nümayəndələri yığışar, impressionistlərdən, Z.Freyddən, K.Yunqdan danışardılar. V.Vulf Blumsberi qrupunun ən fəal üzvlərindən biri idi. Blumsberi qrupu ingilis cəmiyyətinin intellektuallarının, yazıçıların, rəssamlarının, Kembridj məzunlarının elitə bir qrupu idi. Bu qrupda şairlər (Tomas Eliot), filosoflar (Bertran Rassel), ədəbiyyatşünaslar (R.Fray), iqtisadçılar, sənətşünaslar toplaşardılar. Onlar Corc Edvard Murun fəlsəfəsinin təsiri altında idilər və hesab edirdilər ki, insanlar arasında əsl dostluq, sevgi, qarşılıqlı cəzibə idealları əsasdır və yalnız səmimiyyət və azadlıq olan yerdə bu hisslər inkişaf edə bilər [3, s.111].

Əsas hissə / Main Part

V.Vulf özünü spiritualist hesab edirdi, yəni onun üçün maddi dünya deyil, mənəvi və ruhi dünyalar, insanın iç dünyası, hissləri, duyğuları daha önəmli idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Qərbi Avropa və Amerika sənətində modernizm çiçəklənirdi. Modernizm müxtəlif məktəblərdən (imajinizm, dadaizm, ekspressionizm, konstruktivizm, sürrealizm və s.) ibarət idi. Modernizm ilk mədəni dövr idi ki, klassika ilə vidalaşaraq əbədi suallara yeni cavablar axtarırdı. İngilis şairi S.Spenderin 1930-cu ildə dediyi kimi, "modernistlər tamam yeni ədəbiyyat yaratmağa çalışırlar. Onlar hiss edirlər ki, bizim dövrümüz keçmiş sənətin şərtlərindən kənardadır" [3, s.108-109].

Modernizmin yarandığı illərdə ənənəvi humanist mədəniyyət tənəzzülə uğramışdı, başlanan Birinci Dünya müharibəsi insan həyatının dəyərsizliyini göstərdi, humanist mədəniyyətin fiziki və mənəvi iztirablara qadağaları kütləvi qırğınlarla əvəz edildi. İspan filosofu Xose Ortega –i-Qassetin yazdığı kimi, modernizm dehumanistləşmiş, qeyri-humanistləşmiş zamanın incəsənətidir [3, s.110].

Modernistlər insan həyatını bir zərif an kimi dərk edirdilər. Yaradıcı insanlar insan həyatının faciəsini, dünyanın absurdluğunu, dəhşətini, eyni zamanda böyüklüyünü, gözəlliyini göstərməyə çalışırdılar.

şırdılar. Modernistlərə ictimai problemlər deyil, insanın şüuru ilə təhtəl-şüurun qarşılıqlı əlaqəsi, onun hafizəsi, dünyanı qavraması maraqlı idi. İnsanın iç dünyasını təsvir etməklə modernistlər ictimai rəyə, ənənəvi həyat tərzinə qarşı çıxırdılar ki, bu da XX əsrin əvvəllərində üsyan kimi qəbul edilirdi. Üç nəhəng yazıçı – irlandiyalı Ceyms Coys, fransız yazıçıları Marsel Prust və Frans Kafka modernizmin həqiqi mənaada dahiləri hesab olunurlar. Virciniya Vulf onların təsiri altında ədəbiyyatda modernizmə üstünlük verir və bu dövrü “fragmentli şüur dövrü” adlandırır.

V.Vulf eyni zamanda XX əsrin əvvəllərində ingilis ədəbiyyatında realistlərlə psixoloji məktəbin tərəfdarları arasında gedən qızgın mübahisələrin iştirakçısı idi. Hər iki tərəf anlayırdı ki, xarakter istənilən bədii əsərin əsasıdır. Lakin bu anlayışı fərqli izah edirdilər. 1919-cu ildə yazdığı “Müasir nəsr” (“Modern Fiction”) adlı məqaləsində Vulf göstərir ki, xarakter sosial şərtlə kateqoriya olsa da, özündə fərdi və təkrarolunmaz psixi xüsusiyyətləri cəmləşdirir [3, s.111-112].

Tənqidçilər V.Vulfun yaradıcılığını 1915-1922, 1923-1927, 1928-1941-ci illəri əhatə edən üç mərhələyə bölürlər. Yazıçı 1919-cu ildə yazdığı “Müasir nəsr” adlı məqaləsində qeyd edir ki, insan daxili aləmində cəmlənən əsərləri qələmə almalıdır, yeni romanlar köhnə şərtlərdən, xronoloji ardıcılıqdan azad olmalıdır. O, yazırdı: “Əgər yazıçı kölə deyil, azad insan olsaydı, əgər təhrikə deyil, öz seçimi ilə yazsaydı, əgər yazdığı ümumi şablonlara deyil, müəllifin şəxsi hisslərinə əsaslınsaydı, o zaman təsdiqlənmiş eyni üslubda yazılmış bir roman, faciə, komediya olmazdı. Həyat küçələrdə simmetrik yerləşən qaz fənlərinin zəncirindən ibarət deyil. Həyat nurdu, doğulduğumuz andan ömrümüzün sonuna qədər bizi əhatə edən yarımşəffaf örtükdür. Məgər yazıçının məqsədi bu dəyişkən, bilinməz, sərhədsiz ruhu oxucuya çatdırmaq deyilmi?” [4, s.96].

XX əsrin əvvəllərində bir çox yazıçıların yaradıcılığında Freyding psixologiyasından asılılıq vardı. Vulf müasir sənətlə bağlı yazırdı: “gün ərzində özünüzdün adı şüurunuzda diqqət edin. Şüur milyardlarla təəssüratlar alır- adi, fantastik, ani, yaddaqalan və s.” Vulfun və eyni zamanda Coysun yaradıcılığından açıq-aşkar görmək olar ki, müasir dövr yazıçılarının hədəfləri daxili alovla şüuru işıqlandırmaq, təhtəlşüurdakı gizliyə maraqlı oymaq idi. Onların əsas məqsədi fərdin paradoksallığını, daxili məni, rəmzlərin çoxmənalılığını təmin etmək və oxucunu fəallaşdırmaq idi [3, s.113].

Yazıçının 1929-cu ildə qələmə aldığı “Onun öz otağı” (“A room of ones own”) əsəri feminizm hərəkatına məxsus öz içində qadın azadlığı, qadın və ədəbiyyat, qadınların ədəbiyyatda və yaradıcılıqdakı rolu mövzularını özündə ətraflı şəkildə ehtiva edən dövrün ən möhtəşəm əsərlərindən hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövzu yazıldığı dövrdə çox aktual idi və sadəcə ingilis cəmiyyətinin oxucusuna deyil, bütün dünyaya xitab edirdi. Heç təsadüfi deyil ki, “Onun öz otağı” əsərindən bir il öncə, 1928-ci ildə ölkəmizdə dövrün mühüm ictimai, siyasi, etik problemlərindən birinə çevrilən qadın azadlığı məsələsinə işıqlandırmaq üçün dahi dramaturq Cəfər Cabbarlı “Sevil” pyesini yazmışdır.

Virciniya Vulfun əsərlərini dərinlən anlamaq üçün ilk olaraq o dövrü nəzərdən keçirib, dövrün şərtləri ilə tanış olmaq vacibdir. Vulfun 18 yaşında üzləşdiyi ən ciddi problem təhsildə edilən ayrışdırıcılıqlar idi. O dövrdə dünyanın öncəlikli universitetlərindən hesab olunan Oksfordda qadınların da təhsil alma hüququ 1920-ci illərdə qəbul olunmuşdu. Digər öndə gedən universitetlərdən biri hesab olunan Kembrijdə qadınlara məzun olduqda təqdim olunan diplomların yalnız müəyyən imtiyazlara sahib olduğu açıq-aydın idi. Belə bir şəraitdə yaxınları universitetdə təhsil alsa da, Vulf bu haqddan məhrum edilmişdi. Əlavə olaraq, Kembrijdə oxuyan yaxınlarını görməyə gedən Vulfun təkbaşına kitabxanaya getməsi, hətta otların üstündə yeriməsi belə qadağan idi. Universitetlərin yeməxanalarında oğlan tələbələrə verilən yeməklər belə qız tələbələrə verilən yeməklərdən olduqca yaxşı idi. Qadınlar o dövrdə bir çox hüquqlardan məhrum edilmişdilər, təkbaşlarına çöldə gəzə bilməz, istədikləri peşə ilə məşğul ola və ya sevdikləri insanlarla ailə qura bilməzdilər. Bütün bu ayrışdırıcılıqlarla mübarizə aparmağa qətiyyətli olan Virciniya Vulf bu mübarizəsini qələmi ilə aparmağı qərara aldı. O, düşündü ki, bu problemlərlə mübarizə aparmağın ən yaxşı metodu yazmaqdır.

Xüsusi istedadı ilə fərqlənən ingilis yazıçısı Virciniya Vulfun “Onun öz otağı” əsəri feminizm hərəkatının klassik əsəri olaraq qəbul edilir. Əsər Vulfun 1928-ci ildə Nyunham və Girton Universitetlərində söylədiyi iki nitqinin mətninə əsaslanır və Ceyn Ostindən, Şarlotte Brontedən, niyə qadınların “Hərb və sülh” kimi əsərlər yazma bilməməsindən, Şeksprin xəyalən canlandığı bacısının timsalında qadın yoxsulluğu və namus mövzusunda bəhs edən memuar tipli bir əsərdir. Vulf kitabın əv-

vəlində qeyd edir: “Dodaqlarımdan bəzi yalanlar töküləcək, amma bunların arasına qarışmış bəzi həqiqətlər də ola bilər, bu həqiqətləri tapıb çıxarmağı oxucuya həvalə edirəm” [5, s.5].

Virciniya Vulfun “Onun öz otağı” adlı memuarı aşağıdakı sözlərlə başlayır:

“Biz sizdən qadınlar və yazıçılıq haqqında danışmağımızı istədik. Bunun özünə aid bir otaq ilə nə əlaqəsi var?, – deyərək sual verə bilərsiniz. Mən izah etməyə çalışacam” [5, s.6].

Qadınlar və onların ədəbiyyatdakı rolu haqqında danışarkən ağla gələn ilk adlardan biri Virciniya Vulfdur. Elə bu səbəbdən oxucu əsəri oxumağa başlayarkən Virciniya Vulfun bu mövzu ilə bağlı yaranan bütün suallara hərtərəfli cavab verəcəyini və qadınların ədəbiyyatdakı rolunun nə qədər böyük olduğunu hamıya isbat edəcəyini düşünə bilər. Amma Virciniya Vulfun əsər vasitəsilə insanlara çatdırmaq istədiyi tamamilə ayrıdır. O, müəyyən arqumentlər irəli sürərək qadınların nəyə görə möhtəşəm yazıçılar olduqlarını isbat etmək istəmir, əksinə o, qadınların nəyə görə sahib olduqları potensialı dəyərləndirə bilmədiklərini və nəyə görə ədəbiyyat tarixində kişilərdən qat-qat az yer tutduqlarını anlatmağa çalışır.

Vulf bir qadının yazmaq üçün hər şeydən çox bir otağa və özünü təmin edəcək qədər pula ehtiyacı olduğunu deyir. Nə üçün özünə aid bir otaq və nə üçün pul? Vulfun pul və yaradıcılıq arasında bu qədər kəskin bir əlaqə qurması oxucunu təəccübləndirə bilər, amma Mazlovun ehtiyaclar iyerarxiyasında da göstərildiyi kimi, bir insan yalnız bəsit ehtiyacları təmin olunduqdan sonra fəaliyyət göstərə bilər. Bir qədər pul və özünə aid bir otaq yazıçılığın bəsit ehtiyaclarıdır. Buna görə də qadınlar çalışmalı, pul qazanmalıdırlar və gələcək nəsillərə də kömək etmək üçün öz miraslarını yaratmalıdırlar.

Kembridc Universitetində nitqi zamanı Virciniya dövrün problemlərindən bəhs edərkən qadının ədəbiyyatdakı rolunu vurğulayır. Virciniya bu dövrdə yaşayan qadınların niyə heç bir əsər yazmadıqlarını düşünür, ancaq cavab bütün çılpalığı ilə göz qabağında idi, qadınların təhsil almaq hüquqları yox idi, olsa belə, hələ 14-15 yaşına təzə keçmiş yeniyetmələr evləndirilir, 21 yaşlarında uşaq sahibi olub ömürlərinin axırına kimi ev-məişət işləri ilə məşğul olurdular. Belə bir dövrdə qadınların öz əsərlərini yazma düşüncəsi belə, çox gülməli səslənirdi.

Virciniya əsərin növbəti hissəsində Şekspirdən danışır. Şekspir dövrün ən böyük dühası hesab olunurdu. O, təhsil almışdı, ancaq cavan yaşda məhəllələrindəki qızla evləndirilməyə məcbur edilmiş və cavan yaşda uşaq sahibi olmuşdu. Ancaq bu həyatı arzulamayan Şekspir Londona qaçır və teatrda çox maraqlandığı üçün bu işə üz tutur. Bu işdə çox uğurlu olan Şekspir öz tamaşaları ilə dövrün dühası statusuna layiq görülür. Şekspir bir kişi idi, ancaq qadının bu mövqelərə sahib olması absurd idi.

Virciniya bu fikri oxucuların beynlərində canlandırma bilmələri üçün Şekspirin xəyali bacısı obrazını yaradır və onu Cudit adlandırır. Cuditin qardaşı kimi təhsil almaq hüququ yox idi və onun yazmağa marağı olmasına baxmayaraq, evdə və cəmiyyətdə bu, xoş qarşılanmırdı, heç kim ona maraq göstərmirdi. Qardaşı kimi o da eyni tale ilə üzləşir və 15 yaşında məhəllələrindəki bir oğlanla zorla nişanlandırılır. Cudit bunu istəmədiyini nə qədər dilə gətirsə də, ailəyə qarşı gəlmək kimi ixtiyar ona verilməmişdi. Bütün bunlara tab gətirə bilməyən Cudit Londona gedir. Teatra dərin marağı olan Cudit teatrlara bu marağını və istedadını deyir, ancaq heç kim onu xoş qarşılamır. Hər yerdən rədd edilən Cuditə teatrın sahibi Nik Grinin yazdığı gəlir və onu himayəsinə götürür. Ancaq hisslərin və şəhərin qadın bədəni üzərindəki qələbəsinə görə Cudit hamilə qalır və uşağı olur. Yaşadıqlarına tab gətirə bilməyən Cudit intihar edir və cəsədi yaxın ərazilərdə tapılır. Əgər Şekspirin dövründə Şekspir kimi dahi bir qadın olsaydı, onun taleyi belə olardı. Şekspir kimi dahi bir qadının belə bir cəmiyyətdən çıxması tamamilə absurd idi. Ancaq bəzi istisnalar da olurdu. Virciniya burada Emili Bröntenin misal gətirir. Yenə də bu istisnalar parlamır, elə istisna bir qayda kimi hər zaman qıraqda qalırdı. 16-17-ci əsrdə heç bir qadın dəliolma səviyyəsinə gəlmədikcə və ya intihar həddinə çatmadan buna nail ola bilməzdi.

Virciniya burada qadın namusu və əxlaq mövzusunda da toxunur. O dövrdə ədəb-əxlaq mövzularına görə qadının adı hər zaman gizlədilir. Qadın hər zaman qapalı qutular və səhnələr arxasında qalmağa məcbur edilirdi. Şairlər və yazarlar bəzi əsərlərində qadın obrazlarına belə kişi adları qoyaraq onu gizlədirdilər.

Virciniya bu hissənin sonunda bütün hissənin xülasəsi olaraq bir cümlə yazır ki, dünya istedadlı kişilər üçün qayğısız, ancaq qadınlar üçün hər zaman tənqid atəşinə hazır idi.

Əsəri oxuyarkən biz əslində Virciniya Vulfun da bir axtarış içərisində olduğunu görürük. O da eyni oxucu kimi, öz suallarına cavab axtarır. Nə üçün qadınlar ədəbiyyatda bu qədər az yer tuturlar? Məgər kiçik bir otağa və bir qədər pula sahib olmaq bu qədərmi çətindir? Elə bu sualların cavabını tapmaq üçün o, çox geniş bir kitabxanaya sahib olan Britaniya Muzeyinə yollanır. Kitabxanada qadınların yazdığı kitabları axtararkən onun diqqətini bir nöqtə xüsusilə cəlb edir. Kişilərin sadəcə qadınlar haqqında yazdıqları kitabların sayı qadınların ümumilikdə yazdığı kitabların sayından çoxdur. Təkcə qadınların ədəbiyyatdakı rolu haqqında onlarla kitab, məqalə yazılıb. Amma qadınlar tərəfindən kişilər haqqında yazılan kitab demək olar ki yoxdur. Maraqlıdır, görəsən, kişilər bu məsələni müzakirə etməyə ayırdıqları vaxtı onun həllinə ayırsaydılar nə olardı? [2, s.165-189].

Vulfun qadınların “yaza bilmədikləri üçün yazmadıqlarını” deyən şəxslərə cavabı isə onun necə bir zəkaya sahib olduğunu göstərir. O, Şekspirlə eyni dövrdə yaşamış və qələmi ən az onun qədər qüvvətli olan xəyali bacısının faciəvi taleyini bizə təsvir edir. Qərb dünyasında belə bu qədər təzyiqlə üz-üzə gələrək inhiara məhkum edilən bu qadının Şərq dünyasındakı prototipini də gəlin biz yadaq. Xəyal edək ki, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin onunla eyni yaşlarda və onun qədər bacarıqlı bir bacısı var. Anadan olduğu anda əgər qız olduğu üçün öldürülməsə, o, böyük ehtimalla 15 yaşına çatmamışdan öncə özündən 30 yaş qoca bir adamla zorla evləndiriləcək. Əgər oxumağı öyrənə bilsə, arada qardaşının kitablarından bir-iki səhifə oxumağa çalışacaq, amma bunu edərkən hiss etdiyi utanca görə tezliklə kitabı yerə qoyacaq. Və ya əri gələrək nəyə görə qadınların kitab oxumamalı olduğunu ona yumruqları ilə aydın şəkildə göstərəcək. 20 yaşında artıq 3 uşağı olacaq və bütün həyatını onlara həsr edəcək. 40 yaşına çatdıqda isə nə bədəni, nə də beyni artıq yaşadığı əziyyətlərə dözə bilməyəcək və o, xəstəlik taparaq vəfat edəcək.

Qadınlar və ədəbiyyat mövzusunda danışarkən, Ceyn Ostin, Şarlotta Bronte, Corc Eliot kimi qadınlardan bəhs etməmək olmaz. Görəsən, necə oldu ki, bu qadınlar şərtlərin ağırlığına baxmayaraq, özlərindən sonra ədəbi bir miras qoymağı bacardılar. Corc Eliotun izlədiyi yol o qədər də xoşagələn deyil. O, buna asan yoldan gedərək, varlı və evli bir şəxsə əlaqə quraraq nail olmuşdur. Şarlotta Bronte isə çalışaraq həm özü, həm də bacıları üçün yaxşı bir həyat yarada bilmişdir. Amma yaşadığı həyat onu sındıra bilməsə də, onda kişilərə qarşı böyük bir qəzəb yaradır. Bu onun şah əsəri olan "Jeyn Ey" əsərində də açıqca görünür. Bəlkə 100 il sonra yaşasaydı, o bu əsər sayəsində zəngin bir insana çevrilə bilərdi, amma onun yerinə Bronte əsəri cəmi 1500 funt sterlinqə satır.

Virciniya Vulf əsərdə Ceyn Ostindən xüsusi bir heyranlıqla bəhs edir. Ceyn Ostin zəngin bir ailədə anadan olmamışdı və ya onu yaxşı bir həyat verə biləcək varlı bir kişi ilə də evlənməmişdi. Onun aldığı təhsil də qaneedici deyildi. Onun heç bir otağı da yox idi. Əsərlərinin çoxunu ümumi otaqda, tez-tez ətrafdakılar tərəfindən narahat edilərkən yazmışdı. Onun bunu necə etdiyi Vulf üçün tamamilə anlaşılmazdır. Elə Ceyn Ostinin bu qeyri-adi bacarığı ona qarşı sadəcə qadın deyil, kişi ədəbiyyatçıları arasında da böyük heyranlıq yaratmışdır.

Virciniya kitabda verdiyi nitqini qadınları tərifləməklə və onları etməli olduqları işlərlə məşğul olmaları barədə məsləhətlərlə bitirməli olduğunu düşünürük, ancaq bu tam da belə olmur. Vircinia qeyd edir ki, qadın olaraq cəmiyyətdə hər zaman rastlaşdığımız ciddi problemlərə baxmayaraq, 1866-cı ildən bəri artıq qadınlara seçki hüquqları verilib. 1880-ci ildən bəri artıq qadınların öz mülklərinə sahiblənmə hüquqları var. 1919-cu ildən bəri isə qadınların təhsil ala bilmələri üçün 2 universitet fəaliyyət göstərir və bunların sayı artmaqdadır. Qadınlar isə indiyə qədər içlərində daima gizlətməli olduqları istedadları artıq gün üzünə çıxartmalıdırlar. Artıq onlar da Şekspir kimi tamaşalar yazmalı, Bethoven kimi əsərlər bəstələməli, dünyada bir çox kəşflərin altında imzalar atmalıdırlar. Və son sözünü belə bitirir. “Sizə özünü məxsus bir otağınızın olmasını diləyərkən, hər zaman həqiqətin işığında yaşamağınızı, sizin hər zaman məqsədə aparacaq bir həyata sahib olmağınızı diləyirəm” [6, s.205].

Nəticə / Conclusion

Artıq Virciniya Vulfun vəfatından 80 ilə yaxın bir müddət keçib, ancaq bu günün özündə belə, biz onun əsərlərində yeni cəhətlər görürük, yeni detallar, akvarellə işlənmiş ştrixlər tapırıq. Bu mənə-

da həm fikir, düşüncə baxımdan, həm də bədii-estetik baxımdan o, həmişə müasirdir. Yaradıcı şəxsiyyətin müasirliyi, təbii ki, yalnız onun yaşadığı dövrlə nisbətdə deyil, gələcək on illərin, gələcək əsrlərin zaman müqavimətinə sinə gərməsi ilə ölçülür. Virciniya Vulfun modernistliyi onun istedadının ifadəsidir. İstedad isə zamandan güclüdür [1, s.10-11].

Yazıcının yaradıcı ruhundan bəhrələnərək memuar və avtobioqrafiyalarda yaratdığı avtoportreti və bu obraz vasitəsilə yalnız ingilis cəmiyyətinə deyil, bütün dünyaya çatdırmağa çalışdığı problemlərin əks olunduğu əsərləri keçən əsrdə olduğu kimi, bu gün də müasir dövrün, müasir inkişafın, müasir qayğıların, müasir iztirabların, müasir sevincin, müasir estetikanın ağırlığına tab gətirən, bu çəkinin, yükün altında əzilməyən əsərlərdir. V.Vulfun əsərlərinin əsasını elə ideyalar təşkil edir ki, onlar həmişə yaradıcılıq üçün müasir səslənir və onun qaldırdığı problemlərin bir çoxu hər zaman insan qarşısında dayanmış və dayanacaqdır [3, s.118].

Ədəbiyyat / References

1. Elçin. Şəxsiyyət və İstedad. Bakı, UNDP, 2000.
2. Fernald, Anne. A Room of One's Own, Personal Criticism, and the Essay. Twentieth Century Literature, Vol. 40, No. 2 (Summer, 1994), Hofstra University.
3. PEN CLUB'da müzakirələr, Britaniya ədəbiyyatı, incəsənəti və fəlsəfəsinə dair 20 məruzə. ALATORAN, 2013.
4. Woolf, Virginia. "Modern Fiction". The Broadview Anthology of British Literature: The Twentieth Century and Beyond. Ed. Joseph Black. 2006. 227. Print.
5. Woolf, Virginia. "A Room of One's Own". An Imprint of Harper Collins Publishers. Grafton.1977.
6. Sandberg, Eric. "Mysterious Figures": Character and Characterisation in the Work of Virginia Woolf. University of Edinburgh. 2010.
7. Zülfüqarova F. İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatlarında insan konsepsiyası (Virciniya Vulf və Afaq Məsudun yaradıcılıqları əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2012.

Творческие поиски и собственное кредо писательницы в произведении Вирджинии Вульф «Собственная комната»

Севда Гусейнова

Бакинский Инженерный Университет. Азербайджан.

E-mail: shuseynova@beu.edu.az

Резюме. Вирджиния Вульф – одна из ведущих литературных фигур первой половины двадцатого века в английской литературе. Вульф была одним из самых активных членов группы Блумсбери. Блумсбери был элитной группой интеллектуалов, писателей, художников и выпускников английского общества в Кембридже. Вульф считала себя спиритуалистом, то есть не материальный мир, а духовный, нравственный мир и внутренние чувства человека имели для нее огромное значение.

Под влиянием трех великих писателей – Джеймса Джойса из Ирландии, французских писателей Марселя Пруста и Франца Кафки, которые являются настоящими гениями модернизма, Вирджиния Вульф отдает предпочтение модернизму в литературе и называет этот период «фрагментарным периодом сознания».

Написанная в 1929 году «Собственная комната» считается одним из величайших произведений эпохи, подробно освещающая темы свободы женщин, а также роль женщин в литературе и творчестве в феминистском движении. Читая книгу, мы на самом деле видим, что Вирджиния

Вульф тоже находится в поиске. Автор, как и ее читатели, ищет ответы на свои вопросы. Почему женщины занимают так мало места в литературе? Автор призывает женщин и заявляет, что они также должны раскрыть свои таланты, которые им приходилось скрывать до сих пор. Теперь они также должны исполнять пьесы как Шекспир, сочинять произведения как Бетховен.

Работы В.Вульф основаны на таких идеях, которые всегда звучат современно для творчества, и многие из проблем, которые она подчеркивала в своих работах, всегда были и стоят перед людьми.

Ключевые слова: творческая женщина, образ, современная английская литература, модернизм, английское общество

Con Bartın “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış təhsil proqramı” əsəri yeni nəsrin nümunəsi kimi

Leyla Bağirova

Azərbaycan Dillər Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: leyla_ceferi@mail.ru

Annotasiya. Con Bartın “Giles Goat-Boy, or, The Revised New Syllabus” – “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” əsəri yazıçının yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Əsər “qara yumor” ədəbi axınına məxsus olan postmodernist metaromanın mühüm nümunələrindəndir. Əsər 1950-ci illərdə formalaşmış “Universitet romanları”nın ənənələri əsasında yazılmışdır. Əsərdə hadisələrin cərəyan etdiyi əsas məkan olan universiteti dünyanın kiçik modeli kimi nəzərdə tutan C.Bart texniki sivilizasiyanın nəticələrini parodiya etmişdir. Romanda Cozef Kempbellin “Min üzlü qəhrəman” əsərinin təsiri aydın şəkildə görülməkdədir. Yazıçı mifoloji süjet və motivlərə istinad etməklə, qəhrəmanın səyahətinin mənəvi-psixoloji tərəflərini və İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı cəmiyyətdə yaranmış təbəddülatları intermətnlərlə əks etdirmişdir. Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” romanı C.Bartın ədəbi-estetik düşüncələrini bədii müstəvidə həll edir.

Açar sözlər: Con Bart, qara yumor, roman, Keçi oğlan Cayls, universitet

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.05.2021; qəbul edilib – 26.05.2021

John Barth's “Giles goat-boy, or, the revised new syllabus” as an example of the new prose

Leyla Baghirova

Azerbaijan University of Languages. Azerbaijan.

E-mail: leyla_ceferi@mail.ru

Abstract. John Bart's “Giles Goat-Boy, or, The Revised New Syllabus”, plays an important role in the author's creative activity. The work is one of the most important examples of the postmodernist metafiction of the “black humor” literary movement. The work is written on the traditions of “University novels” formed in the 1950s. J.Bart parodies the results of technical civilization, considering the university as the smallest model of the world, where the main events take place in the work. The influence of Joseph Campbell's “A Thousand-Face Hero” can be clearly seen in the novel. Referring to the mythological plot and motifs, the writer described the moral and psychological aspects of the hero's journey and the changes that took place in society after the Second World War within the intertexts. “Giles Goat-Boy, or, The Revised New Syllabus” solves Bart's literary and aesthetic ideas on an artistic level.

Key words: John Barth, black humor, novel, Giles Goat-Boy, university

Article history: received – 12.05.2021; accepted – 26.05.2021

Giriş / Introduction

Con Bartın 1966-cı ildə nəşr olunmuş “Giles Goat-Boy, or, The Revised New Syllabus” - “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” əsəri yazıçının

yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Roman XX əsr Qərb ədəbiyyatının konseptual obrazını yaradan və tutumuna görə bədii-ensklopedik xarakter daşıyan nəsr nümunəsidir. Əsər “qara yumor” ədəbi axınına məxsus ən mükəmməl örnəklərdəndir. A.İ.Lavrentev Pinçon və Bartın romanlarında “qara yumor”un xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən yazır ki, yazıçıların romanlarının estetik-poetik sistemində ümumi mədəni məsələlərin bir şəxsiyyətin taleyi haqqında nəql səviyyəsinə köçürülməsi, xüsusi bir yumor növü – “qara yumor”u formalaşdırır ki, o da komik bir məqsəd olmaqdan sıyrılır, faciəli və dramatik pafosları ifadə etmək üçün bir vasitəyə çevrilir. Bu məzhəkə növü amerikalı romançılar tərəfindən müasir mədəni şüurun deqradasiyasını aşmağın və müasir dünyada ədəbi və yaradıcılıq fəaliyyətinin dəyər statusunu qorumağın əsas simvolik yolu kimi düşünülür” [9, s.157]. XX əsrdə Qərb ədəbiyyatında formalaşan “qara yumor” ədəbi istiqmətinə xas bir sıra cəhətləri – onun bədii yaradıcılıqda intellektual səviyyənin yüksəldilməsinə yönəldilməsi, ağıl və məntiqi önə çəkməsi, reallığa kompleks və balanslı münasibəti tədqiqatçının fikirlərinə haqq qazandırır.

Əsas hissə / *Main Part*

Postmodernist roman “Universitet romanları”nın ənənələri əsasında yazılmışdır. Universitet roman janrı 1950-ci illərdə İngiltərə və ABŞ-da formalaşmışdır. Universitetlərin cəmiyyət həyatındakı rolunun önə çıxması, tələbə həyatının zənginləşməsi, yazıçıların universitetlərdəki dərslərə cəlb olunması sözügedən janrın meydana çıxması üçün ədəbi zəmin yaratmışdır. “Campus novel” və ya “varsity novel” adlanan bu əsərlərə ilk örnək olaraq ABŞ ədəbiyyatında yazıçı, publisist və tənqidçi Meri Makkartinin “The Groves of Academe” – “Akademik çadırlar” (1952), Raymond Jarrellin “Pictures from an Institution” – “Universitet həyatının rəsmləri” (1954), Vladimir Nabokovun “Pnin” (1956) kimi romanlarını göstərmək mümkündür. XX əsrin 70-80-ci illərində universitet romanları daha geniş yayılmağa başlayır və sonrakı mərhələdə də, xüsusilə XX və XXI əsrin qovuşağında həmin tipdən olan əsərlər diqqət çəkməkdə davam edir. “Bu, ilk növbədə, universitet mühitinə sığmayan və ona yad olan xüsusi bir intellektual qəhrəman tipi olan romanlardır... İlk nümunələrdən bəri universitet nəsrində bədii obraz yaratmağın ən vacib prinsipinin stereotiplərlə oynamaq, onları yenidən düşünmək olduğu da diqqət çəkir. Bu, əlbəttə ki, müəllifin mədəni və təhsil dəyərlərinin istehsal sahəsi ilə məşğul olması ilə izah olunur. Bu tip nəsrin tematik sahəsi mədəni və təhsil məkanının bir hissəsi kimi universitet həyatıdır, yalnız ikinci dərəcəli mədəni kodlardan istifadə etməklə təsvir edilə bilər – hazır mədəni göstəricilər təyinetmə və ya yenidən düşünmə kodları. Buradan da nəsrin eyhamlarla zənginliyi, qəhrəman obrazını yaradarkən stereotiplərə müraciət edilməsi ortaya çıxır” [13]. Rus tədqiqatçısı İ.V.Volkov da romanın universitet romanlarına aid edilməsini daha doğru hesab edir: “... C.Bart ardıcıl şəkildə hər cür tarixi faktlarla və digər mətdənkənar reallıqları intermətnlərlə əlaqələndirərək universitet romanlarının stereotiplərindən istifadə edir və öz mətnini eyham və sitatlarla zənginləşdirir. Nəticədə mətn sivilizasiyamızın bütövlükdə təkamülü və müasir (roman yazarkən) vəziyyəti nəzərdən keçirən özünəməxsus distopiyanın xüsusiyyətlərini alır” [8, s.37].

Romanda hadisələr Böyük Yaradıcı tərəfindən bir çox semestr əvvəl yaradılmış Universitetdə baş verir. Bu satirik məkan və ya obraz müasir texniki sivilizasiyanın nəticələrinə istehza ilə yanaşaraq parodiya edir. C.Bart üçün Universitet dünyanın kiçik modelidir. C.Bartın yaradıcılığında seçilmiş sözlər vasitəsilə fikrə məntiqi vurğu yaratmaq məlum vasitələrdəndir. H.Ziegler bu məsələyə diqqət yetirərək yazır: “Universitet (University) deyirik, lakin kainatı (universe) nəzərdə tuturuq” [7, s.40]. Digər tədqiqatlarda da həmin fikir təsdiq olunur. “Universitet” kainatın simvolu, dünyanın mikro modelinə çevrilir” [10, s.240]. Bir çox digər tədqiqatçılar da eyni düşüncəni ifadə edirlər: “Bartın romanında, hadisələrin baş verdiyi məkan “Universitet”dir. Ənənəvi olaraq, tənqidçilər “universitet” və “kainat” (“university” və “universe” – L.B.) sözləri arasındakı əlaqəyə və bu qurumlardakı insanların həyatının intellektual fəaliyyətlə əlaqəli olduğuna işarə edirlər. Bu mənada, Bartın universiteti Borxesin kitabxanasının analoquna çevrilir. Lakin bir məsələyə də diqqət etmək lazımdır ki, bu sözün mənası birlik, birlik və fərqlərin bütövlüyü konsepsiyasına əsaslanır” [9, s.123].

Yazıçı özü də bu məsələyə münasibət bildirmişdir: “Bu, həm həqiqi, həm də məcazi mənada qarmaqarışq bir alleqoriyadır. Söhbət universitet olan bir kainat və ya bir kainat olan bir universitetdən gedir... Çox uzun şəkildə davam edir. Lakin kitabı yazmaqda məqsədlərimdən biri o idi ki, bu oğlan burada öz tapşırıqlarını öyrənib, onları dəqiqliklə yerinə yetirərək onları məcazi olaraq yönləndirməli olduğunu müəyyən etsin. Şişirdilmiş bir fars olmasına baxmayaraq, o nə isə bir şeydən keçməli idi, mən Aristotelin katarsisinin dəhşətinin əsl tərəflərini təcrübədən keçirmək istəyirdim, katarsis vasitəsilə... özünü tamamilə itirmək və geri qayıtmaq” [5]. Romanda professor Maks Şpielmanın mühazirələrində Universitetin tarixi haqqında söylənilən fikirlər də bəşəriyyət tarixinin, inanclarının və ideologiyaların mübarizəsinin şifrələndiyi intermətnlərdən ibarətdir. Barələrində məlumat verildiyi abuturiyentlər, tələbələr, professor və müəllim heyəti, dekan və rektorlar da müxtəlif tarixi şəxsiyyətləri simvollaşdırmışdır. Bunların arasında yazıçı, filosof, siyasətçi və hərbiçilərə təsadüf etmək mümkündür.

Böyük Yaradıcı Universitetdə Son İmtahan (Qiyamət günü) təşkil edəcək və Məzun Qapısını (Cənnətə Giriş) Keçənlər üçün açacaq, Uğursuzları isə Dekanın sərəncamına (Yeraltı Dünyaya) göndərəcək. Böyük Yaradanın bu ədalətinə inam, romanda dini inancı təşkil edir. C.Bart Universitet Yaradıcısına olan inamın zəiflədiyini önə çəkir və bu dini böhranın Renesans dövründən başlayaraq XX əsrin əvvəllərində zirvəsinə çatdığını söyləyir. Dini böhranın ortaya çıxmasında texniki sivilizasiyanın, eyni zamanda, psixoloji təmayüllərin də rolu olduğuna diqqət çəkən C.Bart, əslində, Z.Freydin nəzəriyyəsinə də müəyyən münasibət ifadə etmiş olur. Yazıçı Universitet “tələbələrinin” söylərində sözügedən böhrandan çıxmaq yollarının dayandığına işarə edirdi: “Nəticə (xüsusilə düşünən tələbələr üçün) qarışıqlıq, narahatlıq, məyusluq, ümitsizlik və əxlaqi boşluğu dolduracaq bir şey axtarmaq idi” [2, s.91]. Tələbələr arasındakı mübahisə və mühakimələr də müasir fəlsəfi, siyasi, psixoloji axınlar arasındakı mübarizəni ədəbi müstəviyə gətirirdi.

Romanda yazıçı 1950 və 1960-cı illərin əhval-ruhiyyəsinə parodiyanın köməyi ilə təqdim edir. “Bart və Pinçon yaradıcılığının üçüncü mərhələsində əsərlərinin təbiətini bir daha dəyişdirdilər. İndi diqqətləri XX əsr Qərb mədəniyyətinin konseptual obrazına yönəldilmişdir. Yazıçıların şüurlu və ya şüursuz olaraq qarşılarına qoyduqları vəzifə mədəniyyət dünyasının bütövlüyü hissini oxucuya qaytarmağa çalışmaq idi” [9, s.122]. Digər tərəfdən, mövcud zaman kəsiminin ziddiyyətləri, avtoritarlıq uğrunda mübarizəsi, Şərq və Qərb dünyası arasındakı qarşılaşmalar da romandan bəli olur, yazıçı Qərbi idealizə etmir. Universitet həyatını təsvir edərkən keçən əsrin 50-60-cı illərini təmsil edən son smestrə Universitetin əsaslı şəkildə Qərb və Şərq kampusuna ayrılması da təsadüf deyil. “Silahla dolu iki kampusun hər biri yeni bir qarışıqlığı riskə atmaq ərafəsində hegemonluğunu mümkün qədər genişləndirməyə çalışırdı” [2, s.94].

Eyni zamanda, dövrün ədəbi yaradıcılıq haqqındakı düşüncəsi intellektə, insan ağılına doğru yönəldilmişdir. Təsadüfi deyil ki, C.Bartın fikirlərinin formalaşmasında da özünəməxsus təsiri olan V.Nabokov yazırdı: “Hər hansı bir kitab – istər bədii, istərsə də elmi əsər olsun (aralarındakı sərhəd, ümumiyyətlə, qəbul olunmuş düşüncə kimi, o qədər də aydın deyil), ilk növbədə, ağıla yönəldilmişdir. Ağıl, beyin, titrəyən onurğa üstü – bir kitabı qavramaq üçün yeganə vasitədir” [11, s.26.].

Romanda mühüm missiyalı obrazlardan biri də hiper kompüterdir. İntermətnlər vasitəsilə sözügedən obraz bir çox məsələlərə doğru yönəldilmişdir. “Qərb kampusunun avtomatik kompüter” anlamını daşıyan “WESCAC” (Western Campus Automated Computer) universitetdə bütün vacib funksiyaları həyata keçirir. Bu antropomorfik cihaz, əslində, insan şəxsiyyətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin simvolu kimi yaradılmışdır. Onun yaradıcılarından biri Maks Şpielmandır, o da hekayələrində hər bir insanın keçdiyi və ya keçəcəyi təkamül mərhələsi ilə kompüterin təkmilləşdirilməsinin zaman dilimlərini analogiyaya gətirir. İlk mərhələdə kompüter “MALI” – Manipulative Analysis And Logical Inferences - manipulyasiya təhlili və məntiqi nəticələr funksiyasına malik bir cihaz kimi qarşıya çıxır. Bu da daha çox formal məntiqə bağlı bir cəhətə işarə edir. Lakin C.Bart onu önəmli bir məqsədinə yönəltdiyi üçün emosional-iradi sferasını da diqqətdən kənarda qoymur, sözügedən cəhətin ön plana çəkilməsi isə “WESCAC”ın müstəqil qərar qəbul etmə imkanlarını oxucuya təqdim edir. Bunun üçün “WESCAC” yeni bir funksiya – “NOCTIS” (non-conceptual thinking and intuitive synthesis) – “Qeyri-konseptual düşüncə və intuitiv sintez”

funksiyasını qazanır. “WESCAC” romanın əsas obrazı olan Böyük Yaradıcının atası kimi təqdim edilir ki, bir sıra dini və fəlsəfi qəhrəmanlarla, eyni zamanda, İsa peyğəmbərlə analogiyaya gətirilən həmin obraz ən yüksək insani məziyyətləri özündə cəmləmiş bir qəhrəman kimi təsvir olunur. “Qeyri-konseptual düşüncə və intuitiv sintez” funksiyası kompüterə insanlar kimi duyğu təcrübələri yaşamaq imkanlarını verir və yazıçı soyuq texnologiya düşüncələrindən uzaqlaşaraq onu insanın özünüifadə formalarından biri kimi nəzərə çatdırır. Əslində, yazıçı burada İkinci Dünya Müharibəsi zamanı sərt rəşonalizmlə insanlığın məhvinə yönəldilmiş texniki sivilizasiya nəticələrinə itirilmiş inamı, onun insan həyatı və inkişafı üçün rolunu önə çəkməyə çalışmışdır. Eləcə də, texniki sivilizasiyanın örnəklərinin insanlıq üçün təhlükəli məqamları da yazıçı tərəfindən diqqət mərkəzindədir. “Hər şeyə qadir olan hiper kompüter, yalnız kütləvi qırğın silahları deyil, gələcəkdə insanlığa təhlükə yarada biləcək yüksək texnologiyalar və elmi-texnoloji inqilab nailiyyətlərinin bütün kompleksi də daxil olmaqla kollektiv bir şəkil kimi qəbul edilə bilər” [8, s.36].

EAT (Electronic Amplification and Transmission) – Elektron gücləndirmə və ötürülmənin gücü və gələcək təhlükələri romanın qəhrəmanlarına da tam aydın deyil, demək gələcək, əslində, bir çox qeyri-müəyyənliklərin əlindədir. C.Bartın EAT abreviaturasına “to eat” feli ilə fərqli bir kod yükləməsi də deyilən fikirləri təsdiq etməkdədir. “Minlərlə Amaterasu dərhal diri-diri yeyilmişdi: yəni fərqli dərəcələrdə “ağıl sarsıntısı” keçirmişlər” [2, s.88] deyən C.Bart Yaponiya və sintoizmin günəş və kainat tanrısı olan Amaterasunun mifik obrazını müasir texnoloji obraz ilə eyni bədi müstəviyə interpretasiya edərək maraqlı intermən yaratmışdır.

Roman intermənlə zəngin postmodernist metaroman kimi yazılmışdır. İ.V.Volkov əsəri dünya ədəbiyyatında müəllifin şüurlu şəkildə çoxsaylı oyun mətnləri, formal üsullardan istifadə etdiyi və postmodernist metaromanın özünəməxsus markasına çevrilən ən önəmli nümunələrindən biri hesab edilir [8, s.27].

Əsərdə “mətn içində mətn”in istifadə formalarından biri də “mise-en-abime” üsuludur ki, bunu C.Bartın “Ximera” və digər romanlarında da müşahidə etmək mümkündür. “Mise-en-abime” termini fransız mənşəlidir və “gerbin mərkəzinə heraldik bir element yerləşdirmək” mənasını daşıyır. Bu heraldika termini orta əsrlərə gedib çıxsa da, ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində fransız yazıçısı, nasir, dramaturq və esseist, ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Andre Jid (1869-1951) tərəfindən istifadə olunmuşdur. Onun 1925-ci ildə “*La Nouvelle Revue Française*” jurnalında nəşr olunmuş “Saxta pul istehsalçıları” modernist romanında müxtəlif yeni ədəbi üsullardan, “roman içində roman” texnikasından istifadə edilmişdir ki, yazıçı onu “mise-en-abime” adlandırmışdır. Bu baxımdan C.Bartın digər intermənlərlə zəngin əsərləri kimi, “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” romanı da mürəkkəb struktura malikdir və yazıçı “mətn içində mətn” üsulunun bir sıra formalarına daha üstünlük vermişdir. “Fikrimizə, oyun intermənliyinin özünəməxsusluğu C.Bartda sitat, kinayə və parodiya kimi formaların istifadəsində xüsusilə aydın şəkildə özünü göstərir” [8, s.29]. Əlbəttə ki, parodiya əsərdə daha çox ön planda olan üsul kimi diqqəti cəlb edir.

“Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” romanı mifoloji süjetlər əsasında qurulmuşdur. Əsəri araşdıran, demək olar ki, bütün tədqiqatçılar eyni fikri bölüşürlər. “Con Bartın bütün romanları, müəyyən mənada, oxucunun povestinin xarici təbəqəsinin arxasında təxmin etməsi lazım olan bir mif üzərində qurulmuş eyni süjetdir” [3, s.153]. Əvvəlki fəsillərdə də qeyd olunduğu kimi, C.Bartın ədəbiyyata gəldiyi dövrlərdə və ədəbi mühitində miflərə müraciət ənənəsi geniş yayılmışdır. V.E.Xalizev də keçən əsrdə ayrı-ayrı millətlər, dövlətlər, böyük bölgələr, eləcə də mülklər, siniflər, böyük sosial qruplar, eləcə də, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin səciyyəsinə mifoloji motiv və süjetlərə müraciətin xarakterik olduğunu yazır [12, s.9].

Romanda Cozef Kempbellin “Min üzlü qəhrəman” əsərinin təsiri aydın şəkildə görülməkdədir. Cozef Kempbellin “Min üzlü qəhrəman” əsərinin C.Barta təsirindən bəhs edən İ.V.Volkov yazır: “C.Bart mifologiyaya sahəsindəki bu klassik tədqiqatın əhəmiyyətini dərk edirdi və bu da onun Kempbell nəzəriyyəsinin əsas postulatlarını yenidən düşünməsinə və XX əsrin mif yaradıcılığının parlaq nümunələrindən birini yaratmasına mane olmurdu” [8, s.38-39].

Amerikalı müqayisəli mifologiya və din tədqiqatçısı olan Cozef Kempbellin (1904-1987) “Min üzlü qəhrəman” (1949) əsərində müxtəlif dünya xalqlarının mifləri araşdırılmış və müəllif bu qərara gəlmişdir ki, onlar ortaq bir quruluşa malikdir. Tədqiqatçı bu fikirləri fərqli zamanlara aid mif, əfsanə və nağıl süjetlərini öyrəndiyi zaman əldə etmiş, milli və formal cəhətlərdən kənarda miflərin müəllifin “monomit” adlandırdığı ümumi quruluşa sahib olduğu düşüncəsini ifadə etmişdir. Əsər mürəkkəb xarakter daşıyır. Müxtəlif xalqların mifik nümunələrindən çoxsaylı örnəklər, tədqiqatçının fikirlərini əsaslandırmaq üçün istinad etdiyi mənbələrdən nümunələr əsərin dairəsini xeyli genişləndirmişdir. Mifologiya, fəlsəfə, ədəbiyyat, psixologiya sahəsindəki nəzəri məsələləri də ehtiva edən əsərin dil və terminlər zənginliyi Cozef Kempbellin əsəri yazarkən zəngin qaynaqlara əsaslandığını göstərməkdədir. Dünya mədəniyyətinin müxtəlif obraz, qəhrəman və süjetlərini eyni müstəviyə gətirən tədqiqatçı onların yeni zaman çərçivəsində qavranılmasına da əhəmiyyətli təsir göstərmiş, mövzunu insan psixologiyasının, davranış və metafizik dünyagörüşün dərkinə doğru yönəltdir. Təsədüfi deyil ki, Cozef Kempbell fəlsəfi düşüncələrində psixanaliz elminin banisi avstriyalı Ziqmund Freyd (1856-1939) və İsveçrə psixoloqu Karl Qustav Yunqun (1875-1961) fikirlərinə əsaslanmışdır. Eyni zamanda, əsəri yazarkən müəllif fransız folklorçusu və etnoqrafi Arnold von Qennep (1873-1957), Britaniyalı dinşünas, antropoloq, etnoloq, kulturoloq, folklorçu Ceyms Corc Frezer (1854-1941), amerikan antropoloq, dilçi, müasir antropologiyanın yaradıcılarından biri olan Franç Uri Boas (1858-1942) və Avstriya psixanalitiki, Z.Freydin ardıcıllarından biri olan Otto Rankın (1884-1939) əsərlərindən istifadə etmişdir.

Cozef Kempbell “Min üzlü qəhrəman” əsərində dünya miflərinə məxsus arxetip qəhrəmanının səyahətinin mifoloji əsasını müqayisəli şəkildə tədqiq etmişdir. Müəllifə görə, əksər miflər arxetip qəhrəmanının səyahəti, yəni monomit quruluşa malikdir. Monomit termini irland nasiri, şairi və ədəbiyyat tənqidçisi Ceyms Coysun “Finneqanın yası” (1939, 2012-ci ildə bərpa olunub) əsərindən götürülmüşdür.

Tədqiqatçı belə hesab edir ki, əksər miflərdə qəhrəmanlar səyahətə çıxır, mürəkkəb və çətin sınaqlardan keçmək məcburiyyətində qalır, keçmiş həyatını yenidən analiz etmək imkanı qazanır. Buna görə də bu miflər sadəcə obrazın qəhrəmanlıq tarixi və fəaliyyəti ilə deyil, ruhi, mənəvi və psixoloji dünyası ilə də əlaqədardır. Bu miflərdəki səyahət, geniş mənada, insanın həyat yolunu simvolizə edir. Kitabın adında öz əksini tapmış “min üzlü qəhrəman” ifadəsi də mifik obrazların yalnız bir xalqın mifologiyası ilə bağlı olmadığını, ortaq və ümumi cəhətləri ehtiva etdiyini göstərməkdədir. Osiris, Budda, İsa peyğəmbər, Prometey, Məhəmməd peyğəmbər, Musa peyğəmbər kimi tarixi və mifoloji obrazların yolu Cozef Kempbellin əsərinə əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərmişdir.

Cozef Kempbellə görə, qəhrəman bir neçə mərhələdə səyahət edir ki, tədqiqatçı üç mərhələni xüsusi qeyd edir: qəhrəman çağırılır; qəhrəman sınaqdan keçir; qəhrəman evə qayıdır [4].

Cozef Kempbellin “Min üzlü qəhrəman” əsəri müqayisəli mifologiyaya dair mükəmməl əsərlərdən biridir və C.Bart bir sıra romanlarını, eyni zamanda, “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” əsərini yazarkən sözügedən tədqiqatdan geniş şəkildə istifadə etmişdir.

Nəticə / Conclusion

Buna görə də romanda bədii, tarixi mətnlərlə yanaşı, mifoloji mətnlər də mühüm yer tutur və bütün bunlar intermətlərlə bir-birilə əlaqələndirilir. Bu da, eyni zamanda, obrazların interpretasiyasını mürəkkəbləşdirir və mətnin dərk olunması üçün intellektual qavram tələb edir. Təsədüfi deyil ki, C.Bart bədii yaradıcılıq üçün fizika sahəsindəki əsərlərin oxunmasını çox vacib hesab edirdi: “... Mən özümü kvant mexanikası sahəsində bir mütəxəssis hesab etmirəm, lakin bu mövzuya həsr olunmuş əsərləri o hisslərlə oxuyuram ki, həmin hisslərlə Kolric Hemfri Devinin kimyaya aid mühazirələrini dinləyirdi: onların köməyi ilə o özünün metafora fondunu yenilədi” [6, s. 612]. Burada C.Bart ingilis yazıçısı Samuel Teylor Koldricin (1772-1834) ingilis kimyaçısı və fiziki Hemfri Devinin (1778-

1829) görüşləri ilə tanışlığını örnek götürməklə yeni intellektual romanların yazılması zəruriyyətini bir daha ön plana çəkmişdir.

Con Bartın “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış Təhsil proqramı” romanı yazıcının yaradıcılığında önəmli yer tutaraq, həm mifoloji süjet və motivlərə istinad etməklə qəhrəmanın səyahətinin mənəvi-psixoloji tərəflərini, həm də İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı cəmiyyətdə yaranmış təbəddülatları intermətnlərlə əks etdirən postmodernist metaromanın mükəmməl nümunələrindəndir. Əsərin qeyd olunan cəhətləri onun XX əsrin ikinci yarısında formalaşan yeni romanın əhəmiyyətli örnəklərindən olduğunu göstərir və C.Bartın ədəbi-estetik düşüncələrini bədii müstəvidə həll edir.

Ədəbiyyat / References

1. Barth J. Giles Goat-Boy or. The Revised New Syllabus. London: Seeker & Warburg, 1967.
2. Barth J. Giles Goatboy. Harmondsworth, Penguin Books, 1967.
3. Imhof R. Contemporary Metafiction: A Poetological Study of Metafiction in English since 1939. Heidelberg, 1986.
4. Кэмпбелл Д. Герой с тысячами лицами: Миф. Архетип. / ред. И. Старых; пер. с англ. К. Семёнов. СПб.: София, 1997.
5. Michael Silverblatt (25 October 2001). John Barth, Part 1 (Interview). _Bookworm (Podcast). KCRW.com. Retrieved 5 February 2018.
6. Reilly Ch. An interview with John Barth// Contemporary lit. Madison, 2000. Vol.41, № 4.
7. Ziegler H. John Barth. London and N.Y.: Methuen, 1987.
8. Волков И.В. Интертекстуальность и народия в творчестве Джона Барта. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ростов-на-Дону, 2006.
9. Лаврентьев А.И. «Черный юмор» в американском романе 1950-1970-х гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ижевск, 2004.
10. Люксембург А.М. Англо-американская университетская проза: История, эволюция, проблематика, типология. Ростов-на-Дону, 1988.
11. Набоков В. Лекции по зарубежной литературе. Москва: Издательство Независимая Газета, 1998.
12. Хализев В.Е. Мифология XIX-XX веков и литература // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. 2002, № 3.
13. <https://voplit.ru/article/universitetskij-roman-zhizn-i-zakony-zhanra/>

«Козлоюноша Джайлс, или пересмотренное новое расписание занятий» Джона Барта как пример новой прозы

Лейла Багирова

Азербайджанский Университет Языков. Азербайджан.

E-mail: leyla_ceferi@mail.ru

Резюме. Роман Дж. Барта «Козлоюноша Джайлс, или Пересмотренное Новое Расписание Занятий» играет важную роль в его творчестве. Произведение – один из ярких примеров постмодернистского метаромана литературного движения «черный юмор». Работа основана на традициях «университетских романов», сформировавшихся в 1950-е годы. В своем произведении Дж. Барт пародирует результаты технической цивилизации, рассматривая университет как небольшую модель мира, в которой происходят основные события. В романе явно прослеживается влияние «Тысячеликого героя» Дж. Кэмпбелла. Ссылаясь на мифологический сюжет и мотивы, писатель в интертексте описал морально-психологические аспекты

пути героя и изменения, произошедшие в обществе после Второй мировой войны. «Козло-юноша Джайлс, или Пересмотренное Новое Расписание Занятий» Дж. Барта решает литературные и эстетические мысли Барта на художественном уровне.

Ключевые слова: Джон Барт, черный юмор, роман, Козлоюноша Джайлс, университет

ASIYA VƏ AFRİKA XALQLARI ƏDƏBİYYATI

**К вопросу о нисбе Хатиба Табризи
(на основе первоисточников)****Наиля Тагиева**

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви, НАНА. Азербайджан.

E-mail: maxtamadi@mail.ru

Резюме. Биография арабоязычного азербайджанского ученого Хатиба Табризи (421/1030-502/1109) – главы наук о литературе, грамматике, лексикографии достаточно изучена, в древних и современных библиографических изданиях содержится множество сведений о нем. В более поздних источниках к имени Хатиба Табризи была приписана нисба «аш-Шейбани» с целью его арабизации. Это не могло не отразиться в арабских изданиях, а также в интернет-пространстве, где к имени ученого приписывается нисба, не имеющая к нему отношения. Профессор Малик Махмудов уделил внимание этому вопросу в книге, посвященной жизни и творчеству Хатиба Табризи, отметив ошибочность подобного заявления. Автор статьи проведено исследование первоисточников, среди которых труд ученика Хатиба Табризи, а также близкие к ученому по времени арабские авторы. Анализ показал, что в первых источниках, упоминавших Хатиба Табризи, отсутствует нисба «аш-Шейбани». Этот факт подкрепляется подписями ученого в рукописных книгах, где Хатиб Табризи сам указывал свое полное имя с одной нисбой «ат-Табризи».

Ключевые слова: Хатиб Табризи, нисба, аш-Шейбани, рукописи, ас-Силафи, ас-Сам'ани, Ибн Нукта

История статьи: поступила – 11.04.2021; принято – 20.04.2021

**On the issue of Khatib Tabrizi's nisba
(based on primary sources)****Naila Tagiyeva**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: maxtamadi@mail.ru

Abstract. The biography of the Arabic-speaking Azerbaijani scientist Khatib Tabrizi (421/1030-502/1109) – chapters of the sciences of literature, grammar and lexicography has been sufficiently studied, a lot of information about him is available in ancient and modern bibliographic publications. In later sources, the nisba “ash-Shaybani” was attributed to the name of Khatib Tabrizi in order to arabize his name. This was reflected in the Arab publications, as well as in the Internet space, where the nisba, which is not related to the scientist, is attributed to his name. Professor Malik Makhmudov paid attention to this issue in a book dedicated to the life and work of Khatib Tabrizi, noting the fallacy of such a statement. The author of the article conducted a study of primary sources, including the work of Khatib Tabrizi's student, as well as Arab authors close to the scientist in time. The analysis showed that the first sources that mentioned Khatib Tabrizi did not contain the nisba “ash-Shaybani”. This fact is supported by the scientist's signatures in manuscript books, where Khatib Tabrizi himself indicated his full name with one nisba “at-Tabrizi”.

Keywords: Khatib Tabrizi, nisba, “ash-Shaybani”, manuscripts, as-Silafi, as-Sam'ani, Ibn Nukta

Article history: received – 11.04.2021; accepted – 20.04.2021

Введение / *Introduction*

В отношении имен авторов, названий сочинений в древних арабских рукописях существует проблема неточности. Эта проблема осложняется деятельностью переписчиков, их вмешательством в тексты рукописей. Как известно, «арабская антропонимика, усложненная иностранными наслоениями, путаница имен и их искажение на письме – все это не посторонний сюжет для рукописной книги, а неперенный атрибут ее содержания» [12, с.151].

Главная часть / *Main Part*

В известном труде Шихаб ад-Дина Йакута ал-Хамави (ум. в 627/1229-30 г.) «Иршад ал-ариб иля ма'рифат ал-адиб», известного как «Му'джам ал-удаба'» в статье о Хатибе Табризи полное имя азербайджанского ученого сообщается следующим образом: «*Йахйа бн Али бн Мухаммад ибн ал-Хасан бн Мухаммад бн Муса бн Бистам аш-Шейбани Абу Закарийа ал-Хатиб ат-Табризи*», причем автор тут же отмечает, что, по его мнению, «ал-Хатиб» – это заблуждение [10, с. 286]. В такой форме с нисбой аш-Шейбани представляют ученого и некоторые другие древние авторы библиографических словарей, такие, как Абд ар-Рахман ас-Суюти, Камаладдин Ибн ал-Анбари, а за ними и многие последующие исследователи. Однако, в своем другом труде «Му'джам ал-булдан» в статье о городе Табриз Йакут ал-Хамави упоминает уроженца города, Имама литературы «*Абу Закарийа Йахйа бн Али ал-Хатиб ат-Табризи*» [11, с. 823].

В монографии «Жизнь и творчество Хатиба Табризи» М.Махмудов выражает свое мнение по поводу нисбы «*аш-Шейбани*»: «Что касается принадлежности Хатиба к племени аш-Шейбани, об этом надо говорить особо. Факты категорическим образом доказывают, что отнесение ученого к арабскому племени Шейбан абсолютно ошибочно, и это ничто иное, как выдумки поздних авторов. В первую очередь, это опровергается мыслями Хатиба и его трудами» [2, с.22]. Под «мыслями Хатиба» М. Махмудов подразумевает мировоззрение ученого и известные высказывания о его происхождении.

Целью статьи является представление новых сведений о нисбе Хатиба Табризи, которые подкрепят и дополнят утверждения Малика Махмудова. Необходимость этого продиктована тем, что арабские исследователи до сих пор приписывают нисбу «*аш-Шейбани*» к имени азербайджанского ученого.

В числе многочисленных прославившихся своей наукой учеников Хатиба Табризи указывается исламский теолог, шафиитский правовед Абу Тахир Имад ад-Дин Ахмад бн Мухаммад ас-Силяфи (478/1085-576/1180). Современный сирийский исследователь трудов азербайджанского ученого профессор, доктор Фахраддин Габава отмечает, что ас-Силяфи приехал в Багдад в 493/1100 г. и учился там у Хатиба Табризи [13, с.28]. Историк Наргиз Алиева, имеющая большие заслуги в области изучения арабоязычного наследия, как источника по культуре Азербайджана, в книге «Шейх Силяфи и Азербайджан» приводит перевод статей из книги Абу Тахира ас-Силяфи, известного как ал-Хафиз ас-Силяфи. Ученый, известный своими длительными путешествиями, посетил Багдад, Куфу, Каир, Мекку, Медину, Бухару, Нишапур и многие другие страны, где знакомился с представителями науки и записывал их биографию. Среди стран, в которых он побывал значится и Азербайджан. В отличие от многих ученых, посетивших Азербайджан, наряду с Южным Азербайджаном, ас-

Силяфи путешествовал и на север от реки Араз [1, с.4]. Н. Алиева указывает: «Этот человек, тесно связанный с Южным и Северным Азербайджаном, сыграл большую роль в изучении научной и культурной среды Азербайджана. Данную им информацию можно рассматривать, как информацию автора, близко знакомого с Азербайджаном. Возможно, в связи ас-Силяфи с Азербайджаном сыграл свою роль его учитель Хатиб Табризи» [1, с.5].

Труд «Му‘джам ас-сафар» ас-Силяфи охватывает период с 511/1117 по 560/1164 гг. и отражает интеллектуальную жизнь позднего фатимидского периода. Автор неоднократно упоминает в книге имя своего учителя Хатиба Табризи, как «*Абу Закарийя ат-Табризи*» [8, с.190, 309...], то есть, без нисбы «*аш-Шейбани*».

Следующим после Абу Тахира ас-Силяфи известным нам автором, представившим информацию о Хатибе Табризи был арабский историк, филолог, законовед и хадисовед Абу Са‘д Абд ал-Карим ибн Мухаммад ас-Сам‘ани (506-562/1113-1167). Его работа «Китаб ал-ансаб» («Книга нисб») является ценным источником по истории и культуре народов Востока. При публикации 1980 г. в Бейруте ‘Абд ар-Рахманом ал-Му‘аллими нового критического текста «Китаб ал-ансаб» были использованы все дошедшие до нас 6 рукописей этого труда. Каирское издание, использованное нами, является аналогичным Бейрутскому изданию 1980 г. В сведениях о лексикологах и преподавателях грамматики арабского языка имеется статья о Хатибе Табризи, где полное имя азербайджанского ученого звучит как «*Абу Закарийя Яхйя бн Али бн Мухаммад бн ал-Хасан [бн] Бистам ат-Табризи [аш-Шейбани]*» [7, с.21]. В примечании ал-Муаллими отмечает, что нисбы «*аш-Шейбани*» нет в Российской и Британской рукописях. Следует отметить, что рукопись, хранящаяся в рукописном фонде Санкт-Петербургского отделения Института востоковедения РАН под шифром С-361 древняя, она «не датирована, время ее переписки — приблизительно IX/XV в.» [5, с.7], британская рукопись «восходит к той же редакции, что и ленинградская, но последняя, по мнению И.Ю.Крачковского, выше по своим достоинствам» [5, с.7]. Именно поэтому, в издании Д.С.Марголиуса «Китаб ал-Ансаб» 1912 г., сделанном на основе британской рукописи, также в статье о Хатибе Табризи отсутствует нисба «*аш-Шейбани*» [6, с.103]. Таким образом, в одних из первых древних рукописей, дошедших до нас, эта нисба не приводится. Добавление нисбы «*аш-Шейбани*» к имени Хатиба Табризи – дело рук более поздних авторов. Фактически, это подтверждает и самое достоверное издание «Книги ал-Ансаб», в котором нисба «*аш-Шейбани*» приводится в квадратных скобках, что указывает на сомнительность данной нисбы [7, с.21].

Еще одним ближайшим по времени к Хатибу Табризи автором, сообщившим о нем, был Ибн Нукта (579/1183-629/1231). Будучи очень пунктуальным, этот ученый усовершенствовал известный труд по ономастике Абу Насра ибн Макулы (402/1030-462/1070), дополнив его и полностью огласовав весь текст, что очень важно в подобных трудах. В ссылке к Шуэйбу ат-Табризи Н. Алиева отмечает: «Ибн Нукта дает информацию еще о двух табризцах, не отмеченных в «Икмал»е Ибн Макулы. Одним из них является знаменитый языковед Абу Закарийя Яхйя ибн Али ибн ал-Хасан ибн Муса ибн Бистам ал-Хатиб ат-Табризи» [4, с.73].

Повторяя Ибн Макулу, Ибн Нукта огласовывает название города Табриз с кясрой «*та*», соответственно, во введенной им дополнительно статье о Хатибе Табризи имя азербайджанского ученого звучит следующим образом: «*Абу Закарийя Яхйя бн Али бн Хасан бн Муса бн Бистам ал-Хатиб ат-Табризи*» [9, с.484]. Достоверность слов Ибн Нукты не вызывает сомнения в силу его чрезвычайной пунктуальности и ссылок на авторов, хронологически близких Хатибу Табризи. Что касается более поздних арабских библиографов, то их большая часть пользовалась перечисленными нами авторами, но переписчики рукописей, из тех или иных соображений, производили изменения в текстах. Как справедливо указывал А.Б.Халидов, «активное вмешательство переписчика давало прямо противоположные результаты» [12, с.157], искажались имена, названия, исторические сведения.

Что касается библиографов азербайджанского происхождения, то, в первую очередь, нужно выделить видного источниковеда XX в. Мухаммада Али Тарбийата Табризи

(1292/1875-1359/1940), который, опираясь на самые достоверные источники, указал полное имя Хатиба Табризи, как «*Хатиб Абу Закарийа Йахйа ибн Али Табризи*» и привел известное предание, в котором ученый назвал свой родной язык азербайджанским языком [3, с.367].

Заклучение / Conclusion

В заключении необходимо указать, что главным неопровержимым фактом в пользу истинной нисбы Хатиба Табризи являются его подписи, оставленные на рукописях комментариев: «*Абу Закарийа Яхъя ибн Али ал-Хатиб ат-Табризи*». Это неоднократно указывалось исследователями творчества ученого М.Махмудовым, Г.Аллахвердиевым, З.Гасымовым, Г.Гамидли и автором статьи. Анализ новых источников подтвердил ошибочность заявлений некоторых авторов арабских библиографических книг, указывающих при упоминании имени Хатиба Табризи нисбу «*аш-Шейбани*». Все арабские первоисточники, среди которых труд ученика Хатиба Табризи, а также подписи самого Хатиба Табризи на рукописях комментариев и научных трудов свидетельствуют о беспочвенности заявлений, связывающих имя азербайджанского ученого с арабским родом.

Литература / References

1. Əliyeva N. Şeyx əs-Siləfi və Azərbaycan. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
2. Mahmudov M.R. Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 1972.
3. Tərbiiyyət M. Dənışməndani – Azərbaycan. Görkəmli elm və sənət adamları. Bakı: Azərənəşr, 1987.
4. Алиева Н. Ибн Макула о мухаддисах Азербайджана. Москва: НИИ ИЭП, Серия «Восточная библиотека», 2016.
5. Камалитдинов Ш. «Китаб ал-Ансаб» Абу Са'да Абд ал-Карима бн Мухаммада ас-Сам'ани как источник по истории культуры Средней Азии. Ташкент: «Фан», 1993.
6. Китаб ал-Ансаб ли Абд ал-Карим ибн Мухаммад ас-Сам'ани. Лейден: Брилл, 1912.
7. Ас-Сам'ани. Ал-ансаб ли Имам Аби Са'д Абд ал-Карим бн Мухаммад бн Мансур ат-Тамими ас-Сам'ани. (тахгыг аш-Шейх Абд ар-Рахман бн Йахйа ал-Му'аллими ал-Йамани), дж. 3. Ал-Кахира, 1980.
8. Ас-Силяфи. Му'джам ас-сафар (ат-тахгыг Абдуллах ал-Баруди). Маккату ал-мухарраму: ал-мактаба ат-тиджарийа, дж.1.
9. Такмилату ал-Икмал ли ал-Хафиз Аби Бакр Мухаммад бн Абд ал Гани ал Багдади ал Ханбали ал-ма'руф би Ибн Нукта. Маккату ал-мухарраму: джами'а Умму ал-Гура, дж.1, 1987.
10. Ал-Хамави Й. Китаб Иршад ал-ариб иля ма'рифат ал-адиб ма'руф биму'джам ал-удаба'. Мыср, дж. 7, 1926.
11. Ал-Хамави Й. Китаб Му'джам ал-булдан. Техран, дж. 1, 1960.
12. Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция. Москва: Наука, 1985.
13. Шарх Ихтийарат ал-Муфаддал бн Мухаммад ад-Дабби мимма сана'аху Йахйа бн Али ал-Хатиб ат-Табризи (тахгыг Фахраддин Габава). Димашк: Маджама'а ал-луга ал-арабийа, дж.1, 1971.

Xətib Təbrizinin nisbəsi məsələsi *(ilkin mənbələr əsasında)*

Nailə Tağıyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: maxtamadi@mail.ru

Annotasiya. Ədəbiyyat, qrammatika, leksikoqrafiya kimi elmlərin bilicisi ərəbdilli Azərbaycan alimi Xətib Təbrizinin (421/1030-502/1109) bioqrafiyası kifayət qədər öyrənilib, həm qədim, həm də müasir bibliografik nəşrlər onun haqqında geniş məlumat ehtiva edir.

Lakin bəzi mənbələrdə Xətib Təbrizini ərəbləşdirmək məqsədilə onun adına “əş-Şeybani” nisbəsi əlavə edilmişdir. Alimə aid olmayan bir nisbənin onun adına əlavə edilməsi ərəb nəşrlərində, eləcə də internet mənbələrində öz əksini tapmaya bilməzdi. Professor Malik Mahmudov Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş kitabında bu məsələyə diqqət ayırmış və bunun yanlış olduğunu göstərmişdir.

Məqalədə Xətib Təbrizinin bir tələbəsinin, eləcə də zaman baxımından alimə daha yaxın olan ərəb müəlliflərinin əsərləri də daxil olmaqla ilkin mənbələr əsasında araşdırma aparılmış və Xətib Təbrizinin adının çəkildiyi ilkin mənbələrdə “əş-Şeybani” nisbəsinin olmadığı iddia edilmişdir. Bu fakt alimin öz adını tam şəkildə yazdığı əlyazma kitablarındakı imzası ilə əsaslandırılmışdır. Belə ki, əlyazmalarda Xətib öz adını bir nisbə – “ət-Təbrizi” nisbəsi ilə göstərmişdir.

Açar sözlər: Xətib Təbrizi, nisbə, əş-Şeybani, əlyazmalar, əs-Silafi, əs-Səm’ani, İbn Nuqta

“Məcməüş-şüəra” və Şərq ədəbiyyatı

Səbinə Əhmədova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Annotasiya. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın dahi şairi Seyid Əzim Şirvaninin təklifi ilə bərkılı şair Ağaməhəmməd Cürmi (1835-1900) tərəfindən Bakıda yaradılan “Məcməüş-şüəra” (1860-1920) ədəbi məclisinin üzvləri klassiklərimizin eşqilə poeziya aləminə qədəm qoyduqları üçün onların ədəbi irsini təkrar-təkrar öyrənməklə bərabər, Şərq ədəbiyyatı ilə olduqca vacib əlaqələrdən yan keçməmiş, məclisin yığıncaqlarında müsəlman Şərqinin görkəmli sənətkarlarının əsərlərini təhlil etməklə yanaşı, onların əsərlərindən tərcümələr, iqtibaslar etmişlər. Bakıda 1860-cı ildə təsis olunmuş “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmmədəğa Cümri (1835-1900), Əbülhəsən Vəqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900), Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924), Mikayıl Seydi (1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931), Əbdülhəmid Mina (1855-1926), Biqələm (1860-1930), Vahab Vəhib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirzə Hadi Sabit (1868-1922), Səlim Səyyah (1869-1937), Məşədi Azər (1870-1951), Mirzağa Dilxun (1870-1912), Səməd Mənsur (1879-1927), Həşim bəy Saqib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zərgər (1880-1920), Hacıəli Pərişan (1876-1944), Əliabbas Müznib (1882-1938), Əlipaşa Səbur (1885-1931), Həsən Səyyar (1891-1936), Əliğa Vahid (1894-1965) və s. kimi üzvləri olmuşdur. Onların əksəriyyəti, daha doğrusu, Bakı şəhərində doğulan şairlərin böyük bir qismi ilahiyyat və dünyəvi elmlərə dərinləndən yiyələnmiş, klassiklərimizin əsərlərini və müsəlman Şərqinin ən görkəmli sənətkarlarının ədəbi irsini illərlə mütaliə etmiş, bu səbəbdən də həm ilahiyyatçı alim, həm də hafizlik dərəcəsinə yüksəlmiş Mirzə Həsib Qüdsidin (1848-1928) şəyirdləri olmuş, bir çox vacib elmləri və müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, anlamağı ondan, bir qismi ilahiyyatçı alim Mirzə Mehdiyə, başqa bir qismi isə dövrün ən görkəmli axundlarından mükəmməl dərslər almış, təbii ki, bu dərslər də onların şüurunun itiləşməsinə, zehninə unkişafına, dərrakələrinin güclənməsinə təkan vermiş və zaman keçəndən sonra onların hər birini alim dərəcəsinə yüksəltmiş və onlar da qüdrətli şairlərə çevrilərək, Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə qiymətli əsərlər bəxş etmişlər.

Açar sözlər: “Məcməüş-şüəra”, Əbdülxalıq Cənnəti, Mikayıl Seydi, Məşədi Azər, Həsən Səyyar, Əliğa Vahid, rübai, türkçülük, islamçılıq, Şərq ədəbiyyatı

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.06.2021; qəbul edilib – 25.06.2021

“Majmaush-shuara” and Eastern literature

Sabina Ahmedova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Abstract. By the suggestion of Azerbaijani poet Seyid Azim Shirvani, in the second half of the XIX century, members of the literary mejlis "Majmaush-Shuara" (1860-1920), which founded in Baku, by the poet Aghamahammad Jurmi (1835-1900) from Baku, for visiting the world of poetry of our classics, besides exploring their literary heritage repeatedly, they didn't exceed from very important connections with eastern literature: in addition, analyzing the works of prominent masters of the Muslim East, they also translated and quoted their works. Members of the literary Majlis "Majmaush-

Shuara" which founded in 1860, in Baku, were such creators as: Mohammad Agha Jumri (1835-1900), Abulhasan Vagif (1845-1914), Kerbalai Mukhtar Bisavad (1847-1938), Aghakerim Salik (1849-1910), Aghadadash Sureyya (1850-1900), Mirza Abdulkhalig Yusif (1853-1924), Mikayil Seydi (1862-1916), Mirza Abdulkhalig Jannati (1855-1931), Abdulhamid Mina (1855-1926), Bigalam (1860-1930), Vahab Vahib (1862-1907), Aghadadash Muniri (1863-1940), Ibrahim Zulali (1869-1903), Mirza Hadi Sabit (1868-1922), Salim Sayyah (1869-1937), Mashadi Azer (1870-1951), Mirzagha Dilkhun (1870-1912), Samad Mansur (1879-1927), Hashim bey Sahib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyid Zargar (1880-1920), Hajiali Parishan (1876-1944), Aliabbas Muznib (1882-1938), Alipasha Sabur (1885-1931), Hasan Sayyar (1891-1936), Aliagha Vahid (1894-1965) and others. The most of them, or rather, a large number of poets, who was born in Baku, had deep knowledge of theology and secular sciences, for many years, they had read the literary works of our classics and the literary heritage of the most prominent creators of the Muslim East, for this reason they were disciples of Mirza Hasib Qudsid (1848-1928) had many disciples, who was both a theologian and that, who knew and understand the Quran by heart, some of them had got knowledge from the theologian Mirza Mehdi, and others from the most prominent akhunds of the time, of course, these lessons also stimulated the deepness of their thoughts, the development of their mind, the strengthening of their intellect, and by the time, it had taken them to the highest degree of the science, getting such achievements, they had become to the great poets and presented to valuable literary works to the treasury of Azerbaijani literature.

Keywords: "Majmaush-shuare", Abdulkhalig Jannati, Mikail Seydi, Mashadi Azer, Hasan Sayyar, Aliagha Vahid, rubai, Turkism, Islamism, Eastern literature

Article history: received – 16.06.2021; accepted – 25.06.2021

Giriş / Introduction

Böyük tarixi keçmiş olan Şərq ədəbiyyatı zəngin ənənələrə söykənir. Şərqdə İslam dini yayılardan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təcvidi, bəlağəti, ərəb dilinin morfoloqiyası və sintaksisi olan “sərf və nəhv” elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur: “Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi elmiyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s. ədəbiyyatın hər dönməndə zamanla səsləşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. Qurani-Kərim açıq ayələr, parlaq dəlillər, aşkar hüccətlər, aydın burhanlar, yüksək qanunlar, düzgün nizamlar məcmusudur. Yerdəkiləri hidayət etmək üçün göydən gələn bir nurdur. Qurani-Kərim öz məqsəd və qayəsi, söz və üslubu, məna və onun çalarları ilə möcüzədir. Ruhun ən gözəl tərbiyəçisi və müəllimidir. Bu baxımdan da ədəbiyyatın hər bir dönməndə, istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri həmin dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir” [8, s.250].

Sosializm dönəmi zamanı Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq elminin əsaslarının yunan-Avropa nəzəri sistemi üzərində qurulduğu söylənmiş və Şərqin nəzəri qaynaqları diqqətdən kənarda qalmışdı. Mahirə Quliyeva qələmə aldığı «Введение в классическое арабо-мусульманское литературоведение» monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatının məhz müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bəlağət sistemi əsasında təşəkkül tapdığını, bədii təfəkkürün inkişafındakı rolunu, klassik filoloqlardan Şəkkaki və onun sələflərinin – Sahizin, İbnəl Müttazın, İbn Rəşikin, Qudəma ibn Cəfərin, Əbu Hilal əl-Əsgərinin, Əbdülqadir Cürcaninin əsərlərindəki klassik ədəbiyyat nəzəriyyəsi, poetika elminin qoyuluşu və təhlili ilə nəzərə çatdırır [9, s.221].

Təkcə Sovet İttifaqı zamanında deyil, indinin özündə də Azərbaycan ədəbiyyatının qədim tarixindən yazanlar onun atəşpərəstlərin kitabı “Avesta”nın “qatlar”ından (dini ayinlər) qidalandığını id-

dia edirlər. Lakin Azərbaycan ərazisində atəşpərəstliyin tamamilə mövcud olmadığını subut eləyən mənbələr, arxiv materialları, dəlillər kifayət qədərdir. Məsələn, Əli bəy Hüseynzadə “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar” kitabında bu barədə ətraflı məlumat verir. Bakıdakı “Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvlərindən olan Əliabbas Müznibin (1882-1938) ərəb coğrafiyaşünaslarının arxiv materiallarına istinad etdiyi “Bakı haqqında məqalə”sində isə bu barədə daha ətraflı məlumat vardır. Sözüümüzü subuta yetirməkdən ötrü həmin məqalədən bir parçanı göz önünə gətiririk: “Məbzul neft mənbələrinə malik olması cəhətilə İranda “məzdəizm”, yəni məcusinin hakim ikən bu halının pək ziyadə əhəmiyyətli haiz bulunduğu əsgidən, ümumiyyətlə, qəbul olunmuşdu. “Bindəhəş” də mövcud bir əfsanə “zəndi-lisanında” duru qaşa və pəhləvi lisanında “vartaş” adı ilə məruf olan bəhri-Xəzərdən iranlıların keçdiyini göstərdiği cəhətlə əsgi İran tarixilə uğraşanlar, tarixən müəyyən olmayan bir zamanda atəşpərəst zərdüştələrindən bir qafilin Azərbaycana gələrək “Abşeron” yarımadasına keçdikləri və orada sahildən iki fərsəx məsafədə məşhur “Bakı” atəşgədəsini vücuda gətirməyə qail olmuşdur. Hətta, bunlardan biri də bu xüsusda şu izahatı da əlavə ediyor: “Bu məbəd öylə hərbi zəmin üzərində təsis edilmişdi ki, bütün ətraflarda kəsrlə mövcud “şit” yağlar və süpürülən idxalından hasil olmuş karbonlu “idrojon” o sahədə kəsrlə mövcud idi. Bu təbii, orada yalnız torpaq üzərində deyil, dəniz açıqlıqlarında təbiətdən mövcuddur və uzaqlara alovlu bir şey atılınca böyük bir sahədə dalğaların üzərində yandığı dərhal görünür. Ancaq bu günki tərəqqiyatı-ümumiyyə ilə izah oluna bilən bu hadisələrin əsgi məcusilərə nə qədər mehrəimoğol göründüyü və dəniz düşdükdən sonra da yanmaqda davam edən üç atəş əfsanəsinin nasıl təşkil edə biləcəyi pək qolay anlaşılır. Bu üç atəş İran sərdari-əzəmi “Azərkəştasib” ilə “Xordad” və “Berzenmehr”dən ibarətdir. Yəhudi və farsli atabəylərinə görə bura üç atəş odunsuz yanar və sudan qorxmaz”. Halbuki Muxərrən icra edilən tədqiqat nəticəsində elm aləmində bir həqiqət şəklində təlqin edilən bu rəvayətin heç əsli olmadığı və atəşpərəstliyin bu sahəyə ancaq on səkkizinci əsrdə hindlilər tərəfindən idxal edildiyini təhqiq etmişdir. Bakıdakı neft mənbələrinin tərifatını ilk dəfə ərəb coğrafiyaşünasların əsərlərində görüyoruz. Məsudin “Tərucəl-zəhəb”ində [4, s.24-25] bu xüsusda uzun təfsilat verilmiş olduğu kimi, “Yaqut”un “Oəcüməlbədan”ında [4, s.45] Bakiyə maddəsi) bir az izahat vardır. O təfsilata görə Bakıda başlıca iki böyük neft mənbəyi olmuşdur ki, birindən sarı və ya bəyaz neft, digərindən də qara, yaxud yaşıl neft çıxarmış. Məsudi burdakından başqa heç bir yerdə bəyaz neft mənbəyi olmadığını da əlavə ediyor. Bunların hər birindən gündə min dirhəm ixrac yapıyırdı” [12, s.54].

Bununla da söyləyə bilərik ki, ümumşərq ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını kimsə təkzib edə bilməz və təbii ki, Qurani-Kərimin ədəbiyyata gətirdiyi əsrarəngizlik müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının vasitəsilə olduqca möhkəm sütunları olan körpü salmış və qırılmaz tellərlə bağlı ədəbi əlaqələr yaratmışdır. Bu ədəbi əlaqələr isə şübhəsiz ki, bir-birilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə inkişaf edib günümüzə gəlib çıxmışdır. Bu inkişaf prosesi həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir.

“Məcməüş-şüəra”nın Şərq ədəbiyyatı ilə bağlılığı. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın dahi şairi Seyid Əzim Şirvaninin təklifi ilə bakılı şair Ağaməhəmməd Cürmi (1835-1900) tərəfindən Bakıda yaradılan “Məcməüş-şüəra” (1860-1920) ədəbi məclisinin üzvləri klassiklərimizin poeziya aləminə qədəm qoyduqları üçün onların ədəbi irsini təkrar-təkrar öyrənməklə bərabər, Şərq ədəbiyyatı ilə olduqca vacib əlaqələrdən yan keçməmiş, məclisin yığıncaqlarında müsəlman Şərqinin görkəmli sənətkarlarının əsərlərini təhlil etməklə yanaşı, onların əsərlərindən tərcümələr, iqtibaslar etmişlər. “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri bir araya toplaşarkən klassik şairlərimizi mütaliə etməklə yanaşı, müsəlman Şərqinin ədəbiyyatının – müqtədir şairlərin, sənətkarların əsərlərini olduqca diqqətlə oxumuş, bununla da bütün müsəlman Şərqinin, o cümlədən ərəb, fars və Osmanlı ədəbiyyatı arasında zamanın tələblərinə uyğun olaraq imkanları daxilində bir az da sıx əlaqələr yaratmışlar. Ələlxüsus XX əsrin əvvəllərində baş verən inqilabların, təlatümlərin, ziddiyyətlərin, o cümlədən rusların yüz ildən çox Azərbaycanda tüğyan eləməsinin daha da şiddətləndiyi dövrdə, avam əhalinin fırıldaqçı mollalar tərəfindən aldadıldıqları üzündən müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin hikmət-möcüzələrindən, tərbiyəvi əhəmiyyətindən, əxlaqi zənginliyindən xəbərləri olmadığı, saxtakar din xadimlərinin “cadu”, “sehr” və başqa zəhərlərin yaratdığı mövhumata, xürafata, fanatizmə uyduğu bir zamanda müqəddəs Quran ayələri, islam ehkamları, Peyğəmbər (s.ə.s) hədisləri ilə köklənmiş klassik şairləri-

mizin ədəbi irsini, o cümlədən öz ecəzkar ifadələri, əsərləri ilə tək Şərq aləmində deyil, bütün dünyada tanınmış müsəlman Şərqinin dühalarının ədəbi irsinin öyrənilməsi, eyni zamanda təbliğ edilməsi ədəbiyyatımızın qarşısında duran ən vacib məsələ idi. Buna görə də Bakı ədəbi mühitinin “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin üzvlərinin ən ümdə vəzifəsi də təbii ki, xalqı maarifləndirməkdən, gözlündəki qəflət pərdəsini açmaqdan, mövhumata, xürafata, fanatizmə uymamağı tövsiyə etməkdən, eyni zamanda adlarını bolşevik qoymuş ruslardan, ermənilərdən ibarət azğınlaşmış təcavüzkarlara qarşı mübarizə aparmağa, onlara inanmamağa səsləməkdən ibarət idi. Bu da hamıya aydındır ki, müsəlman Şərqinin ən görkəmli sənətkarları müqəddəs Qurani-Kərimdən, sevgili Peyğəmbərimizin (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərin qaynaqlandıqlarına görə, bütün əsərlərini ədəb-ərkan, yüksək mərifət və məzfi-rət, gözəl əxlaq prinsipləri üzərində yaratmışlar. İçərisində Azərbaycan klassikləri də olmaqla, müsəlman Şərqinin dühaları xalqı daim şeytana uymamağa, nəfsinin arxasınca getməməyə, Uca Allahın hidayət yolu olan “Sıratıl-müstəqim”lə yaşamağa çağırıbmışlar. Bu səbəbdən də XX əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatımızda müsəlman Şərqinin klassiklərinin tərcümə edilməsi, onların əsərlərinin Azərbaycanda daha yaxşı tanınması və öyrənilməsi üçün müsabiqələr təşkil olunurdu. Məsələn, 1915-ci ildə “Dirilik” məcmuəsi Şeyx Sədi Şirazidən qitələr seçib tərcümə etmək üçün elan verdiyi zaman “Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvləri Mirzə Əbdülxalıq Yusif, Seyyid Zərgər, Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti, Məşədi Azər və başqaları bu müsabiqədə fəal iştirak etmişlər. Məsələn, Seyyid Zərgər (1880-1920) Sədinin 58 əxlaqi-didaktik, ibrətamiz mənzum hekayədən ibarət olan “Mizanül-ədalət” əsərini böyük ustalıqla tərcümə etmişdir. Şair bu tərcüməsində elə bir məharət göstərmişdir ki, əgər əsəri oxuyan adam bunun Sədiyə aid olduğunu bilməsə, Seyyid Zərgərin özünə məxsus olduğunu düşünər. Bunun təsdiqindən ötrü şeirdən dörd misraya nəzər yetirmək kifayətdir:

*Əgər vardır səndə aql ey cavan,
Eşit sirəti-mərdi-rövşənrəvan.
Çəmənzarə gər varsən əhli-dil,
Qoy ahəstə pa, etmə rəncidə gil [13, s.138].*

Bundan başqa Seyyid Zərgər Şeyx Sədi Şirazinin ən məşhur əsərlərindən biri olan “Bustan” əsərini də tərcümə edərək bu barədə belə demişdir:

“Vəli “Bustan”i-Sədi əleyhirrəhmənin bəzi zəmanəyə müvafiq farsı-nəzmdən türki-nəzmi lisasına tərcümə edib, qariyi-möhtərəm və möhtərəmlərin nəzərlərində cəlvələnməyin məsləhət gördük.”

“Məcməüş-şüəra”nın çox görkəmli üzvü Məşədi Azər də (1870-1951) Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”sindən “Rüstəm və Burzu” dastanını, Şeyx Sədi Şirazinin “Gülüstən”, “Bustan” poemalarından bir neçə babı, Hafiz Şirazinin, Ömər Xəyyamın əsərlərindən tərcümələr etmiş və bədii tərcümə sahəsində nüfuz qazanmışdır. “Şahnamə”dən bir parçaya diqqət edək:

*Atan pirdir, sən cavansan oğul.
Bizim ölkəyə sayibansan oğul.
Bu işdən sənə səltənətsə murad,
Sənindir o gec, ya tez, ey pakizad [1, s.28].*

“Məcməüş-şüəra”nın üzvlərində fars şairlərindən əsasən Şeyx Sədi Şiraziyə çox böyük sevgi, məhəbbət olmuşdur. “Məcməüş-şüəra”nın görkəmli nümayəndəsi Haşım bəy Saiq də Sədinin “Gülüstən” və “Bustan” əsərlərini tərcümə etmiş və şəxsi mülkündə məccani olaraq açdığı mədrəsədə müqəddəs Quranla yanaşı, tərcümə etdiyi həmin əsərləri tədris edər, onları rəvayətlər, hikmətlər və klassik ədəbiyyat nümunələri ilə əlaqələndirərmiş [6, s.55].

Təsədüf deyil ki, yaradıcılığı əsasən, türkçülük və islamçılıq ideyası ilə köklənən Əliabbas Müznib, Sədinin “Gülüstən”indən təbdil etmiş, yəni məzmununu “Gülüstən”dan alaraq “İnsaf güzgülü” adlı poema yazmışdır. Poemadan bir parçanı təqdim edirik:

*Cənnəti-zövq, bəzmi-ürfanda,
Solmayan daimi "Güslüstan" da.
Şeyx Sədi, o möhtərəm ustad,
Böylə bir bəqəə eləmiş inşad:
Kişvəri-aqlə şah olan bir şah,
Yəni ən bir həqiqi zilaləh [4, s.89].*

Əliabbas Müznib (1882-1938) 1916-cı ildə Hindistanda Cahan şah tərəfindən cavan ölən arvadı Mümtaz Mahalın şərəfinə tikdirdiyi dünyanın yeddi möcüzəsindən biri sayılan "Tac-Mahal" abidəsinin inşa olunmasına məqsəd, ona sərf olunan külli miqdarda vəsait, tikiliş zamanı istifadə olunan qaşdaşların miqdarı və s. haqqında geniş və ətraflı məlumat verən publisistik əsər yazmışdır. Bundan başqa, Əliabbas Müznib gerçək faktlara, dəqiq mənbələrə istinadən "Osmanlı ədəbiyyatı tarixi", "Türk tarixi" adlı mükəmməl əsərlər, "İstibdad ilə üz-üzə" adlı məqalə yazmışdır. Əliabbas Müznibin redaktorluğu ilə 1910-cu ilin 18 dekabrında üzərində türkcülük və islamçılıq rəmzi ay və ulduz olan "Hilal" qəzeti çapdan çıxmağa başlamışdı. Bu qəzet türkcülüüyü, islamçılığı təbliğ edirdi və Azərbaycan sənətkarları ilə birlikdə Osmanlı şairlərinin istiqlal mövzulu şeirlərini dərc edirdi. Bundan əlavə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Əliabbas Müznib həm də güclü tərcüməçilik fəaliyyəti göstərirdi. Onun tərcümə kitablarında oxucuya çox söz deyilirdi. Əliabbas Müznib xalqa demək istədiyini, hər şeydən əvvəl, tərcümə etdiyi kitabların adı ilə çatdırırdı. Məsələn, "Əbdürrəhman xanın əfqan tarixi", Misirdə doğulmuş, sonralar isə Livanda yaşamış ərəb alimi və yazıçısı Corc Zeydanın "Osmanlı inqilabı" romanı, H.Vaqnerin "Türkiyə əleyhinə bilqar, yunan, serb və Qaradağ ittifaqı" kitabları göründüyü kimi, əzilən, məhkum olunan əfqan və Türkiyə xalqının milli taleyi ilə bağlı idi. Ə.Müznib bu əsərləri həm də ona görə tərcümə edirdi ki, çünki bu talelər onun doğma xalqının taleyindən heç də fərqli deyildi. Corc Zeydanın ərəb dilindən mükəmməl şəkildə tərcümə olunan "Osmanlı inqilabı" əsərinin başlığında Ə.Müznib yazır: "Türkiyə inqilabının ibtidaisindən zuhuruna qədər qəib, şirin və kəskin bir qələmlə yazılmış səksən fəsilli, tarixi-siyasi və aşiqanə bir romandır" [3].

Bütün bunlardan əlavə Ə.Müznib 1918-ci ildə Azərbaycanı daşnak-bolşevik hərbi birləşmələrinin qətləməsindən, təcavüzündən, ingilislərin işğalından, ermənilərdən ibarət esərlərin soyqırımından xilas etməyə gəlmiş "Qafqaz İslam Ordusu"nun baş komandanı Ənvər paşanın şərəfinə "Qazi Ənvər paşa" adlı mükəmməl əsər vücuda gətirmişdir. Kitabın üstündə "Hürriyyət qəhrəmanı, Ədirnə fəthi, Dardanel müdafi Qazi Ənvər paşa" yazılmış və bir beyt şeir verilmişdir:

*Türkün əli, türkün gücü, türkün qılıncısan,
Minlər yaşa bu şanılə, ey sevgili Ənvər! [4, s.163]*

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində istedadlı şair, ədəbiyyatşünas-alim, publisist, nasir, din tarixçisi və tərcüməçi Əliabbas Müznib bir çox dini-tarixi əsərləri dilimzə çevirmişdir. Belə əsərlərdən biri də "Muxtarnamə"dır. Həzrət Məhəmməd (s.ə.s) əziz nəvəsi İmam Hüseyn əleyhissalamın şəhadətindən sonra cərəyan edən hadisələr və Muxtar Səfəqinin Əhli-Beyt (s) düşmənləri ilə mübarizəsindən bəhs edən "Muxtarnamə" romanı 1912-ci ildə fars dilindən çevrilib nəşr etdirilmişdir. Əsərin müəllifi Ətaullah ibn Hüşam Vaiz Hirəvidir (ö.1573). Bu əsər İranda dəfələrlə çap olunmuşdur.

Əliabbas Müznib digər tərcümələrində olduğu kimi, "Muxtarnamə"də də orijinallıq edərək əsərə bəzi əlavələr etmiş və müəyyən yerlərdə ixtisarlara yol vermişdir. Məsələn fəsillərin sayını azaltmış, orijinaldakı şeirlərin tərcüməsi əvəzinə, öz şeirlərini və Sabir Badikubeyinin (Kərbəlayi Vəli Mikayılov) dini şəxsiyyətlərin şücaətini tərənnüm edən şeirlərini əlavə etmişdir. Əslində bu əsəri tərcümədən çox təbdil, iqtibas adlandırmaq daha düzgün olardı [5].

"Məcməüş-şüəra"-nın 1907-ci ildən Əli bəy Hüseynzadənin başçılığı ilə fəaliyyət göstərən "Füyuzat" ədəbi məktəbi ilə sıx bağlılığı olmuşdur. "Məcməüş-şüəra"-nın üzvlərindən Əbdülxalıq Cənnəti və Əliabbas Müznib eyni zamanda füyuzatçı olmuşlar. Şamil Vəliyev (Körpülü) Əliabbas Müznibin bu cür məziyyətləri haqqında yazır: "Ədibin toplama, tərtib, tərcümə və nəşirlik fəaliyyəti çağdaş

ədəbiyyatşünaslığımızın və mətbuatımızın inkişaf tarixini öyrənmək baxımından çox faydalıdır. Onun bu yöndə sistemli iş görməsi, milli ruh, xəlqi düşüncə və vətənsəverlik yolunda əsərlər yazması kamil “füyuzat”çı kimi formalaşdığını təsdiqləyən faktlardır. Ə.Müznib klassik ədəbiyyatımız haqqında bir sıra gərəklı məqalələrin müəllifidir. Azərbaycan şairlərinin əsərlərini toplayıb, “Aşıq Pəri və müasirləri” adı altında məcmuə şəklində buraxırmış, “Min bir gecə” nağıllarının bir hissəsini ərəb dilindən tərcümə etmişdir. Onun “Müxtəsər Ənbiya və İslam tarixi” əsəri Adəmdən başlamış Əndəlüs xəlifəliyinin sonunadək – hicri tarixilə X əsrə, çağdaş təqvimdə XV əsrdə olan peyğəmbərlər və xəlifələr haqqında ensiklopediyadır.

Bu ensiklopedik kitab vaxtilə Quranı öyrənən şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda aydın başa düşülən bir dildə İslam aləminin dini və tarixi şəxsiyyətlərinin qısa bioqrafiyası verilmişdir. Bundan başqa əsərdə xəlifələrin hakimiyyətə gəlmələrini və hökmdarlıq etmələrini göstərən cədvəllər verilmişdir” [13, s.295].

“Məcməüş-şüəra”nın üzvü, çoxşaxəli yaradıcılığı olan Ağadadaş Müniri (1863-1940) farsca şeirlər, rübailər yazmış, eyni zamanda Ömər Xəyyamdan rübailər tərcümə etmişdir.

“Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvlərindən biri Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931) bir çox ilahiyyat elmlərinə bələd idi və ilahiyyat elmlərindən çox vacib olan Quran təcvidi haqqında iki hissədən ibarət “Təcvidül-müntəxab li ətəfail-məktəb” adlı mükəmməl bir əsər meydana gətirmişdi ki, Azərbaycanda ki mədrəsələrdə yeni üsullu məktəblərdə şagirdlərə Quran təcvidini öyrətmək üçün dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdu. 115 səhifədən ibarət bu kitab ilk dəfə 1909-cu ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaitilə fəaliyyət göstərən “Kaspi” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Şərqşünas alim, mərhum akademik Vəsim Məmmədəliyev 1979-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində “Sovetlər Birliyi üzrə elmi konfrans”da “İran filologiyasının problemləri” mövzusunda məruzəsində Cənnətinin adını çəkmiş və onun “Təcvid” elmi haqqında yazdığı kitabın faydasından söhbət açmışdır [6, s.23-24].

Bundan əlavə N.Süleymanova özünün “Azərbaycanda təcvid elmi” məqaləsində təcvidlə məşğul olan alimlərin adlarını və əlyazmaları haqqında yetərli məlumat vermiş, o cümlədən Cənnəti haqqında da ətraflı söhbət açmışdır [11, s.27].

Ümumiyyətlə, “Məcməüş-şüəra”nın bütün üzvləri Şərq ədəbiyyatının qaynağı olan müqəddəs Qurani-Kərimə mükəmməl surətdə bələd idilər, ərəb dilini yaxşı bilirdilər və məhz yeniyetmə vaxtlarından ali ruhani mədrəsələrdə ərəb dilinə mükəmməl surətdə yiyələndiklərindən, bir çoxu öz malikanəsində Quran kursları açıb uşaqlara təmənnəsiz olaraq Qurani-Kərimi oxumağı, onun təcvidini, qiraətini, bələğətini öyrətdiklərindən başqa klassik ərəb şairləri Əbul-qasim Məhəmməd ibn Hani (938-972), Mətbəd ibn Əbbad (1040-1092), İbn Zeyd (1003-1701), Bəha əd-din Zühəyr (1186-1258), əl-Bisuru (1212-1294), İbn əl-Ərəbi (1165-1240), əş-Şərani (?-1365), İbn Nihat (1287-1366) və s. əsərləri haqqında məlumat verir, onları müqəddəs Qurani-Kərimin təfsiri, təcvidi haqqında yazdığı əsərlərdən sitatlar gətirirdilər.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Osmanlı şairləri, sənətkarları haqqında rəsələr yazılmış, onların külliyyatı təhlil və tədqiq edilmişdir. “Məcməüş-şüəra”da bu baxımdan fəallıq göstərmişdir. Mənbələr göstərir ki, “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli ilə yanaşı, fars şairləri Ömər Xəyyam, Sədi, Hafiz, Firdovsi və s. haqqında, eyni zamanda Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlənə Cəlaləddin Rumi, Əhməd Yəsəvi, Yunus Əmrə və s. haqqında müzakirələr etmiş, onların əsərlərini təhlil etmiş, bəzi hallarda müasirləri olan osmanlı şairlərinin “Hürriyyətnamə”lərinin təsiri ilə nəfis əsərlər meydana gətirmişlər. Məsələn, “Məcməüş-şüəra”nın üzvü Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti məşhur osmanlı şairi Nəmiq Kamalın:

“Osmanlılarıq, can veribən nam alırıq biz” şeirinin təsiri ilə “Fəxriyyə” yazmışdır:

*Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,
Sərhəd bizə, qələ bizə, xaki vətəndir,
Dava günü yeksər görünən qanlı kəfəndir,
Turanlılarıq, sahibi-şanü şərəfiz biz,
Əslafımızın naibi, xeyrül-xələfiz biz [2, s.380].*

“Məcməüş-şüəra”nın üzvləri yığıncaqlarında çox zaman müasirləri olan, eyni zamanda türkçülük, islamçılıqla bağlı olan osmanlı sənətkarlarının əsərlərini müzakirə edir, onların dəsti-xəttinə yüksək qiymət verir, xüsusilə istiqlal şairi Mehmed Akif Ərsoyun istiqlal ruhu ilə nəqşlənmiş əsərlərini çox bəyəndilər. 1915-ci ildə çar Nikolayın əmri ilə Sarıqamış, Qars, Ərdəhan və Ərzurumda dinc əhaliyə qarşı rus və erməni hərbi birləşmələrinin törətdiyi 100 min günahsız insanın ölümü ilə nəticələnən dəhşətli qətləmə Məcməüş-şüəra”nın üzvlərini çox narahat etmiş və bu qətləməyə çoxlu şeir həsr etmişdilər. Bu da öz növbəsində Qazi Mustafa Kamal Atatürkün: “Türkün türkdən başqa dostu yoxdur”, – ifadəsinin təsdiqi idi.

Onu da qeyd etmək ki, çox gənc yaşlarında ustadı Əbdülxalıq Yusifin təkidilə “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında iştirak etməyə başlayan Əliağa Vahid (1894-1965) Şərq poeziyasına yaxşı bələd olmuş, tərcümə sahəsində güclü fəaliyyət göstərmiş, öz klassiklərimiz Əfzələddin Xaqaninin, Şeyx Nizaminin, Fələki Şirvaninin farsca yazdıqları əsərlərindən tərcümələr etməklə yanaşı, fars şairi Hafiz Şirazinin və özbək şairi Nəvainin əsərlərindən bir sıra tərcümələr etmişdir.

Bakıda 1860-cı ildə təsis olunmuş “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmmədəğa Cümri (1835-1900), Əbülhəsən Vaqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900), Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924), Mikayıl Seydi (1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931), Əbdülhəmid Mina (1855-1926), Biqələm (1860-1930), Vahab Vəhib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirzə Hadi Sabit (1868-1922), Səlim Səyyah (1869-1937), Məşədi Azər (1870-1951), Mirzəğa Dilxun (1870-1912), Səməd Mənsur (1879-1927), Haşım bəy Saqib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zərgər (1880-1920), Hacıəli Pərişan (1876-1944), Əliabbas Müznib (1882-1938), Əlipaşa Səbur (1885-1931), Həsən Səyyar (1891-1936), Əliağa Vahid (1894-1965) və s. kimi üzvləri olmuşdur. Onların əksəriyyəti, daha doğrusu, Bakı şəhərində doğulan şairlərin böyük bir qismi ilahiyyət və dünyəvi elmlərə dərinlən yiyələnmiş, klassiklərimizin əsərlərini və müsəlman Şərqinin ən görkəmli sənətkarlarının ədəbi irsini illərlə mütaliə etmiş, bu səbəbdən həm ilahiyyətçi alim, həm də hafizlik dərəcəsinə yüksəlmiş Mirzə Həsib Qüdsidin (1848-1928) şayiələri olmuş, bir çox vacib elmləri və müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, anlamağı ondan, bir qismi ilahiyyətçi alim Mirzə Mehdiyə, başqa bir qismi isə dövrün ən görkəmli axundlarından mükəmməl dərslər almış, təbii ki, bu dərslər də onların şüurunun itiləşməsinə, zehnin inkişafına, dərrakələrinin güclənməsinə təkan vermiş və zaman keçəndən sonra onların hər birini alim dərəcəsinə yüksəltdi, bu cür məziyyətlər əldə etdikdən sonra onlar həm də qüdrətli şairlərə çevrilib Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə əvəzolunmaz əsərlər bəxş etmişlər.

V.İ.Leninin göstərişi ilə 1920-ci il aprel ayının 28-də 11-ci qırmızı ordu general Pankratovun başçılığı, Baqramyanın, Baqdasaryanın, Mikoyanın riyakarlığı ilə Azərbaycanı işğal edərək “Azərbaycan Xalq Demokratik Cümhuriyyəti”ni devirdi. Bolşevik hökumətinin ilk illərində bolşeviklər guya insanları xoşbəxt edəcəklərini, hər kəsin şahənə bir ömür sürəcəklərini söylədilər. Lakin az zaman keçəndən sonra islam dininə qarşı hücum keçərək məscidləri, ibadətgahları, ziyarətgahları söküb yerində donuz fermaları tikdirdilər, dini mövzuda yazılan əsərləri bir yerə töküb od vurub yandırdılar, eyni zamanda Azərbaycan klassiklərinin bir çox əsərlərini insafsızcasına alovun içinə atıb külə döndərdilər.

Nəticə / Conclusion

Məlumdur ki, Azərbaycanın bir neçə bölgəsində ədəbi məclislər fəaliyyət göstərirdi və bu ədəbi məclislərin, o cümlədən Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin müstəsna xidmətləri var idi. Hələ yeniyetmə vaxtlarından ədəbi məclis üzvləri ali tədris ocaqlarında təhsil alarkən ustadları tərəfindən klassiklərimizin külliyyatı ilə tanış olmuş, onların ədəbi irsini dönə-dönə mütaliə etmiş, onlardan şeirin qanunlarını, poetik qəlibləri, bədii ifadə vasitələrini əxz etmiş, eyni zamanda müsəlman Şərqinin ədəbiyyatı ilə tanış olmuş, onların da yaradıcılığından ləfzi incəliklər, məna gözəllikləri öyrənmiş, beləliklə, zaman keçəndən sonra özləri poeziya aləminin sultanlarına çevrilmişdilər. Lakin Şura hökumətinin haqsızlıqlarını, ədalətsizliklərini görüb bolşevizmə boyun əyməyən, Lenini, Şaumyanı, Oktyabr inqilabını tərənnüm etməyən bu sənətkarlar 1920-ci ildən etibarən ədəbi məclislərə xi-

tam verdilər və bununla da Şah Xətəidən qaynaqlanan ədəbi məclislər suqut etdi. Lakin inanırıq ki, sənətkarlarımız, alimlərimiz, mütəxəssislərimiz, tədqiqatçılarımız bu barədə fikirləşəcək və bu vacib işi davam etdirməkdən ötrü ədəbi məclislərin bərpası üçün var gücləri ilə çalışacaqlar. Çünki bu məclislər bizim milli və dini dəyərlərimizi özündə əks etdirən irsdir, bu məclislərin yenidən bərpası, sosializm dönməmində ateist, materialist kimi təqdim olunan klassiklərimizin dini-fəlsəfi görüşlərinin məclislərin ali məqsədinə çevrilməsi, ideyalarının “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri kimi islamçılıqla, türkçülüklə köklənməsi, eyni zamanda Şərq ədəbiyyatının incilərinin öyrənilməsi, təbliğ olunması, düşmənlərimizin bizə tərəf püskürtdüyü zəhəri zərərsizləşdirməkdən ötrü çox əhəmiyyətli və faydalıdır.

Ədəbiyyat / References

1. Azər Buzovnalı. Əsərləri (Nəşrə hazırlayanı və ön sözün müəllifi Könül Bağirova). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
2. Cənnəti Əbdülxalıq Qafarzadə. Fəxriyyə. “Füyuzat” jurnalı, 1907-ci il, 7 avqust № 24.
3. Corc Zeydan. Osmanlı inqilabı (müərcim Əliabbas Müznib). Bakı, hicri 1332, miladi 1914.
4. Əliabbas Müznib. Seçilmiş əsərləri (nəşrə hazırlayanı və ön sözün müəllifi Sona Xəyal). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2007.
5. Əliabbas Müznib. Muxtarnamə (mətni transfonelərasiya edib çapa hazırlayan, ön söz və lüğətin müəllifi Səbinə Əhmədova). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı, 2018.
6. Həşim bəy Saqib. Kim-kimədir. Bakı: Boz-Oğuz nəşriyyatı, 1996.
7. Мамедалиев В.М. Значение книги «Таджвид» Абдулхалыга Кафарзаде (Дженнети) для сопоставительного изучения орфоэпии арабского, персидского и азербайджанского языков // Материалы Всесоюзной научной конференции «Проблемы Иранской филологии». Баку: АГУ, 1979.
8. Məhirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
9. Махира Гулиева. Введение в классическое арабо-мусульманское литературоведение. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
10. Seyyid Zərgər. Mizanül-Ədalət (tərtib edən və nəşrə hazırlayan Sevər Cabbarlı). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
11. Süleymanova N. Azərbaycanca təcvid elmi. Bakı: Xəzər-Xəbər, 2003, № 146.
12. Sona Xəyal. Əliabbas Müziib Bakı və bakılı şairlər haqqında. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2003.
13. Şamil Vəliyev (Körpülü). Füyuzat ədəbi məktəbi. Bakı: Elm, 1999.

«Маджмауш-шуара» и восточная литература

Сабина Ахмедова

Доктор философии по филологии

Институт рукописей имени М.Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Резюме. Во второй половине XIX века бакинским поэтом Ага Мохаммедом Джумри по предложению Сеид Азима Ширвани в Баку было основано литературное общество «Маджмауш-шуара» (1860–1920). Наряду с систематическим изучением их литературного наследия с первых шагов их вступления в мир любимой классической поэзии, не была обойдена вниманием важная связь их с восточной литературой, знакомство на собраниях

маджлиса с произведениями знаменитых мастеров пера мусульманского Востока, переводы их произведений и цитирование из них. Членами основанного в Баку литературного общества были: Ага Мохаммед Джумри (1835–1900), Абульгасан Вагиф (1845–1914), Кербелаи Мухтар Бисавад (1847–1938), Агакерим Салик (1849–1910), Агададаш Суреййа (1850–1900), Мирза Абдулхалыг Юсиф (1853–1924), Микаил Сеиди (1862–1916), Мирза Абдулхалыг Джаннати (1855–1931), Абдулгамид Мина (1855–1926), Бигалам (1860–1930), Вахаб Вахиб (1862–1907), Агададаш Мунири (1863–1940), Ибрагим Зулали (1869–1903), Мирза Хади Сабит (1868–1922), Салим Саййах (1869–1937), Мешеди Азер (1870–1951), Мирзаага Дилхун (1870–1912), Самад Мансур (1879–1927), Хашим бек Сагиб (1870–1931), Новруз Неййир (1870–1948), Сеид Заргар (1880–1920), Гаджиали Перишан (1876–1944), Алиаббас Музниб (1882–1938), Алипаша Сабур (1885–1931), Гасан Саййар (1891–1936), Алиага Вахид (1894–1965) и др. Большинство этих бакинских поэтов имели глубокие познания в богословии и светских науках, на протяжении многих лет они знакомились с произведениями наших классиков и литературным наследием выдающихся творцов мусульманского Востока. Например, у Мирзы Хасиба Кудсида (1848–1928) и теолога Мирзы Мехди и выдающихся ахундов было много учеников, изучавших теологию, знающих Коран наизусть. Конечно, эти уроки стимулировали глубину их мыслей, развитие ума, укрепление интеллекта, изучение наук. Это привело к тому, что впоследствии они стали признанными поэтами и внесли жемчужины своей поэзии в сокровищницу азербайджанской литературы..

Ключевые слова: «Маджмауш-шуара», Абдулхалыг Джаннати, Микаил Сеиди, Мешеди Азер, Гасан Саййар, Алиага Вахид, рубай, тюркство, исламство, восточная литература

Haruki Murakaminin “Qaranlıqdan sonra” romanının ideya-bədii xüsusiyyətləri

Gülzar Yunusova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: g.yunusova@lit.science.az

Annotasiya. 1980-ci illərin əvvəllərindən etibarən özünəməxsus yaradıcılıq istiqamətilə Haruki Murakami yapon ədəbiyyatı ilə yanaşı, dünyada postmodern ədəbiyyatın inkişafına birbaşa təsir göstərən yazıçılardandır. H.Murakami əsərləri qloballaşma ərəfəsində yapon düşüncə tərzinin böyük bir dövrünü özündə əks etdirir. “Qaranlıqdan sonra” romanı Yaponiyanın paytaxtı Tokyoda gecəni yalnız keçirən bir qrup gəncin hekayətlərindən ibarət əsərdir. H.Murakaminin parçalanmış dünyaları suallarla doludur. Romanın qəhrəmanları yazıçının təmsil etdiyi postmodern cəmiyyətin əsas narahatlıqlarını təqlid edirlər. Özünü axtarmaq və başqalarıyla ünsiyyət qurmağın bir yolunu tapmaq mübarizəsi sözügedən romanda da Murakami yaradıcılığının əsas mövzularından olmağa davam edir. Roman musiqi, gecə, işıq, kamera, televizor kimi bir çox fərqli simvollarla doludur. Müəllif əsərdəki bütün personajların hər birinin unikal bir fərd olduğunu xatırladaraq onların özlərindən, hərəkətlərindən daha böyük, daha güclü bir qavrayışda adsız nəsnələr olduğuna işarə edir. Postmodern ədəbiyyatın xarakteristikasına xas şəkildə mətn mərkəzli bir dünyada yazıçı istifadə etdiyi simvolların şərhini oxucunun ixtiyarına buraxır.

“Qaranlıqdan sonra” romanında yazıçının əsərlərinə xas şəkildə şəxsiyyətin köləliyə – sistemə qarşı mübarizəsi əsas problem kimi izlənilir. Eyni zamanda, romanda sosial münasibətlər məsələsi də öz aktuallığını qorumaqdadır. Qeyd edilən problemlər kontekstində iki fərqli tip yaradılır – Eri Asay və Şirakava, Mari Asay və Takahaşi. Sistemin qurbanlarına çevrilən Eri Asay və Şirakava tiplərinə qarşı olaraq Mari Asay və Takahaşi nəhəng varlıqla – sistemlə mübarizə aparan personajlardır. H.Murakami hər iki tipi əsərə daxil etməsinə baxmayaraq, qaçılması mümkün olmayan sistemlə bağlı xəbərdarlıq edir. Romanda izlənilir ki, texnologiya sosial iyerarxiyanın ən yüksək mərtəbəsidir və bu bizi çağdaş yaşamımızda idarə edən postmodern zaman və məkan qavrayışının əksidir. Əsərdə postmodern məkan nəzarət cəmiyyəti kimi təqdim edilməklə yanaşı, dualistik bir məkan duyğusu yaradılır.

Açar sözlər: H.Murakami, “Qaranlıqdan sonra”, postmodern, Tokyo, kamera, varlıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.01.2021; qəbul edilib – 29.01.2021

Ideological and artistic features of Haruki Murakami's novel "After Dark"

Gulnar Yunusova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: g.yunusova@lit.science.az

Abstract. Since the early 1980s, along with his unique creative direction, Haruki Murakami has been one of the most influential writers in the world of postmodern literature besides Japanese literature. Haruki Murakami's works reflect a great period of Japanese thinking on the eve of globalization. "After Dark" is a novel by a group of young people who spend the night alone in the capital of Japan Tokyo. Haruki Murakami's fragmented worlds are full of questions. The protagonists of the novel imitate the main concerns of the postmodern society represented by the writer. The struggle to find oneself and to find a way to communicate with others continues to be one of the main themes of Murakami's creativity in this novel also. The novel is full of many different characters, such as

music, night, light, camera, television. The author points out that each of the characters in the work is a unique individual, recalling they are nameless objects in a larger, more powerful perception than themselves and their actions. In a text-centric world typical of postmodern literature, the author leaves the interpretation of the symbols to the reader used by him.

In the novel "After Dark", as the main problem is seen inherent in the author's works the struggle of the individuality against slavery - the system. At the same time, social relations remain as an urgent problem in the novel. In the context of these problems, two different types are created - Eri Asay and Shirakawa, Mari Asay and Takahashi. Against the Eri Asay and Shirakawa types who fall victim to the system, Mari Asay and Takahashi are the characters who fight the giant being - the system. Although Murakami includes both types to the work, he warns of an inevitable system. The novel follows that technology is the highest level of the social hierarchy, and it is a reflection of the postmodern perception of time and space that governs our modern lives. In the work, in addition to being presented as a postmodern spatial control society, a dualistic sense of space is created.

Keywords: Haruki Murakami, "After Dark", postmodern, Tokyo, camera, creature

Article history: received – 14.01.2021; accepted – 29.01.2021

Giriş / Introduction

Haruki Murakami çox zəngin yaradıcılığa sahibdir. 1979-cu ildən yaradıcılığa başlayan yazıçının bugünə kimi on dörd romanı, onlarla hekayələri, esseləri və tərcümə əsərləri işıq üzü görmüşdür. Eyni zamanda, yazçı qırxıdan çox ədəbi-publisistik kitabın müəllifidir. 2004-cü ildə yazıçının sayca on birinci romanı olan "Qaranlıqdan sonra" [12] kitabı işıq üzü görmüşdür. 2007-ci ildə ingilis dilində tərcümə ilə təqdim olunan kitab The New-York Times tərəfindən ilin kitabı elan edilmişdir. "Qaranlıqdan sonra" romanı yazıçının ancaq üçüncü şəxs təhkiyəsindən istifadə olunaraq qələmə alınmış ilk romanıdır. Yazıçı yaradıcılığındakı yeni mərhələni belə izah edirdi: *"Beləcə 2000-ci illərə girdikdən sonra üçüncü şəxs istifadəsi ilə romanlarımda yeni bir mərhələyə daxil oldum. Bu mənə böyük bir sərbəstlik hissi bəxş etmişdi. Ətrafıma baxdığımda sərhəd divarlarının yox olduğunu hiss edirdim"* [5, s.159].

Əsas hissə / Main Part

H.Murakaminin "Zəlzələdən sonra" hekayələr toplusuna daxil olan sonuncu 「蜂蜜パイ」 – "Ballı piroq" (2000) hekayəsi aşağıdakı paraqrafla bitir.

"İndiyə kimi yazdıqlarımdan fərqli hekayələr yazmaq istəyirəm, – deyə Cunpey düşündü. Yuxu görən və gecənin bitməsini gözləyən, tezliklə sevdiklərini çıxan günəşin ilk şəfəqlərində qucaqlayan, yuxuda səbirsizliklə şəhərin açılmasını gözləyən insanlar haqqında yazmaq istəyirəm. Lakin indi burada qalıb, bu qadını və bu qızı qorumalıyam. Kim olursa olsun – heç kimin onları o qutuya salmasına icazə verməyəcəyəm. Lap göy yerə düşsə, yer nəərə çəkib aralansa da..." (Məqalədə Haruki Murakaminin əsərlərindən gətirilən nümunələrin orijinaldan-yapon dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi müəllifə məxsusdur) [13, s.236-237].

"Ballı piroq" əsərinin qəhrəmanı Cunpey qaranlıqda hekayəsinin davamı, Saraya təqdim edəcəyi xoşbəxt sonluq haqqında düşünməyə başlayır. Cunpey qısa hekayə yazarı kimi peşəkar işində daha çox ümid vermək üçün yeni bir qətiyyət tapır. Bu düşüncələrin H.Murakaminin özünün fikirlərini əks etdirdiyini nəzərə alsaq, "Qaranlıqdan sonra" romanı yazıçının yuxu görən və gecənin bitməsini gözləyən insanlar haqqında yazdığı əsərdir.

"Qaranlıqdan sonra" romanı gecəni evdən kənarda keçirmək məcburiyyətində olan gənc bir qız, həmin qızın iki aydır yuxudan oyanmaq istəməyən bacısı, daim yeddi yaşındakı bir yetim hissəsinə qapılan gənc oğlan, yaponsayağı eşq otelində şiddətə məruz qalan yüngül əxlaqlı çinli gənc qız, daxililən

dəki qaranlıq tərəfini məharətlə gizlədən sıradan bir işçi – gənc oğlan və digər qaranlıqdan sonrakı insanların romanıdır. Gecədəki yalnızlığın öhdəsindən gələ bilsələr, yeni bir gün başlayacaq ki, bu da romanda yenilənmiş bir ümidə işarə kimi xarakterizə oluna bilər. Şəhər açılmadan öncə qorxuları ilə üzləşməli, keçmiş münasibətlərini xatırlamalı, bir-birlərinə müraciət etməlidirlər.

Özünü axtarmaq və başqalarıyla ünsiyyət qurmağın bir yolunu tapmaq mübarizəsi bu romanda da H.Murakami yaradıcılığının əsas mövzularından olmağa davam edir. Eyni zamanda, romanda təsvir olunan ailə üzvləri ilə problemlə münasibətlər yazıçının yaradıcılığı üçün yeni deyildir. Yazıçı romanı başqalarından təqdir görmək, fərdin cəmiyyət və ailə ilə yenidən əlaqə qurması ümidi ilə bitirir. Eyni zamanda, oxucuya bir fərdin əlaqəsizliyinin dərinliyinin və qalıcılığının unudulmamalı olduğu xatırladılır. Bunun üçün yazıçı oxucuya iki qəhrəman tipi təqdim edir: özlərini ailələrindən və cəmiyyətlərindən yadlaşdırmağı seçənlər və ailələri tərəfindən sevilən, lakin ailə ilə gerçək bağlı olmayan, içlərində böyük bir boşluq olanlar.

Roman gecə vaxtı filmə bənzər bir tərzdə şəhərin panoramasının təsviri ilə başlayır: *“Yüksək-lərdə uçan quşun gözlərindən bu mənzərəni görürük. Şəhər quş baxışı ilə nəhəng bir canlıya bənzəyir. Və ya bir çox canlı orqanizmin birləşib tək bir varlığa dönməsi kimi görünür. Saysız-hesabsız qan damarlarının bədənən ən uc nöqtələrinə daşdığı qanla hüceyrələr daim yenilənir. Damarlar yeni şifrələri verib köhnələri toplayır. İstehlak olunacaqları göndərüb köhnələri alır. Yeni ziddiyyətləri göndərüb köhnə ziddiyyətləri toplayır. Şəhərin bədəninin hər yerində, nəbzinin ritminə uyğun işıq titrəmələri, parıldamaları və tərpənişləri olur. Gecə yarısına az bir zaman qaldı, hərəkətliliyin zirvə nöqtəsini keçmiş olmasına baxmayaraq, yaşamın davamı üçün əsas metabolizma heç sürətini azaltmadan fəaliyyətinə davam edir. Şəhərin nəəsi bas tonları kimi davam edir. Artıq-azalmayan, monoton, ancaq uğursuz bir şeylərin olacağına xəbərcisi kimi bir nəədir bu”* [12, s.5-6].

Şəhər mənzərələrinin semiotikası H.Murakaminin yaradıcılıq texnikasının fərqli bir xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilir. Tənqidçilər S.Kavamoto və K.Vatanabe yazıçının digər həmkarlarından fərqlənmək üçün bu şəkildə müəyyən texnikalar qurması qənaətinə gəlirlər. Bütün bunlar – şəhər semiotikası, kinematik metodlar vasitəsilə daxili duyğuların vizual şəkildə reallaşdırılması və nəhayət, narrativlərin adlardan uzaqlaşdırılması H.Murakaminin məsafəni qoruma təkidi və hər şeydən qopma duyğusu ilə bağlıdır [14, s.52-53].

Məlum olduğu kimi, H.Murakami Vaseda Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin dramaturgiya şöbəsinin məzunu olmuşdur. Tələbəlik illərində bir neçə ekran əsəri yazan yazıçının buraxılış işi 「アメリカ映画における旅の思想」 – “Amerikan filmlərindəki səfər ideyası” [15, s.35] adlı tədqiqat olmuşdur. “Qaranlıqdan sonra” romanı bir növ senari şəkildə yazılmışdır. Sözügedən romanda yazıçı coğrafiya, bədən və kinematik vizuallaşdırma ilə təcrübələr aparır. Romanın təhkiyəçisi şəhər məkanını sanki bir hava kamerası vasitəsilə araşdırır, həm gerçək həm də məcazi anlamda şəhəri daim inkişaf edən canlı orqanizm kimi görür. Yapon ədəbiyyatında postmodernizmin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də bədii mətnə Yaponiya, xüsusilə Tokyo kimi antiutopik futuristik şəhər mənzərəsinin daxil edilməsində müşahidə olunurdu. H.Murakami yapon postmodernizminə xas şəkildə Tokyo kimi antiutopik futuristik şəhər mənzərəsini özünəməxsus şəkildə romana daxil etmişdir. Şəhərlər planetimizin ən sürətlə böyüyən və inkişaf edən məkanlarıdır. Bir çox şəhər romanlarında şəhər məkanı kimlik arayışlarındakı fərdləri udan nəhəng metropolis kimi göstərilir. “Qaranlıqdan sonra”nın şəhər məkanında açılan və insanları udan dərin bir uçurum vardır. Lakin romanda şəhər məkanının bir bütöv olaraq insanın şüur arayışına mane olmadığı göstərilir. Roman şəhəri milyonlarla naməlum şəxsləri qucaqlayan bir bədən olaraq təsvir etməyə başlayır, çünki dualist təbiəti bir fərdin insanlığını qucaqlayır. İnsan həyatının yaradıcılığı və yenidən bərpası şəhəri qoruduğu kimi, şəhər də onları qoruyur. Şəhər məkanında fərdlər bütövlükdə həyatı əhəmiyyət daşıyır, lakin fərdi olaraq əhəmiyyətsizdirlər. Bu bədən ətrafın tarixini və cəmiyyətini içinə çəkir, nəfəs alır və genişlənir. Eyni zamanda, görüntülər oxucuya bir kompyuterin və ya bir mexanizmin hər şeyi bildiyi müasir bir mənzərəni təqdim edir. Beləliklə, yazıçı bir idarəetmə sisteminin gücü ilə idarə olunan birtərəfli əlaqəni deyil, məkanın komponentləri və onların kompozit gövdəsi arasındakı qarşılıqlı asılılığı vurğulayır.

Bir-biri ilə kəsişən hekayətləri əhatə edən hadisələr oxucuya görünməz şəkildə, sanki bir müşahidə kamerası kimi izləyən üçüncü naməlum şəxs tərəfindən çatdırılır. Təhkiyəçi özünü cəm halında “私たち-Biz” kimi təqdim edir. Romanın əsas xarakterlərindən olan Eri Asayın metafizik dünyasına daxil olmağa çalışan “Biz”in monoloqu olduqca diqqətəlayiqdir: “*Bir dəfə qərar verdikdən sonra elə də çətin iş deyil. Bədəni tərk edərək cisimsiz, konseptual bir baxış bucağı olmaq kifayətdir. Bu yolla istənilən divardan keçmək mümkündür. Həqiqətən də iki dünyanı ayıran televizor ekranından keçərək saf bir zərrəyə çevrilirik*” [12, s.158-159].

Daha sonrakı mərhələdə müşahidəçilər iş prinsiplərini pozmağa qərar verdikdə də nəticə dəyişmir. Onlar sadəcə sözügedən gecə hadisələri izləyən, bəzən çoxluq, bəzən də tək olan bir baxışdır. Yazıçının 「神の子どもたちはみな踊る」 – “Bütün Tanrı övladları rəqs edə bilər” (1999) povestinin baş qəhrəmanı Yoşiyanın hiss etdiyi kimi, bu baxışların arxasında əsas məqsədi sadəcə şahidlik etmək olan görünməz bir varlıq vardır: “*Birdən ona elə gəldi ki, kimsə ona baxır. O açıq-aşkar özünün üzərində kiminsə baxışını hiss etdi. Onun bədəni, dərisi, sümükləri bu baxışı hiss etdi. Amma onun üçün fərqi yox idi, kim olur olsun. Baxmaq istəyir, qoy baxsın*” [6, s.78].

H.Murakami şəhərin üstündə gizlənən və mətnin müxtəlif hissələrindən keçən bir kamera gözü – “biz” terminini istifadə edərək kimlik axtarışını oxucunun da daxil edildiyi müştərək bir təcrübəyə çevirir. “*Şərh bundan sonra mətnin mənasını açıqlamaq deyildir. Artıq mətn və mətni şərh edən birlikdə yaşamaq uğrunda mübarizənin içərisindədir*” [2, s.28]. Roman boyunca oxucu mətnə əməkdaş və aktiv bir şahid kimi cəlb edilir. Rosenau postmodernistlərin bir ədəbi mətn yazarkən qurduqları dünyanın bulanıq olmasının, qarışıq formasının modernizmdəki yazıçının hökmranlığına son verdiyini və oxucunu demək olar ki, yazıçının yerinə qoyaraq, onu yazıçıdan daha önəmli hala gətirdiyini iddia edir [8, s.56]. Oxucunun yazıçı mövqeyinə gətirilməsini Bakthin növbəti bir cümlə ilə vurğulayır: “*Heç bir mesaj alınmadan ötürülmüş hesab edilməz*” [7, s.56]. Rosenau oxucunun bu şəkildə önəm qazanmasını mərkəzsizləşmədən yaranan boşluqların postmodern yazıçıların oxucu ilə doldurmaq cəhdi olması fikrinə gəlir. Nəticə etibarlı ilə deyə bilərik ki, “*mətn hər şeydir və ondan kənarda heç bir şey yoxdur*” deyən postmodern nəzəriyyəçilər mətnin yazılarkən deyil, oxunarkən yazıldığı qənaətinə diirlər [8, s.70].

Yazıçı hadisələrin qeyd olunan şəkildə təqdimi ilə söyləmək istəyir ki, artıq kiminsə hər zaman izlədiyi bir dünyadayıq və biz də oxuyucular olaraq həmin hər yerdə mövcud və pluralist olan baxışa daxil edirik. Yeni bir hadisənin yenidən doğrulduğuna şahid olan “digəri”nin bir parçası oluruq. Türkiyəli tədqiqatçı İsmət Əmrə postmodern mətnə məkanı araşdırarkən postmodern hadisələrin cərəyan etdiyi cəmiyyəti “nəzarət cəmiyyəti” kimi təqdim edərək yazır: “*Əlbəttə, bir çox cəmiyyət müxtəlif növ inzibati cəmiyyət qırıntısı kimi illərdir varlığını davam etdirir, lakin biz indidən fərqli bir cəmiyyət növü – Burrouqsun təriflə nəzarət cəmiyyəti (postmodern cəmiyyət) içərisində olduğumuzu bilirik. İnzibati cəmiyyətlərdən çox fərqli olan nəzarət cəmiyyətlərinə keçirik*” [4, s.180]. Fransız filosof G.Deleuze yeni postmodern məkan anlayışına avtomobil yollarını nümunə gətirərək nəzarət cəmiyyətini belə izah edirdi: “*Nəzarət intizam deyildir. Avtomobil yolları çəkərək insanları bir yerə qapatmırsınız, lakin nəzarət üsullarını çoxaldırsınız. Bununla avtomobil yollarının tək məqsədi budur demirəm, insanlar bu yollarda sonsuzadək “sərbəstcə” gəzişərkən qapatılmış olmurlar, lakin qüsursuz bir şəkildə nəzarətdə saxlanılırlar. Bax budur gələcəyimiz*” [3, s.37]. Sloveniyalı filosof S.Jijek “*Digərinin baxışları subyektin varlığının qaranlıq rolunu oynamasını ifadə etmirmi?*” [9, s.203] sualı ilə çıxış edərək fantastik səhnədə daim izlənildiyimiz fikrinə gəlir.

Gecənin ilk qəhrəmanı 19 yaşlı, Xarici Dillər Universitetinin ikinci kurs tələbəsi olan Mari Asaydır. Mari bütün gecəni evdən kənarda kitab oxumaqla keçirmək qərarına gəlmişdir. Yeni bir günün başlamasına dəqiqələr qalıb, küçələr gedəcək bir yeri olan və olmayan, məqsədli və məqsədsiz, zamanı dayandırmaq istəyən və zamanı önə çəkmək istəyən insanlarla doludur. Mari isə bütün bu ziddiyyətləri özündə cəmləşdirmişdir. Onun gedəcək bir evi, ailəsi var, lakin məhz evindən-ailəsindən qaçdığı, bəlli məqsədlərinə çatmaqda məqsədsiz olduğu, keçmiş zamanı dayandırmaq üçün zamanı önə çəkmək istədiyindən gecəni evdən kənarda keçirmək niyyətindədir. Mari Asayın ondan iki yaş böyük bir bacısı vardır və o, iki aydır ki, yuxu halındadır. Doğma bacı olan, eyni evdə böyüyən iki qız bir-birindən tamamilə fərqli xarakterə sahibdir. Daxili ilə bərabər zahiri də bir-birindən fərqli

iki bacı – Eri Asay və Mari Asay. Yazıçının yaradıcılıq strategiyasında diqqəti çəkən məqamlardan biri də, yaratdığı qəhrəmanların adlarında istifadə etdiyi simvollarıdır. Sözügedən romanda istifadə olunan Asay soyadının çin dilindən götürülmüş heroqlifləri “dayaz quyu” mənasını ifadə etməkdədir. H.Murakaminin bədii yaradıcılığında çox sıx şəkildə rast gəlinən quyu insanın subyektivliyinə dair metaforlardan biridir. Eri Asay xüsusilə dayaz bir mənlilik hissinə sahibdir. İki fərqli qadın qəhrəmanın mövcudluğu da H.Murakami yaradıcılığının ən tipik özəlliklərindəndir. Mari kitabsevər, intellektual və müəyyən qədər antisosial olduğu halda, Eri olduqca gözəl və çevrəsi genişdir, oğlanlara, bahalı markalara, pop musiqiyə kitablardan daha çox maraq göstərir. Ailənin sevgisini, qayğısını və diqqətini görən Eridir, Mari isə hər zaman ikinci planda qalmaqdadır. Mari bu gecəni şəhər mənzərəsi boyunca müxtəlif - yüngül əxlaqlı qadın, Çin mafiyası, eşq otelinin lezbiyan meneceri, musiqiçi və kimliyini gizlədən qəhrəmanlarla kəsişən hadisələrə daxil olaraq keçirir. Eri isə zamanını metafizik dünyanı təmsil edən sadə bir otaqda keçirir.

Eri Asay 21 yaşındadır, zəngin qızların oxuduğu misyoner tərzli özəl universitetdə sosiologiya fakültəsinin tələbəsidir. Eyni zamanda, moda jurnallarında modellik edir və bəzən də televizor proqramlarına, reklamlara çıxır. Ailənin ilk uşağı olan Eri hər zaman valideynlərinin fəxri olmaq üçün çalışmışdır. Ona verilən öhdəlikləri yerinə yetirərkən ətrafındakıları məmnun etmək bir vəzifə halına gəlmişdir. Bütün bunların nəticəsində isə həyatının ən önəmli zamanlarında sağlam mənlilik duyğusu formalaşdırı bilməmişdir. Daxilində artıq bir çöküş başlamış və bu halını bölüşəcək kimsəsi olmadığından müxtəlif dərmanlar qəbul etməyə üz tutmuşdur. Eri bir çox problemləri tək öz çiyinlərinə yükləmiş və artıq irəliyə gedə bilmir, kömək istəyirdi, ətrafındakı heç kəs isə bunun fərqlində deyildi. İki ay əvvəl isə çıxış yolu olaraq “mən biraz yatacağam” deyib süfrədən qalxır və iki ay ərzində yuxudan ayılmaz. Ziqmund Freyd insanın sözügedən halını belə izah edirdi: *“Görünür, bizim öz xoşumuzla gəlmədiyimiz bu dünyada ilişkələrimizin arasıkəsilmədən davam edə bilmədiyindən, biz bu ağırlığa dözə bilmədiyimizdən, aradabir bu ilişkələri dayandırır yuxuya dalmalı oluruq”* [11, s.108]. Z.Freydin qeyd etdiyi kimi, Eri Asayın dünyaya olan marağı itdiyindən ətraf aləmdən ayrılaraq, onun bütün qıcıqlarından yayınaraq yuxuya dalmışdır.

İki aydır yuxu halında olan Erinin daxilində iki güc bir-biriylə savaşı. Cismi oyanmaq, gerçək gün işığı görmək istəyir. Şüuru isə qətiyyənlə oyanmamaq üçün mübarizə aparır, gerçək dünyaya məhəl qoymayıb sirli qaranlıqda sonsuz yuxusuna davam etmək istəyir. Romanda Erinin yuxusundan oyanıb, oyanmayacağı sual altında qalır.

Bacısının vəziyyəti səbəbiylə evdə rahatlıq tapa bilməyən Mari gecəni evdən kənarda qalın kitablar oxumaqla keçirir. Kameraların hədəfinə tuş gəldiyi həmin gecə bacısı ilə ortaq tanışları olan trombon ifaçısı Tetsuya Takahaşi ilə qarşılaşır. Takahaşi yaşadığı bir çox çətinliklərə baxmayaraq, romanın ən pozitiv qəhrəmanıdır. Ailənin tək övladı olan Takahaşi yeddi yaşında olan zaman anasını döş xərcəngi xəstəliyindən itirmişdir. Atasısı bu hadisə baş verən zaman həbsxanada olduğu üçün Takahaşi qohumların və qonşuların qayğısı ilə üç ayı tək yaşamışdır. Fırıldaqcılıqdan məhkum edilən ata uşağın vəziyyəti ilə əlaqədar erkən həbsdən azad edilmişdir. Ögey anası Takahaşini öz övladı kimi böyütməsinə baxmayaraq, qəhrəman özünü hər zaman yeddi yaşındakı bir yetim kimi hiss edirdi: *“Bir dəfə yetim qalan biri ölənə kimi yetim qalmış deməkdir. Tez-tez eyni yuxunu görürəm: yeddi yaşındayam və yenə yetiməm. Yalnızam və ətrafımda güvənə biləcəyim yetkin bir insan yoxdur. Axşam vaxtı, hava yavaş-yavaş qaralır. Gecə düşür. Hər zaman eyni yuxu. Yuxumda hər zaman yeddi yaşım qayıdırəm”* [12, s.218].

Valideynləri ilə münasibətləri olduqca zəif olan Takahaşi həyatı yaxşı və pis tərəfləri ilə qəbul edən, mübahisədən qaçınan, yalnızlıqdan şikayətçi olmayan, genlərindən fərqli kimliyə, fərqli dəyərlərə sahib bir xarakterdir.

H.Murakaminin təmsil etdiyi postmodern cəmiyyətə xas cəhət kimi romanda qarşılaşdığımız ən önəmli məsələlərdən biri ailə bağlarının zəifliyi, valideynlərlə problemli münasibətlərdir. Yazıçının yaradıcılığına hopmuş bu məsələnin kökü isə Yaponiyanın tarixindəki hadisələrə dayanır. İkinci Dünya Müharibəsində Amerikaya təslim olduqdan sonra 1946-cı ildə Yaponiyada imperiya sistemi ənənəvi gücünü itirərək dövlətin simvolu halına gəlmişdir. Yaponiya imperatorluğunun Konstitusiyasının ləğvi ilə Yaponiya ictimaiyyəti ata fiqurunu və nəhəng bir ailənin simvolunu itirmişdir. H.Mu-

rakami ənənəvi ailə adətləri ilə məhdudlaşmayan böyük bir şəhərdə yalnız yaşayan gənc qəhrəmanları təsvir edir. Yazıçı həm cəmiyyətdə, həm də ailəsində atasının əmrlərinə tabe olmağa ehtiyac görməyən gəncləri romanına gətirir. Bu qəhrəmanlar istədikləri hər şeyi əldə edə biləcəkləri zəngin cəmiyyətdə yaşayırlar. H.Murakami göstərir ki, nə materializmin özü, nə də Qərbin populyar mədəniyyətinə üstünlük verilməsi problemdir. Yazıçı məsələnin kökünün digəri ilə əvəz olunmayan itirilmiş idealizmdə olduğuna diqqət çəkir. Bu personajların yaşadığı postmodern əhval-ruhiyyə, onları özlərindən və başqalarından təcrid edən bir hadisədir. Onların varlığını idarə edən bu əhval-ruhiyyə özünü dərk etmədə çətinliklər yaradır.

Bu gecənin ən qaranlıq personajlarından biri siravi ofis işçisi Şirakavadır. Şirakava ailə başçısıdır, həyat yoldaşı və uşaqları var, onların dolanışığını təmin etmək üçün gecə çox gec saatlara qədər işləyir. Bu səbəbdən də ailəsini fiziki olaraq görmə imkanı olmur. Xarici görünüşü ilə daxilindəki qaranlıq dünyasını məharətlə gizlətməyi bacaran bir xarakterdir. Cinsi münasibətdə olmaq istədiyi yüngül əxlaqlı çinli gənc qızı şiddətli şəkildə döyərək, qadının bütün əşyalarını - geyim, çanta, telefon və s. götürərək oteli tərk edir. Ofis otağında işini davam etdirib, iş saati bitdiyində evinə geri dönür. Saatlar 04:31 göstərəndə kameralar baxış bucağını Şirakavanın evinin mətbəxinə çevirir. İş kostyumunda, hətta qalstuklu belə boynunda olan Şirakava mətbəxdə qatıq yeyərək televizora baxır: *“Televizor ekranında dəniz dibinin görüntüsü var. Dənizin dərinliklərində yaşayan qərribə formalı müxtəlif varlıqlar (məxluqlar). Çirkin olanlar, gözəl olanlar. Ovlayanlar, ov olanlar. Yüksək texnologiya ilə təchiz edilmiş kiçik bir dənizaltı araşdırması. “Dərin dəniz varlıqları (məxluqları)” adlı bir sənədli film-dir”* [12, s.226].

Hələ əsərin ilk səhifələrində “şəhər nəhəng bir varlığa bənzəyir” şəklində qarşılaşdığımız “varlıq” anlayışı təsadüfi seçilməmişdir. Müəllif Şirakava kimi adi bir işçinin və ya digər birinin unikal bir fərd olduğunu xatırladaraq onların özlərindən, hərəkətlərindən daha böyük, daha güclü bir şeyin qavrayışında adsız nəsnələr olduğuna işarə etmişdir. Romanın sonlarına doğru yeni günəşin çıxmasıyla birlikdə kameraların yenidən yuxarı qalxaraq şəhəri quş baxışı ilə seyr etdikləri səhnədə insanın bu nəhəng varlığın bir parçası olması aydın şəkildə göstərilir: *“Gördüyümüz oyanmağa başlayan böyük bir şəhərin mənzərəsidir. Müxtəlif rənglərə boyanmış qatarlar fərqli yönlərə doğru gedir, çox sayda insanı bir yerdən digər yerə daşıyır. Qatarlarda daşınan insanların hər biri fərqli bir üzə və fərqli bir ruha sahib, lakin hamısı ortaq bir varlığın adsız parçalarıdır. Hər biri öz daxilində bir bütün olmaqla yanaşı bir parçadırlar. Bu ikiliyi məharətlə və faydalı bir şəkildə idarə edərək şəhər alış-qanlıqlarını bacarıqlı şəkildə yerinə yetirirlər. Dışlarını fırçalayırlar, üzlərini təraş edirlər, qalstuk seçirlər, dodaq boyası çəkirlər. Televizordakı xəbərləri izləyirlər, ailə ilə söhbətləşirlər, yemək yeyirlər, tualet ehtiyaclarını qarşılayırlar”* [12, s.290].

Romandakı bütün qəhrəmanlar nəhəng varlığın pəncəsində yaşamağın stresini hiss edirlər. Lakin bəziləri bu sterisi digərlərindən daha yaxşı idarə etməyi bacarırlar. Bu nəhəng varlığın təhdidindən xəbərdar olan personajlardan biri Takahaşidir: *“Məhkəmə deyilən sistemin özü də qərribə bir məxluq kimidir. Məsələn səkkizayaq kimi bir şey. Dənizin dərinliklərində yaşayan nəhəng bir səkkizayaq. Çox qüvvətli bir həyat enerjisinə sahib, çoxlu uzun qollarıyla dənizin qaranlıqlarında harasa bir yerə doğru gedir. Məhkəmə işlərini izləyərkən belə bir məxluqu xəyal etməkdən yayına bilmirəm. O şey fərqli şəkillərə bürünür. Bəzən dövlət olur, bəzən də hüquq. Nə qədər kəssən də, qolları yenə uzanır. Kimsə onu öldürə bilməz. Çünki çox qüvvətli və çox dərinlikdə yaşayır. Ürəyinin harada olduğu bilinmir. Bax o zaman çox ağır bir qorxu hissi bürüyür. Çarəsizlik hissi. Nə qədər uzağa qaçsam da, ondan xilas ola bilməyəcəyimi anlamışam. O məxluq üçün mənim mən olduğumla sən sən olmağın arasında bir fərq yoxdur. Onun qarşısında hər insan adını, üzünü itirir. Hamımız bir işarəyə dönürük. Sadəcə bir rəqəm olur”* [12, s.142-143].

Takahaşi bir tələbə olaraq fəaliyyətsizliyini, laqeydliyini atmaq və ciddi şəkildə hüquq öyrənərək varlıqla mübarizə aparmaq niyyətindəndir. Baxmayaraq ki, musiqi ilə məşğul olmağı çox sevir, lakin yaşamaq və mübarizə apara bilmək üçün qanunları bilərək sistemə daxil olmağı öz yolu olaraq müəyyənləşdirir. Ailəsindən, xüsusilə də bacısı Eridən ayrı düşən Marinin də qalın kitablar oxuması, tələbə mübadiləsi proqramı ilə Pekinə getməyə hazırlaşması bədbəxtliyə qarşı mübarizə üsuludur.

Eri Asay, Şirakava Haruki Murakaminin “Kafka Sahildə” əsərindəki Conny Volkerin, “Qoyun ətrafında macera” romanındakı Senseyin yaratmağa çalışdıqları, Takahaşinin “dənizin dərinliklərində yaşayan nəhəng bir səkkizayağa” bənzətdiyi sistemin qurbanlarıdır. Takahaşinin izah etdiyi kimi, bu səkkizayaq fərqli formalara bürünür, dövlət, hüquq və bəlkə də daha pis bir şey ola bilər. Qaçmağa nə qədər çalışsan da, sənə çata və tuta bilən qollara malikdir. Bu, Yaponiyanın bir simvolu şəklində Eri kimi birini yatmış, itaətkar saxlamağa çalışan bir sistemdir. Mari isə Erini xilas etməyə çalışmaq-la vəzifələndirilmişdir.

Nəticə / Conclusion

H.Murakaminin qəhrəmanları dövrün əsas narahatlıqlarını təqlid edirlər. Yazıçının sınıq qəhrəmanları “özlərini bütün həddən artıq rasionallaşdırma, emosionallıq, ümumiləşdirmə və fərdiləşmədən uzaq tutaraq, əvəzinə laqeydlilik və qopuqluqdan (detachment) yana olan” bir kimlik formalaşdırmaq üçün çalışırlar [1, s.8]. P.Velçin qeyd etdiyi kimi, “heç bir şey onların həyatında yanlış deyil, lakin bir şey səhvdir. Çoxları ağılsız təkrarlayıcı hərəkətlər və istehlakçılıq yolu ilə özlərinin bilinməyən həssas həsrətlərini doldurmağa çalışırlar” [10, s.56].

“Qaranlıqdan sonra” romanı mübahisəsiz şəkildə H.Murakaminin indiyə qədər yazdığı ən ümidli və nikbin əsərlərdən biridir. Romanın strukturu bizi sabah günəşin yenidən parlayacağına inandırır. Lakin bir çox cəhətdən yazıçının öhdəlik axtarışının kluminasiya nöqtəsi kimi görünür. Gec (late) kapitalist Yaponiyasında gənclərin qarşı-qarşıya olduğu uğursuz güclərin son dərəcə fərqlində olmağa davam edən bir əsərdir. Gəncliyin qəhrəmanlığını və gücünü qeyd etməklə yanaşı, qaça bilməyəcəyimiz bir sistem haqqında da xəbərdarlıq edir. Göründüyü kimi, gerçək savaş xəttləri hələ yeni üzə çıxmaqdadır.

Ədəbiyyat / References

1. Fuminobu Murakami. Postmodern, Feminist and Postcolonial currents in contemporary Japanese culture. London: Routledge, 2005.
2. Gadamer, Hans-Georg, Şüphe Hermeneutics'i I. Şizofreni, İstanbul, 1993 (çeviren: T.Özcan).
3. Gilles Deleuze. İki konferans. Norgunk Yayınları, İstanbul, 2003.
4. İsmet Emre, Postmodernizm ve edebiyat. Anı yayıncılık, Ankara, 2006.
5. Murakami Haruki. Mesleğim yazarlık. Doğan kitab, İstanbul, 2019 (çeviren: A.V.Erdemir).
6. Murakami Haruki. Zəlzələdən beş gün sonra. Qanun, Bakı, 2010 (tərcümə edən: A.Süleyman-qızı).
7. Parla Jale. “Don Kişot`tan bugüne roman”. İletişim yayınları, İstanbul, 2003.
8. Rosenau, Pauline Marie. “Post-modernizm ve Toplum bilimleri”, Ark yayınları, İstanbul, 1992 (çeviren: T.Birkan).
9. Slavoj Zizek. On Belief. Routledge, London and New York, 2001.
10. Welch Patricia. “Haruki Murakami’s storytelling world”, World Literature Today, 79 (1), 2005.
11. Ziqmund Freyd, “Psixanalizlə ilkin tanışlıq”. Bakı: Qanun, 2018.
12. 村上春樹. 「アフターダーク」、第38刷、講談社、Japan、2017
13. 村上春樹. 神の子どもたちはみな踊る、新潮社、Japan、2010
14. 渡辺一富. 風と夢と国境-村上春樹をめぐる. 日本の作家村上春樹. 小学館、Tokyo、1985
15. ジェイ・ルービン. 「ハルキ・ムラカミと言葉の音楽」、新潮社、2006

Идеологические и художественные особенности романа Харуки Мураками «Послемрак»

Гюльнар Юнусова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: g.yunusova@lit.science.az

Резюме. С начала 1980-х годов, благодаря своему уникальному творческому направлению, Харуки Мураками был одним из самых влиятельных писателей в мире постмодернистской литературы помимо японской литературы. Работы Мураками отражают великий период японского мышления накануне глобализации. «Послемрак» – роман группы молодых людей, которые проводят ночь в одиночестве в столице Японии Токио. Фрагментированные миры Харуки Мураками полны вопросов. Главные герои романа имитируют основные заботы постмодернистского общества в лице писателя. Борьба за то, чтобы найти себя и найти способ общаться с другими, продолжает оставаться одной из главных тем творчества Мураками и в этом романе. В романе много разных персонажей, таких как музыка, ночь, свет, камера, телевидение. Автор указывает на то, что каждый из персонажей произведения – уникальная личность, напоминая, что они – безымянные объекты в большем и более мощном восприятии, чем они сами и их действия. В текстоцентричном мире, типичном для постмодернистской литературы, автор оставляет читателю интерпретацию используемых им символов.

В романе «Послемрак» в качестве главной проблемы видится присущая авторским произведениям борьба личности с рабством – системой. В то же время социальные отношения остаются актуальной проблемой в романе. В контексте этих проблем создаются два разных типа – Эри Асаи и Сиракава, Мари Асаи и Такахаша. Против типов Эри Асаи и Сиракавы, которые становятся жертвами системы, Мари Асаи и Такахаша являются персонажами, которые сражаются с гигантским существом – системой. Хотя Мураками включает в свою работу оба типа, он предупреждает о неизбежной системе. В романе следует, что технология – это высший уровень социальной иерархии и отражение постмодернистского восприятия времени и пространства, которое управляет нашей современной жизнью. В работе, помимо представления постмодернистского общества пространственного контроля, создается дуалистическое ощущение пространства.

Ключевые слова: Харуки Мураками, «Послемрак», постмодерн, Токио, камера, существование

Əhməd Şövqinin qürbət şeirlərində Buhturi “Siniyyə”sinin təsiri

Şahanə Şahbazova

AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: shahaneshahbaz@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə Misir şairi Əhməd Şövqinin (1868-1932) “Siniyyə”si Abbasilər dövrünün məşhur şairlərindən olan Buhturinin (821-897) qəsidəsi ilə müqayisədə tədqiqatə cəlb olunmuşdur. “Əndəlüsə səyahət” adlı bu qəsidə Buhturinin “Siniyyə” qəsidəsinə nəzirə olaraq yazılmışdır.

Buhturi nisbəsi ilə tanınan Əbu İbadə əl-Valid ibn Abid ət-Tai Şam diyarının Mənbic şəhərində anadan olmuşdur. Bədvi tayfaları içərisində böyüyüb, onlardan ərəb dilinin fəhəhətini mənimsəmişdir. Sonra Bağdadda məskən salıb xəlifə Mütəvəkkili və vəziri Fəth ibn Xaqanı mədh edərək saray şairi vəzifəsini icra etmişdir. Abbasi xəlifəsi Mütəvəkkilin ölümündən sonra dərin məyusluq hissi ilə vətəninə tərək edib fars diyarının Mədain şəhərinə səfər etmiş və orada mövcud olan əfsanəvi qədim şəhərin qalıqları qarşısında öz hisslərini nəzmə çəkərək məşhur “Siniyyə” qəsidəsini yaratmışdır.

Əmirlər şairi və “Şairlər əmiri” Əhməd Şövqi aristokratik saray mədəniyyətində böyümüş, Xədiv Tofiqin və ondan sonra Xədiv Abbasın sarayında çalışmışdır. Buhturinin Abbasi Sarayına qarşı olan bağlılığını mənə və üslubca təqlid etmişdir.

Əhməd Şövqi İspaniyada sürgündə olarkən vətən həsrəti ilə qələmə aldığı bu əsərində Buhturi yaradıcılığından həm klassik şeir formasını əxz etmiş, həm də mövzu cəhətdən bəhrələnmişdir. Buhturi öz şeirində qədim Şərqin əzəmətli dövləti olmuş Sasanilərin tarixindən yadigar qalan xarabalıqları təsvir edib, məyusluğunu ifadə edirsə, Əhməd Şövqi İspaniyada orta əsrlərdə mövcud olmuş müsəlman xilafətindən miras qalan abidələri tərənnüm etməklə bərabər, vətən həsrətini ifadə etmişdir.

Məqalədə ilk əvvəl Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı və “Əndəlüsə səyahət” qəsidəsi araşdırılmış, sonra hər iki şairin “Siniyyə”sindəki oxşar xüsusiyyətlər tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: Əndəlüs abidələri, Əhməd Şövqinin “Siniyyə”si, Buhturinin “Siniyyə”si, Eyvan Kəsra

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 10.04.2021; qəbul edilib – 17.04.2021

Influence of al-Buhturi's “Siniyyah” in Ahmad Shawqi's exile poems

Shahane Shahbazova

Institute of Oriental Studies named after Academician Ziya Bunyadov of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: shahaneshahbaz@gmail.com

Abstract. This study explores the “Siniyyah” of Egyptian poet Ahmad Shawqi in comparison to the same qasida of al-Buhturi (821-897), one of the eminent Abbasid poets. His qasida entitled “The Journey to al-Andalus” was written as a *muaradah* (imitation) to the “Siniyyah” of al-Buhturi.

Abu Ubadah al-Walid ibn Ubayd Allah al-Tayyi, known as Bukhturi, was born in Manbij, Suria. He grew up among the bedouin tribes and mastered the eloquence of the Arabic language with them. Then he settled in Baghdad, praising the Caliph Mutawakkil and his vizier, Fath ibn Khaqan and enjoyed the patronage of caliph as a court poet. After the death of the Abbasid Caliph Mutawakkil, he left his homeland with a deep sense of despair and traveled to the Persian city of Madain, where he composed his famous poem “Siniyyah” in front of the ruins of the legendary ancient city.

The poet of emirs and “Emir of poets” Ahmad Shawqi grew up in the aristocratic palace culture, worked in the palace of Khedive Tewfik and then Khedive Abbas. He imitated Buhturi's attachment to the Abbasid Palace in meaning and style.

In this work, written by Ahmad Shawqi with nostalgia for his homeland while he was in exile in Spain, the poet borrowed both classical and poetic forms from al-Buhturi's work. Al-Buhturi describes the

ruins of the Sassanids, a great state in the ancient East in his poem and expresses his frustration, while Ahmad Shawqi praises the monuments inherited from the medieval Islamic Caliphate in Spain. In the article, firstly, Ahmad Shawqi's work in exile and his poem "The Journal to al-Andalus" are explored and then the similarities between the two poets in "Siniyyah" are investigated.

Keywords: Andalusian monuments, the "Siniyyah" of Ahmad Shawqi, al Buhturi's "Siniyyah", the Iwan Kisra

Article history: received – 10.04.2021; accepted – 17.04.2021

Giriş / Introduction

"Əmirəl-şüəra" ünvanı ilə adını ərəb ədəbiyyatı tarixinə yazmış Əhməd Şövqi 1868-ci ildə Qahirədə kübar bir ailədə anadan olub. Atası kürd, çərkəz və yunan əsilli, anası türk və yunan mənşəli olub. Aristokratik saray mühitində böyümüş, həyatının ilk dövrünü saray şairi olaraq yaşamış Ə. Şövqinin hələ xədiv İsmayılın dövründən saray ilə əlaqəsi olmuşdur [6, s.10]. İsmayıl paşanın (h.i. 1863-1879) sarayında vəkil kimi çalışan nənəsi – yunan əsilli Temzar xanımın yanında böyümüş Əhməd Şövqini daha sonra Tofiq paşa (1879-1892) himayə etmişdir. Xədiv Tofiq onu hüquq təhsilini tamamlamaq üçün Fransaya göndərmiş, şair iki il Montipellier, iki il də Paris Universitetində hüquq və ədəbiyyat təhsili almışdır. Xədiv Tofiqdən sonra oğlu xədiv Abbas (1892-1914) da onu himayə etmiş və Ə.Şövqi yenə saray şairi vəzifəsini davam etdirmişdir; şair xədivə mədhiyyələr həsr edərək qəsrdə böyük nüfuza sahib olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Şairin yaradıcılığına nəzər salanda onun şeirində həm klassik ərəb poeziyasının, həm müasir Avropa ədəbiyyatının təsirini görürük. Şövqinin Əbü Nüvas, Buhturi, Əbu Təmmam, əl-Mütənəbbi, Əbu Firas və başqa şairlərin təmsil etdiyi Abbasi ədəbiyyatı ilə dərindən tanışlığı bu təsirlər içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Bütün bu təsirlərin qarşılığında Əhməd Şövqi özünəməxsus üslub yarada bilmişdir. Bu üslub onu Hafiz İbrahim timsalında müasiri olduğu dövrün ədiblərindən daha çox Buhturi timsalında qədim dövr şairlərinə bağlamışdır. Buhturi ilə yaxınlığı bəlkə də hər iki şairin Abbasilər dövrünü təqlid etməsi və ənənəvi formanın mühafizəkarı olmasından irəli gəlmişdir. Lakin bu iki şairi birləşdirən xüsusiyyət vəzn, qəfiyə, dil və leksikadan da kənara çıxır. Onları birləşdirən – nisgil-dir, Vətən həsrətidir.

Buhturi Abbasi xəlifəsi Mütəvəkkilin ölümündən sonra qüssə və kədər dolu ruhunu sakitləşdirmək üçün fars diyarının Mədain şəhərinə səfər edir. Ora çatanda bu şəhərin fars imperiyasının paytaxtı olduğu qədim zaman, Kəsa sarayının onun qəlbində necə yer tutduğu gözündə canlanır, romalılar və farslar arasında baş vermiş "Antakiya" döyüşünü divarlarında əks etdirən gözəl rəsmlərin qalıqları şairi rıqqətə gətirir, bütün bunların yaratdığı təsir qarşısında şair məşhur qəsidəsini qələmə alır.

Əhməd Şövqi də ədəbiyyat sahəsində zirvədə olan zaman 1915-ci ildə II xədiv Abbas Hilmi ilə güclü əlaqəsinə görə, Misir üzərində protektoratlığı elan etmiş Britaniya hökuməti tərəfindən Misirdən sürgün edilir. İngilislər fikirləşirlər ki, onu sürgün etməklə cəzalandıracaqlar, lakin, bu dövrün yaratdığı nisgil, vətən həsrəti onun şair ruhunu daha da şövqə gətirir və o, bu dövrdə yaradıcılığının ən gözəl əsərlərini yaradır.

1. Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı

Əhməd Şövqi dörd illik sürgün dövrünün üç ilini Barselona şəhərində, bir ilini İspaniyanın cənubunda yerləşən Əndəlüs diyarında keçirir. Əndəlüs dövrü şairin poetik cəhətdən azadlığı və poeziyasında yenilikləri ilə təmsil olunur. Əhməd Şövqi bu müddət ərzində İspaniyanın, müsəlmanların və onların mədəniyyətlərinin tarixinə dair kitablarla tanış olmağa və eyni zamanda tarixi məkanlara – müsəlmanların Sevilya, Kardova və Qranadadakı tarixi abidələrini ziyarət etməyə imkan qazanır. Bu-

nunla yanaşı, Vətəndən uzaqda qəlbində ayrılığın kədəri baş qaldıranda şair şeir aləminə üz tutur, qütbünə ağlayır. Əhməd Şövqinin İspaniyadakı yaradıcılığının tədqiqatçısı Saleh Əştər bu dövrü öz-lüyündə dörd mərhələyə bölür [7, s.63-71].

1. Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığının ilk pilləsi Suveyşdən Barselonaya gedən yolda olan mərhələdir. Bu zaman yalnız “Qanatu Suveyş” (“Suveyş kanalı”) qəsidəsi ilə məhdudlaşır. Şairin ailəsi ilə birgə gəmidə Barselonaya yollanan zaman qələmə aldığı bu əsəri “Əs-vaquz-zəhəb” kitabında on səhifədə yer alıb [4, s. 26-35].

2. İkinci mərhələ – Şairin Barselonada qaldığı üçillik dövrü əhatə edir. Bu mərhələyə dörd əsər daxil edilir: “Duvəlul-arab və uzəməul-İsləm” əsəri, “Risəlatu Hafız” adlı şeir parçası, İbn Zeydunun “Nuniyyə”sinə nəzirə olaraq yazılan “Əndəlusiyə” qəsidəsi və şairin öz anasına yazdığı mərsiyə.

3. Üçüncü mərhələ: Əndəlusə səyahət. Bu mərhələdə üç əsəri var:

1- “Əndəlusə səyahət” qəsidəsi və bu əsərin mənsur müqəddiməsi.

2- “Qureyş qartalı” (صقر القريش) muvaşşahı. Şövqi bu əsəri İbn Səhl əl-Əndəlusinin muvaşşahı-na yaxın üslubda işləyib, Qureyş qartalı Əbdürrəhman əd-Dəxilin həyatını nəql edir.

3- “Əndəlus şahzadəsi” hekayəsi. 1932-ci ildə tamamladığı bu pyesi Əndəlisdə olarkən “İşbili-ya qəsri”nin verdiyi ilhamla yazmağa başlamışdır.

4. Dördüncü mərhələ: Misirə qayıtması. Bu mərhələyə İspaniyaya qayıdandan sonra Əndəlus-dən xatirə olaraq qələmə aldığı “Bəiyyə”si daxildir.

2. Əhməd Şövqinin “Əndəlusə səyahət” qəsidəsi

Abbasilər dövrünün ən məşhur şairlərindən hesab olunan Əbu Ubadə əl-Valid ibn Yəhya Buh-turinin (821-897) “صورة انطاكية” (“*Antakiyanın təsviri*”) qəsidəsinə nəzirə olaraq qələmə alınmış bu qəsidənin bütün misraları Sin hərfi ilə bitdiyinə görə “Siniyyə” adlanır. Əhməd Şövqi bu şeirini nəzi-rənin qaydalarına müvafiq olaraq eyni bəhrdə (xəfif bəhrində -فاعلاتن - fA’ilAtün müstəf’ilün fA’ilAtün), eyni qafiya və eyni mövzu üzərində işləmişdir.

Əhməd Şövqi İslam abidələrini əyani şəkildə ilk dəfə 1919-cu ildə Barselonanı tərk edəndən sonra görmüşdür [7, s.31]. Özündə Əməvilər dövlətinin, İslam mədəniyyətinin qalıqlarını qoruyub saxlayan Əndəlus torpağı onu ilhamlandırmış və şair bu günə qədər gəlmiş abidələr haqqında bu əsəri birbaşa ərsəyə gətirmişdir.

Qəsidə yüz altmış dörd beytdən və iki səhifəlik müqəddimədən ibarətdir. Müəllifin səc üslublu qafiyəli nəsrə yazdığı müqəddimədə müharibənin onu Əndəlusə səyahət etməsinə səbəb olduğunu, Barselonada qalmağa vadar etdiyini bildirir, lakin bütün bu hadisələrin səbəbini göstərmir. Şair qeyd edir ki, əsəri 1918-ci ilin sonu İspaniyada sürgündə olan zaman Əndəlusə etdiyi səyahətinin yaratdığı təəssüratlar üzərində ərsəyə gətirib. Eyni zamanda, Abbasi şairinin “Kəsra sarayı”nı vəsf etdiyi məş-hur “Siniyyə”sindən qəlib olaraq istifadə etdiyini də bildirir. Müqəddimədə Əndəlisdən, Tuleytiladan danışır və deyir: “*Hər bir daş qarşısında dayananda, yaxud, abidəni dövr edəndə onu beylərdə əks etdirirdim... Sonra bu hekayələrlə bağlı ən gözəl sözləri dedim*” [5, s.45].

Mövzu cəhətdən “Əndəlusə səyahət” qəsidəsini üç yerə ayırmaq olar: ilk hissədə şair keçmiş günlərini yada salaraq nisgilini ifadə edir, ikinci hissədə ərəblərin Avropada itirdikləri hakimiyyətlə-rinə, məğlubiyyətlərinə görə məyusluğunu dilə gətirir, üçüncü hissədə İspaniyada müsəlmanlardan yadigar qalan tarixi abidələri vəsf edir.

Şeirdə vətən həsrətinin tərənnümü Əndəlus və onun ölməz abidələrinin təsvirindən daha güclü, daha gözəldir. Bu mənada Əndəlusün təsviri Buhturinin Kəsra sarayının vəsfi qədər uğurlu alınma-mışdır. Mətlə beytində şair gəncliyinin ətlalına və yaddan çıxmış günlərinə ağlayır, qəlbinin dərinlik-lərində hiss etdiyi acı izzətləri tam səmimi şəkildə dilə gətirir:

Gecə və gündüz unutturur. Mənə uşaqlığımdan və keçmiş günlərimdən danış.

Xatirələrlə zəngin gəncliyimi vəsf et:

Şıltaq səba kimi əsdi, şirin yuxu və ötəri həzz kimi keçdi

Misiri soruş: qəlb onu unutdu? Ya zaman qəlbin yarasını sağaltdı? [5, s.45, 46]

“Qurani-Kərim”də təsvir olunan “gecə və gündüzün növbələşməsi” (اختلاف النهار و الليل) hər şeyi sonluğuna aparan zamanın ifadəsidir. Bu beytlərlə zaman və ölüm anlayışlarından kənar bir mənbədən doğan bağlılıq hissi təcəssüm olunmuşdur. Qəsidənin əsas məzmununu təşkil edən sürgün dövrünün Vətən həsrəti iki beytdə ən yüksək zirvədə təmsil olunur:

Ah, mənim vətənim, əgər mən əbədiyyətə qovuşsaydım, mənim ruhum uzun zaman ona görə səmalarda olardı.

Allah şahiddir, o (mənim ölkəm) heç vaxt nə gözlərimdən uzaq deyil, nə də qəlbimdən [5, s.45].

Öz nisgilini qələmə aldıqdan sonra şair əsas mövzu ilə əlaqə yaradır, – “dövlətlər də insanlar kimi əcdadların əməllərinə əsir olub bədbəxliyə düşər olurlar” (دول كالرجال مرتهنات بقيام من الجود وتعس) [5, s.48], – deyərək uzaq düşdüyü Vətənin xatirəsindən müsəlman İspaniyası əl-Əndəlüsün tarixi abidələrinin mövcud görüntüsünün təsvirinə keçir. Ərəblərin Əndəlüsü tərk etməsindən təəssüflənir, onların bura necə gəldiyini və gəmilərlə necə tərk etdiyini qəsidəsində təsvir edir.

Şair qəsidədə Əndəlüsə səyahəti İspaniyada Əməvilərin hakimiyyətini quran Əbdürrəhman əd-Dəxili yada salmaqla başlayır, sonra İspaniyada islam incəsənətinin digər iftixar mənbəyi, insan yaradıcılığının möcüzəsi olan “Qasrul-Hamra”-nı (*Qırmızı qəsir*, isp. *Alhambra*), Qranada qalasını tərənnüm edir.

Qranada ərəblərin İspaniyada son qalası olmuşdur. 1492-ci ildə “Bəni-l-Əhmər”-in son məliki Əbi Abdullah əs-Sağir Ferdinand İzabelaya açarı təslim edərək oradan çıxıb. Şair Qranadada “Vaşinton İrfənc” mehmanxanasının foyesində son ərəb məliki Əbu Abdullahın katolik məlikinə şəhərin açarlarını təslim edən yağlı boyalı böyük şəkli qarşısında təslim olmuş ərəblərin həsrətini, kədərini eyni şövqlə özündə hiss edir. Əndəlüsdə ərəb şan-şöhrətinin hekayəsinin acı utancverici sonluğunu beytlərdə əks etdirir [5, s.50-52].

3. Əhməd Şövqi və Buhturi “Siniyyə”sinin oxşar xüsusiyyətləri

Buhturinin “Siniyyə”si əlli altı beytdən ibarətdir. İlk on beyt öz halından və zamanəsindən şikayət, altı beyt düşər olduğu vəziyyətin tarixi səbəbi haqqındadır, sonrakı altı beyt farsların əzəmətinə və qalan beytlər Kəsra eyvanının vəsfinə həsr edilib.

“Eyvan Kəsra” abidəsinin tarixinə gəlincə, Kəsranın sarayının yerləşdiyi, ərəblərin “əl-Mədain” adlandırdıqları şəhər e.ə. 57-37-ci illərdə hakimiyyətdə olmuş Əşkani şahı Birinci Urdun dövründə salınmış və Teyşəfon-Ktesifon adı ilə tanınmışdır. 540-cı ildə farslar Suriyada Roma İmperatorluğuna məxsus Antakiya şəhərini tutduqdan sonra Mədain şəhərində Antakiya üslubunda binalar tikdirmişlər. Bizim günlərdə Mədain şəhərinin qalıqlarından yalnız “Kəsra eyvanı” və ya “Kəsra tağı” adlandırılan divarlar qalmışdır. Tağın arxasında 550-ci ildə Ənuşirəvan şahın əmri ilə tikilmiş Ağ saray yerləşmişdir. [1, s. 52, 53]

Qədim dövrün ən böyük dövlətlərindən birinin paytaxtı olmuş Mədain şəhərinin qalıqları sonralar şairlərin – qədim ərəb şeirində olduğu kimi – qarşısında dayanıb keçmiş xatirələrini canlandırdıqları ətlalə (köhnə obanın qalıqlarına) çevrilir.

XII əsrdə yaşamış görkəmli Azərbaycan şairi Xaqani Şirvaninin bu mövzuda qələmə aldığı “Mədain xərabələri” qəsidəsi ədəbiyyatımızın şah əsərlərindən sayılır. Bu əsəri yazarkən Xaqaninin ərəb şairi Buhturinin “Siniyyə”sindən bəhrələndiyi fikri də mövcuddur [3, s.47].

Buhturi isə bu qəsidəsində ondan əvvəl İvan-Kəsra mövzusunu qələmə almış Adəm bin Abd əl-Əzizin “Nuniyyə”si və əslən azərbaycanlı olan “məvali” şair Əbu-l-Abbəs əl-Əmaninin Bəni-Üməyyənin məhv olmuş hakimiyyətinə ağıladığı “Siniyyə”sindən bəhrələnmişdir [8, s.88].

Buhturidən sonra ərəb poeziyasında bir sıra şairlər həmin mövzuya müraciət etmişlər. XX əsr ərəb şairləri də bu tarixi abidə ilə bağlı düşüncələrini nəzmə çevirmişlər. İraq şairləri əs-Seyid Mahmud əl-Həbubi və əş-Şeyx Əbdülmünim əl-Fərtusu Mədainə ayrıca qəsidələr həsr etmişlər [1, s.56].

Şövqi “nəsim”in klassik ərəb qəsidəsindəki quruluşundan istifadə edərək, nostalji hisslərini və vətən həsrətini Misir millətinin firon və ərəb-islam kimliyi ilə səciyyələnen özünəməxsus xarakteri ilə birləşdirmişdir. Ərəb ədəbiyyatı tədqiqatçısı Yaroslav Stetkeviç Ə.Şövqini bu baxımdan klassik

ərəb şairləri ilə bir sıraya qoyur, qəsidəni “*ərəb poetik irsinin açarı*” hesab edir və Əhməd Şövcini “*bu açarı mənimsəmiş sonuncu şair*” kimi dəyərləndirir [2, s.13].

Misir şairi Əhməd Şövcinin Abbasi şairinin ənənəsini davam etdirərək bu mövzuya müraciət etməsi ilk növbədə taleyin rast saldığı oxşar vəziyyətlə bağlıdır: Buhturi də Əhməd Şövcini kimi bir zamanlar saray şairi olaraq böyük nüfuz qazanmış, sonra mövcud siyasi vəziyyət səbəbiylə vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalaraq saraydan və yaxın adamlarından uzaqlaşmışdır. Hər iki şairi duyğulandırır şövqə gətirən, sarayda sürdükləri cah-cəlalı həyatlarını, gəncliyi xatirələrində canlandıran məkan da oxşardır: Buhturi farsların ehtişamlı sarayından qalan Kəsra eyvanı qarşısında vəcdə gəlib duyğularını ifadə edirsə, Əhməd Şövcini qüdrətli ərəb xilafətinin keçmiş cəlalının bir nişanəsi olan qəsrlər ətrafında dolaşaraq nisgilini dilə gətirir, vətən sevgisini izhar eləyir. Hər iki şair bu cansız əzəmətli abidələrin acı taleyini öz talelərinə oxşatmışdır.

Buhturi qəsidənin əvvəlində özünün kədər və nisgilini ifadə edir, Mədainə getmək səbəbini bildirir. Sonra Eyvan Kəsranı vəsf edir, farsların aqibətini göstərir, bundan ibrət əxz eləyir. Şövcini də əsərini Vətən nisgili ilə başlayıb müsəlmanların taleyinə yazılmış kədəri və onların sürgün olduğu “əl-Hamra”-nı təsvir etmişdir.

Hər iki şeirdə bir-biri ilə uzlaşan, dərin, mürəkkəbliyi və qeyri-müəyyənliyi olmayan fikirlər görünür. İki qəsidə arasında yeganə fərq müəyyən qədər əsərin ana xəttində özünü göstərir: Buhturi əsərini qədim abidələrdən ibrət götürmək xətti üzərində qurubsa, Şövcinin şeirinin ana xəttini Vətən həsrəti və yurduna qayıtmağın şövqü təşkil edir.

Nəticə / Conclusion

Vətəninə baş vermiş siyasi hadisələr nəticəsində ömrünün beş ilini İspaniyada keçirən böyük Misir şairi Əhməd Şövcinin Əndəlüsün küləyinin ətrini, şanlı keçmişini, ölməz tarixi abidələrini tərənnüm etdiyi iki böyük qəsidəsi vardır. Bunlardan biri “Eyvan Kəsra” qəsidəsinin müəllifi böyük Abbasi şairi əl-Buhturiyə nəzirə olaraq yazdığı “الرحلة الى الأندلس” (*Əndəlüsə səyahət*) qəsidəsi (*Siniyyə*), digəri Əndəlüs şairi İbn Zeyduna nəzirə olaraq yazdığı “اندلسية” (*Əndəlusiyə*) qəsidəsidir (*Nuniyyə*).

Şövcini ərəb şeiri ənənələrində yaratdığı bu əsərlərdə özünəməxsus sehrli ahəngi ilə başda Buhturi olmaqla klassik şeir üslubuna yeni rəng qata bilmişdir. Şairin fikirlərini məşğul edən, qəsidəsinin ifadə etdiyi incəliklərə istiqamətləndirən “nostalgiya”dır. “Siniyyə” qəsidəsində məhz nostalji hisslərin tərənnümü Abbasi şairi Buhturini sürgün olmuş şairə yaxınlaşdırmışdır. Hər iki şeirdə əzab çəkmiş qəlbi eşidirik, dərd yüklənmiş qərib insanın göz yaşının şahidi oluruq. Natamam sonluqla bitməsinə baxmayaraq, “Əndəlüsə səyahət” qəsidəsinin xüsusi bir şövq və dəqiq ifadələrlə zənginliyi onun oxucunun qəlbinə yol tapmasına səbəb olmuş və onu ölümsüz Əndəlüs abidələri kimi nəsillərin qulağında hələ uzun zaman səslənəcək ədəbiyyat nəğməsinə çevirmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Həmidov İ. Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri ərəb ədəbiyyatşünaslığında. Bakı: Elm, 2007.
2. Noorani Yaseen. At the Threshold of World Literature: Ahmad Shawqi. 15 p. pdf
3. Zeynalova E. Xaqani Şirvaninin şəxsiyyəti və irsi Yaxın-Orta Şərq və Qafqazın multikultural mühiti müstəvisində. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı: Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, 2019, N2.
4. أحمد شوقي. أسواق الذهب. مصر: مطبعة الهلال
5. أحمد شوقي. شوقيات. الجزء الثاني. مكتبة مصر. 193 ص
6. شوقي ضيف. شوقي: شاعر العصر الحديث. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب, 2010.
7. صالح الأشر. اندلسيات شوقي: بحث تطبيقي في أدب شوقي في المنفى و أثر الأندلس في شخصيته و فنه/ الطبعة الاولى. مطبعة جامعة دمشق, 1959
8. محمد الأمين المؤدب. معالم و عوالم في بلاغة النص الشعري القديم. بيروت: مؤسسة الرحاب الحديثة

Влияние «Синийе» аль-Бухтури в стихах Ахмада Шауки в изгнании

Шахане Шахбазова

Институт востоковедения НАНА имени академика Зия Буниядова. Азербайджан.

E-mail: shahaneshahbaz@gmail.com

Статья опирается на исследование «Синийе» египетского поэта Ахмада Шауки (1868-1932), в сравнении с касидой одного из выдающихся поэтов эпохи Аббасидов Аль-Бухтури (821–897). Касида А. Шауки, озаглавленная «Путешествие в аль-Андалус», была написана как *муарада* (подражание) на «Синийе» аль-Бухтури.

Абу Убада аль-Валид ибн Убайдаллах аль-Бухтури родился в Манбидже в Сирии. Он вырос среди бедуинских племен и научился у них красноречию арабского языка. Затем он поселился в Багдаде, восхвалял халифа Мутаваккила и его визиря Фатха ибн Хагана и пользовался покровительством халифа как придворный поэт. После смерти Аббасидского халифа Мутаваккила он покинул свою родину в глубоком отчаянии и отправился в персидский город Мадаин, где написал свою знаменитую поэму «Синийе» перед руинами легендарного древнего города. «Поэт эмиров» и «Эмир поэтов» Ахмад Шауки вырос в дворцовой аристократической культуре, работал во дворце хедива Тевфика, а затем хедива Аббаса. Он перенял привязанность аль-Бухтури к дворцу Аббасидов по значению и стилю.

В этом произведении, написанном Ахмадом Шауки с ностальгией по своей родине, находясь в изгнании в Испании, он позаимствовал как классические, так и поэтические формы из творчества аль-Бухтури. Аль-Бухтури в своей поэме описывает руины великого государства Сасанидов на древнем Востоке и выражает свое разочарование, в то время как Ахмад Шауки воспекает памятники, унаследованные от средневекового исламского халифата в Испании.

В этой статье исследуется работа Ахмада Шауки в изгнании и его стихотворение «Путешествие в аль-Андалус», а затем анализируются сходства между двумя поэтами в «Синийе».

Ключевые слова: памятники Андалусии, «Синийе» Ахмада Шауки, «Синийе» аль-Бухтури, Айван-Касра

MÜQAYISƏLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixinə nəzər

Xanım Zairova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: kh.zairova@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixindən, ədəbi əlaqələrin qədim zamanlardan xalqlar arasında ədəbi-mədəni ünsiyyət forması olmasından, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin tarixi dövrləşdirilməsindən, qarşılıqlı ədəbi əlaqə və qarşılıqlı təsir problemlərinin öyrənilməsinə həsr edilmiş əsərlərin qruplaşdırılmasından, AMEA Ədəbiyyat İnstitutunda “Ədəbi Əlaqələr” şöbəindən (sonralar “Dünya ədəbiyyatı və komparativistika” şöbəsi) və Azərbaycan Komparativ Ədəbiyyatşünaslıq Assosiasiyasından (AzCLA) bəhs edilir. Eyni zamanda, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq istiqamətində – Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbi əlaqələr” şöbəində, sonralar isə digər universitetlərdə yerinə yetirilmiş dissertasiyalar diqqətə çatdırılır.

Açar sözlər: müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, tarix, ədəbi əlaqələr, dissertasiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.03.2021; qəbul edilib – 18.03.2021

A look at the history of comparative literature in Azerbaijan

Khanım Zairova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: kh.zairova@gmail.com

Abstract. The article discusses general history of comparative literature, the existence of literary relations as a form of literary and cultural communication among peoples since ancient times, the historical chronology of the interaction of Azerbaijani literature with world literature, grouping of works, dedicated to the study of the problems of literary interaction. The article also deal with the history of the Department of Literary Relations (later the Department of World Literature and Comparative Studies) of the Institute of Literature named after N. Ganjavi of ANAS and the Azerbaijan Comparative Literature Association (AzCLA) and informs about completed dissertations in the field of comparative literature in the department "Literary Relations" of the Institute of Literature, and later in other universities.

Keywords: comparative literature, history, literary relations, dissertation

Article history: received – 09.03.2021; accepted – 18.03.2021

Giriş / Introduction

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq (fransızca: *litterature compare*, ingiliscə: *comparative literature*, almanca: *Vergleichende Literaturwissenschaft*) tədqiqatları iki və daha artıq ədəbiyyata aid mövzular, əsərlər, yazıçılar arasında; milli ədəbiyyatın sərhədləri daxilində və ya ədəbiyyatın digər elmlərlə əlaqəsi istiqamətində aparılan tədqiqatlardır.

Tacitusun “Natiqin söhbəti”, Plutarxin «*Paralel həyatlar*» Yuliy Sezar Skaligerin “*Poetikanın yeddi kitabı*” – Dantenin «Xalq bəlağəti haqqında» başa çatmamış traktatı, M.Lütherin «*Şifahi tərcümə haqqında açıq məktub*», F.Meresin “Bizim ingilis şairlərinin yunan, latın və italyan şairləri ilə müqayisəli tədqiqi”, Ş.Perronun „*Sənət və elm məsələlərində köhnə və təzə arasında paralellər*“, Fontenelin «*Qədim və müasirin uzaqlaşması*», Q.E.Lessinqin “Hamburq dramaturgiyasında müqayisəli tənqid” və ya Herderin “Orta əsrlər ingilis və alman poeziyasının oxşarlıqları haqqında” əsərləri müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixinin qədim dövrlərdən başladığını göstərir. XVIII, xüsusilə də XIX əsrdə ədəbiyyatşünaslıqda müqayisəli tədqiqatlar və müqayisəli yanaşmalar artmağa başlayır.

Dyserinck [3], Corbineau-Hoffmanna [2] görə ümumdünya müqayisəli ədəbiyyatşünaslığının inkişafında Fransada Madame de Staël (Baronessa Staël-Holsteyn), François Noël, Guislain de la Place, François Villemain, Jean Jacques Ampere, Philarete Chasles, Frederic Ozanam, Edgar Quinets, Louis Benloew, Paul Van Tieghem, Baldensperger, Marius-Francois Guyard, Jean Marie Carre, Almaniyada Daniel Morhof, Johann Gottfried Herder, Hugo Meltzl, Moriz Carriere, Max Koch, Joseph Texte, Friedrich Hirt, Ernst Robert Curtius, İtaliyada Arturo Graf, Arturo Farinelli, İngiltərədə John Dryden, Mathew Arnold, İsveçdə Jean Charles Leonard de Sismondi, Marc Monnier, Amerikada Rene Wellek, Goeffrey Hartman, Peter Demetz, Lionel Trilling, Hanry H.H.Remack, Rusiyada N.İ.Konrad, V.M.Jirmunskiy, Türkiyədə Cemil Meriç və Gürsel Aytaçın adları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixi haqqında ətraflı məlumatlara ilkin olaraq R.Wellekin əsərlərində təsadüf olunur [7]. Məhz R.Wellek “müqayisəli” və “ədəbiyyat” anlayışlarının mənəbərini və bu anlayışların mənə dəyişkənliyini araşdırır, xülasə verir.

Amerikan tədqiqatçısı Henri H.H.Remaka görə, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq bir tərəfdən müəyyən bir ölkənin sərhədlərini aşan ədəbiyyatın öyrənilməsinə, habelə ədəbiyyatlar arasında əlaqələrin öyrənilməsinə, digər tərəfdən isə ədəbiyyatın elmin digər sahələri, məsələn, incəsənət (rəssamlıq, memarlıq, musiqi), fəlsəfə, tarix, sosial elmlər, din və s. ilə əlaqələrini öyrənir. Qısaca olaraq, burada söhbət ədəbiyyatın bir və ya bir neçə başqa ədəbiyyatla müqayisəsindən və ədəbiyyatın insanın digər özünüifadə sahələri ilə müqayisəsindən gedir (Remak, Henry H.H., Definition und Funktion der vergleichenden Literaturwissenschaft, S.11-31, in: Komparatistik: Aufgaben und Methoden, Hrsg. Rüdiger H., Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1973, 165 S, ISBN 3-17-234051-1). Bəlkə elə bu səbəblərdən müqayisəli ədəbiyyatşünaslıqda iki məktəb formalaşmışdır, bunlardan birincisi, ədəbiyyatlar arasında əlaqəni öyrənən “fransız məktəbi” (və ya “Paris məktəbi”) (Bu məktəbə məxsus alimlərdən F. Baldensperger, J.M. Carre, P. V. Tighem, M. F. Guyard, A. Russo, K. Pişua və başqalarını göstərmək olar), ikincisi isə ədəbiyyatın digər elmlərlə əlaqəsini öyrənən “amerikan məktəbi”dir (Remak, Henry H.H., Definition und Funktion der vergleichenden Literaturwissenschaft, 11-54, in: Komparatistik: Aufgaben und Methoden, Hrsg. Rüdiger H., Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, Verlag Kohlhammer, 1973, 165 S, ISBN 3-17-234051-1. Weisstein U., Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 1968, s.1).

Qeyd olunmalıdır ki, sovet dövründə Azərbaycanda da hər zaman “fransız məktəbi”nin ənənələri dəstəklənmiş, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq daha çox ədəbiyyatlararası təsir, resepsion, ədəbi əlaqə, səyahətnamə və səyahət ədəbiyyatı, yazıçıların məktublaşması, şəxsi əlaqələrin öyrənilməsi istiqamətində araşdırılmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın bir istiqaməti olan ədəbi əlaqələr xalqlar arasında ədəbi-mədəni ünsiyyət forması olmuşdur. Dünya ədəbiyyatının inkişafı müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində baş verir. “Ədəbiyyatların qarşılıqlı təsiri yeni bir şey deyildir. Bütün bəşəri mədəniyyət kimi dünya ədəbiyyatı da sadəcə olaraq milli mədəniyyətlərin və ya ədəbiyyatların məcmusu deyildir, ən əvvəl onların tarixi qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı nüfuz prosesində yaranan

müəyyən vəhdətidir. Heç bir xalq başqa xalqların nailiyyətlərindən istifadə etmədən inkişaf edə bilməz” [1, s.21].

Professor A.Hacıyev Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin tarixi dövrləşdirilməsini marksist-istorisizm prinsipləri əsasında apararaq bu əlaqələri dörd tarixi sistemdə qruplaşdırmışdır [5, s.4]:

Qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin **birinci** tarixi sistemi zərdüştilik dini-mifoloji dünyagörüşünün hakim olduğu bir zamanda qədim Azərbaycan dövlətləri olan Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya (eramızdan əvvəl IX əsr – eramızın I əsri) dövrünə təsadüf edir.

Azərbaycan ədəbiyyatının Qərbi Avropa ədəbiyyatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin **ikinci** tarixi sistemi feodal epoxasında (VII əsrdən XVIII əsrədək) formalaşaraq böyük inkişaf yolu keçmişdir. Bu dövrdə islam monoteist dininin dünyagörüşləri ilə Azərbaycan mədəniyyəti, xüsusilə, ədəbiyyatı ərəbdilli, farsdilli, türkdilli ədəbiyyatların mürəkkəb kontekstində özünəməxsus inkişaf yolu ilə seçilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının Qərbi Avropa, o cümlədən, İngiltərə və Almaniya ilə qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin sayca **üçüncü** tarixi mərhələsi XIX əsri və XX əsrin əvvəllərini əhatə edir. Şərq ənənələrini inkişaf etdirən Azərbaycan ədəbiyyatının burjua-maarifçilik ideologiyası zəminində rus-Avropa qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinə daxil olduğunu qeyd edən professor A.Hacıyev qarşılıqlı əlaqələrin və tipoloji oxşarlıqların forma və yollarının başlıca qaynağını avropalıların Azərbaycanın klassik və müasir ədəbiyyatına artan marağını, oxucu marağında, tərcümə ilə bağlı və elmi maraqda axtarır.

Professor A.Hacıyev qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin **dördüncü** tarixi sistemini Azərbaycan ədəbiyyatının SSRİ xalqları ədəbiyyatları ilə qarşılıqlı əlaqələr sistemidir.

Müasir mərhələdə – Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Avropa qarşılıqlı əlaqələri yeni forma və yollar əldə edərək daha geniş miqyasda davam etməyə başlamışdır.

Qədim dövrdən bugunümüzdək uzun yol keçən “ədəbi əlaqələr həm də xalqların mənəvi inkişafı üçün bilik və təsəvvür dairələrinin genişlənməsi, zövqlərinin zənginləşməsi üçün lazımdır, hər xalqın milli ədəbiyyatını yeni mənbələrdən qidalandırır, yaradıcılığına təkan verir, axtarışlarının vüsətini artırır [4, s.8].

Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın inkişaf tarixində F.Köçərlinin “Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı” (1903) əsəri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bir elm kimi bu sahə XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq M.Arif, M.Rəfil və b. ədəbiyyatşünaslar tərəfindən inkişaf etdirilmiş və məhz bu əsrdə müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın əsasını təşkil edən ədəbi əlaqələrə dair bir sıra əsərlər meydana gəlmişdir.

1945-ci ildə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbi əlaqələr şöbəsi yaradılmış, şöbəyə f.e.d., prof. Nəzakət Ağazadə rəhbərlik etmişdir. Daha sonra şöbəyə f.e.d., prof. Şıxəli Qurbanov, f.e.d., prof. Mirəli Seyidov, f.e.d., prof. Arif Hacıyev, f.e.d., prof. Akif Hüseynov, f.e.d., prof. Məhərrəm Qasımlı, f.e.d., prof. Vəqif Arzumanlı rəhbərlik etmişlər. Hazırda Dünya ədəbiyyatı və komparativistika adlanan həmin şöbəyə f.e.d., prof. Gülər Abdullabəyova rəhbərlik edir.

2004-cü ildən 2019-cu ilə qədər Ədəbiyyat İnstitutunda “Ədəbi əlaqələr” jurnalı nəşr olunmuş və 11 sayı araya-ərsəyə gətirilmişdir. Jurnal AAK-nın siyahısına daxil edilən jurnallardan olmuşdur. 2018-ci ildən isə jurnalın adı dəyişdirilərək “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” adlandırılmış və bu günə qədər 5 sayı nəşr olunmuşdur.

Universitetlərimizdə müstəqil olaraq müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq fakültələrinə təsadüf edilmir. Lakin hazırda ayrı-ayrı universitetlərin magistratura şöbələrində - Azərbaycan Dillər Universitetinin Tərcümə fakültəsinin, Bakı Dövlət Universitetinin, Bakı Slavyan Universitetinin və Azərbaycan Universitetinin filologiya fakültələrinin magistratura şöbələrində müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi əlaqələr seçmə fənni kimi tədris edilir.

2006-cı ildə professor R.Qeybullayevanın rəhbərliyi ilə Azərbaycan Komparativ Ədəbiyyatşünaslıq Assosiasiyası (AzCLA) yaradılmış və ICLA-da (Beynəlxalq Komparativist Ədəbiyyatşünaslıq Assosiasiyası) qeydiyyatdan keçmişdir.

Assosiasiyanın əsas məqsədi Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinin müxtəlif aspektlərdən – məs. tarixi, fəlsəfi, dini və sosioloji istiqamətlərdən öyrənilməsi və bu istiqamətlər-

də nəzəriyyələrin araşdırılması ədəbiyyat və mədəniyyət problemləri ilə bağlı müxtəlif layihələr həyata keçirmək, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin dünyada təbliğ edilməsi, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin öyrənilməsidir.

AzCLA yarandığı gündən indiyədək müxtəlif dəyirmi masalar, konfranslar – Ədəbiyyat Kontekstdə (2006); Ədəbiyyatda və mədəniyyətdə stereotiplər (2008); ədəbiyyatda və mədəniyyətdə arxetiplər (2010); M.F.Axundzadənin 200 illiyi: Maarif, Əlifba və digər məsələlər (2012); Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət: Milli ədəbiyyat və mədəniyyətin başlanğıc nöqtələri (2015); Təkrar mədəniyyətlər və ya mədəni genomlarda prototiplər (2017); Nizami mədəni irsinin müasir dövrdə interpretasiyası (2018), habelə tələbələr üçün bir çox konfranslar təşkil etmişdir.

Professor Ş.Qurbanov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında qarşılıqlı ədəbi əlaqə və qarşılıqlı təsir problemlərinin öyrənilməsinə həsr edilmiş əsərləri aşağıdakı mövzular üzrə qruplaşdırmışdır:

1. Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tədqiqinə dair əsərlər.
2. Zaqafqaziya xalqları ilə ədəbi əlaqələrin (Azərbaycan-gürcü, Azərbaycan-erməni) tədqiqinə dair əsərlər.
3. Ölkəmizin (SSRİ-nin X.Z.) başqa xalqları ilə ədəbi əlaqələrin öyrənilməsinə dair əsərlər.
4. Xarici ölkə xalqları ilə ədəbi əlaqələrə dair əsərlər [6, s.130].

Bu istiqamətlərdə yazılan əsərlər Azərbaycan-rus (Ş.Qurbanov, A.Hacıyev, T.Şərifli, A.Feyzullayeva, L.Səmədova, S.Osmanlı, T.İbrahimova, H.Babayev); —Azərbaycan-gürcü (D.Əliyeva, Ş.Qəhrəmanova); Azərbaycan-Dağıstan (M.Yarəhmədov), Azərbaycan-Pribaltika (V.Arzumanlı), Azərbaycan-Ukrayna (V.Arzumanlı), Azərbaycan-özbək (X.Rza, C.Nağıyeva, Q.Əliyev); keçmiş sosialist ölkələrindən Azərbaycan-Yuqoslaviya (G.Ağasiyeva), Azərbaycan-bolqar (N.Məmmədov), Azərbaycan-Polşa (G.Abdullabəyova, Y.Teyer, X.Abbasova), habelə Azərbaycan-fransız (B.Ağayev) ədəbi əlaqələrini əhatə edir.

1945-ci ildən indiyədək Azərbaycanın müxtəlif universitetlərində ədəbi əlaqələrə, ümumiyyətlə, müqayisəli ədəbiyyatşünaslığa dair bir çox tədqiqatlar aparılmış, filologiya üzrə fəlsəfə (namizədlik) doktorluğu və elmlər doktorluğu dissertasiyaları yazılmışdır. Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixini daha yaxşı öyrənmək üçün komparativistik tədqiqatlarda istifadə edilə bilən, tədqiqatçılar üçün yeni üfqlər açacaq, lakin tam olduğu iddia edilə bilməyən bir bibliografiyanın əlavə olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Nəticə / Conclusion

Nəticə olaraq, Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq elminin tarixinin öyrənilməsi üçün bir ensiklopedik-lüğət təşəbbüsünün irəli sürülməsində bu bibliografik tədqiqat ilk addım hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat / References

1. Алиев Г.А. Дружба народов – дружба литератур. Доклад на Всесоюзной творческой конференции писателей 27 октября 1980. Азербешр, 1980.
2. Corbineau-Hoffmann, Angelika. Einführung in die Komparatistik, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2000.
3. Dyserinck, Hugo. Komparatistik: Eine Einführung. Bonn: Bovier, 1991.
4. İbrahimov M. Gözəl ədəbi hadisə. Dünya. Orijinaldan tərcümə toplusu. 1/1983, Bakı, 1983.
5. Гаджиев А.А. Проблемы изучения азербайджанско-европейских литературных взаимосвязей // Азербайджанско-Европейские литературные взаимосвязи. Баку: ЭЛМ, 1985.
6. Qurbanov Ş. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, Bakı, Azərbaycan SSR EA, 1969.
7. Wellek R., Warren A., Theorie der Literatur, New York, Hermann Gentner Verlag, 1958

Взгляд на историю компаративистики в Азербайджане

Ханым Заирова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: kh.zairova@gmail.com

Резюме. В статье рассматривается общая история сравнительного литературоведения, существование литературных связей как формы литературно-культурного общения между народами с древних времен, историческая хронология взаимодействия азербайджанской литературы с мировой литературой, группировка произведений, посвященных исследованию проблем литературного взаимодействия. В статье также рассматривается история отдела «Литературные связи» (позже отдел «Мировая литература и компаративистика») Института литературы имени Н.Гянджеви НАНА и Азербайджанской ассоциации сравнительного литературоведения (AzCLA) и информируется о выполненных диссертациях в области сравнительного литературоведения в отделе «Литературные связи» Института Литературы, а затем и в других вузах.

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, история, литературные связи, диссертация

Дорогой подарок – к юбилею Тукая

Дания Загидуллина

Вице-президент АН Республики Татарстан, академик

Институт литературы имени Низами Гянджеви Национальной академии наук Азербайджана подготовил невероятно ценный подарок к 135-летию со дня рождения нашего любимого поэта Габдуллы Тукая. В эти дни в Баку выходит в свет книга «Габдулла Тукай и Азербайджан» (Баку: Гыйлем вэ тэхсил, 2021. 536 с.).

Авторы этой книги: Иса Габиббейли – вице-президент Национальной академии наук Азербайджана, директор Института литературы имени Низами Гянджеви, академик, видный ученый-литературовед, известный и в России, и в тюркском мире, и Исмихан Османлы – азербайджанский ученый, специалист по тюркским литературам древнего периода и Средних веков. Пожалуй, трудно найти слова, чтобы в должной мере отблагодарить их за этот огромный труд.

В книге, написанной на двух языках – азербайджанском и русском – рассматриваются взаимоотношения Габдуллы Тукая с азербайджанскими периодическими изданиями, его литературные связи и контакты с отдельными личностями, а также поднимаются вопросы, касающиеся изучения и сохранения наследия Тукая в Азербайджане. Книга содержит совершенно новые исторические и культурные факты, вводит в научный оборот малоизвестные для татарстанского тукаеведения источники.

Если быть подробнее, то в списке использованной литературы указано 140 трудов на азербайджанском языке, 77 – на русском и 38 – на татарском языке. Надо заметить, что труды по тукаеведению на азербайджанском языке до сегодняшнего дня практически не были известны татарскому читателю.

Анализ периодической прессы начала XX века привел авторов книги к неожиданным результатам. Хотя татарские ученые в той или иной мере касались вопросов взаимоотношений Тукая с известными в тюркском мире периодическими изданиями, такими как «Тарджеман» (Бахчисарай), «Джумхурият» (Париж), «Турк» (Каир), «Турк йурду» (Стамбул), «Каракуз» (Стамбул) и др., а также влияния на творческое мышление и формирование культурного окружения Г.Тукая азербайджанских изданий «Иршад», «Фиюзат», «Икьбал», «Такаммюл» и др., оказалось, что все эти темы еще ждут своих исследователей. Например, переезжая из Уральска в Казань, Тукай прихватил с собой уже прочитанные номера «Моллы Насреддина». Или, скажем, традиции «Моллы Насреддина», «Хаят» явно прослеживаются в содержании и оформлении целого ряда татарских сатирических изданий, таких как «Уклар», «Ялт-йолт», «Яшен» и др., активно вышедших на общественно-литературную арену после 1905 года. В творчестве Тукая диалог-переключки с известными писателями тюркского мира, особенно с Мирзой Алиакпером Сабиром, Джалилом Мамедгулузаде, говорит о том, что взаимосвязи между татарской и азербайджанской литературами гораздо глубже и сильнее, чем мы себе это представляем. Невозможно не согласиться с мнением авторов книги о том, что азербайджанские издания «Шарки-рус», «Хаят», «Такаммюл» и др. в какой-то мере привели молодого Тукая к литературе и журналистике (с.511), и что журнал «Молла Насреддин» сформировал мастерство сатирического мышления татарского поэта. Такие умозаключения напоминают о необходимости обратиться еще раз, на более глубоких уровнях, к исследованию татаро-азербайджанских связей и к изучению историко-культурного возрождения начала XX века в масштабах всего тюркского мира.

В то же время авторы книги постоянно подчеркивают, что каждый талант развивался не под чьим-то влиянием, а независимо, выражая свои мысли и свое миропонимание. Как пример уважительного отношения к национальным литературам можно привести мнение Азиза Мирахмедова, исследовавшего творчество Тукая и объясняющего близость между ним и азербайджанской литературой тем, в частности, что «азербайджанская литература была для Тукая близкой, родной литературой» (с. 460).

Изучив номера газет и журналов, издававшихся в Тифлисе в 1906-1917 гг., и произведения Тукая, написанные как отклик на публикации в этих изданиях, И.Габиббейли и И.Османлы обратили внимание на некоторые упущения, до сих пор имеющие место в историографии по Тукаю.

В книге представлены весьма интересные факты и о жизни Казани начала XX века – периода, который среди татарских ученых считается достаточно хорошо изученным. В частности, героями повествования стали студенты Казанского университета – азербайджанцы Мир Идаят бек Сеидов, Рагим бек Меликов, Алиаббас Кадимов; мы узнаем об их контактах с представителями татарской интеллигенции, общности их взглядов с Тукаем и др. – все, что добавляет новые детали и краски к общей картине общественно-политической жизни, культуры, искусства того времени. Скажем, деятельность Хусаина Ямашева, революционно-демократическое движение, к которым, после перегибов советского времени, мы относимся настороженно, ставят перед нами уместный вопрос: не пора ли посмотреть на все эти факты с точки зрения национального общественно-культурного подъема, избавившись от идеологической накипи?..

Одна из самых эмоциональных глав книги рассказывает о выдающемся азербайджанском общественном деятеле, враче и драматурге Наримане Нариманове. В главе подробно описано двухмесячное пребывание Тукая в Астрахани. Представленная информация о его встречах с разными людьми рассказывает о путешествии поэта с новых ракурсов. Авторы книги воспринимают историческую встречу Тукая и Нариманова как один из самых ярких моментов в их биографиях, а их дружбу – как фактор, еще более укрепивший братскую дружбу между татарским и азербайджанским народами.

Еще одна крайне важная тема, поднятая в книге, это историография темы Тукая в Азербайджане, которой посвящена глава «Изучение и публикация литературного наследия Габдуллы Тукая в Азербайджане». В нем дан подробный анализ и оценка труда всех тех, кто внес свой вклад в развитие тукаеведения в Азербайджане, среди них: профессора Панах Халилов, Азиз Шериф, Азиз Мирахмедов, Мамед Араз, Манзар Ибрагимова, Вилят Гулиев, Манзар Гасанова, Паша Керимов, Низами Тагисой, Алмаз Ульви, Ариф Мамедов, Эшканэ Бабаева, поэты и переводчики Халил Рза Улутюрк, Анар, Рамиз Аскер, Хураман Гумметова, Сабир Рустамханлы, Мамед Казим и многие др. Представленный материал свидетельствует о том, насколько серьезным направлением является тукаеведение в Азербайджане. Между тем, перечисленные имена даже не вошли в Энциклопедию Тукая, что говорит о настоятельной необходимости популяризации их трудов в Татарстане и включения их в сферу общего тукаеведения. А книга «Габдулла Тукай и Азербайджан» воспринимается как систематизированный и обобщенный свод результатов научных исследований азербайджанских ученых и специалистов.

Главы «Элегия на смерть Габдуллы Тукая в азербайджанской прессе» и «Памятные мероприятия в Азербайджане в годы после смерти Габдуллы Тукая», с одной стороны, еще более полно представляют отношение тюркских народов к нашему поэту, с другой – демонстрируют единство тюркского мира, его способность жить во взаимопонимании, взаимной помощи и уважении. В книге нашел отражение и негативный процесс, имевший место в советское время (особенно в 1920-1950-е гг.), когда литературно-культурные связи между татарским и азербайджанским народами ослабели настолько, что были на грани исчезновения.

Тем ярче представлен исторический период после 1991 года, когда с получением независимости в Азербайджане вновь начал наблюдаться рост интереса к татарской культуре. Замечу, что в связи с этим в новом свете предстает и идея создания этой книги: словно, показав общие стремления, единую общественно-культурную жизнь и движение возрождения среди тюркских народов, глубину межличностных взаимосвязей в начале XX века, авторы книги призывают к сотрудничеству в науке, скоординированному движению по пути возрождения и развития в XXI веке. Хочется верить, что мы услышим этот призыв и сумеем достойно ответить на него.

Tatar xalqının böyük oğlu Qabdulla Tukay haqqında ilk kitab

Paşa Kərimov

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

E-mail: pasha_kerimov@list.ru

Qardaş türk xalqlarının əsrlərin dərinliklərinə gedib çıxan mənəvi bağları, dostluğu, ədəbi əlaqələri haqqında aparılan araşdırmalar yaşadığımız dövrdə daha böyük aktualıq kəsb edir. İndi bu mövzuda tarixi gerçəkliyi tam mənası ilə əks etdirən obyektiv tədqiqatların aparılmasına ən münasib şərait yaranmışdır. (Təəssüflə qeyd edək ki, belə bir imkandan Məhrum olan türk məmləkətləri də mövcuddur). SSRİ-də beş sözdə Müstəqil türk Respublikası, bir sıra türk muxtar qurumları var idi. Bu respublika və muxtar qurumlarda xalqlar dostluğuna, ədəbi əlaqələrə, o cümlədən, türk xalqları arasındakı dostluğa, ədəbi əlaqələrə çoxsaylı əsərlər, monoqrafiya və məqalələr həsr edilmişdi. Lakin bu yazılan monoqrafiya, müdafiə edilən dissertasiyalarda tam həqiqəti demək mümkün deyildi. Məsələ orasındadır ki, çar Rusiyasında olduğu kimi, SSRİ-də də türk-müsəlman xalqlarına münasibət digər xalqlara münasibətdən fərqli idi. Stalin repressiyası illərində türk xalqlarının birliyindən, şanlı tarixi keçmişindən danışmağa, yazmağa cəsarət edən ziyalıların necə amansızcasına cəzalandırıldığı, məhv edildiyi indi hamıya məlumdur. Oğuz türklərinin orta q abidəsi, dünya eposları içində özünə-məxsus yer tutan “Kitabi-Dədə Qorqud”u araşdırmaq, abidəni nəşr etmək, onun adını belə çəkmək onilliklər ərzində qadağan edilmişdi. Tanınmış alimlər əsəri millətçi, ziyanlı kimi damğalamağa məcbur edildilər. Sonrakı illərdə vəziyyət dəyişsə də, mülayimləşsə də türk xalqlarının tarixi əlaqələrinə həsr edilmiş əsərlər həqiqətdən deyil, yarımhəqiqətdən bəhs edirdi. Çünki hər şeyi nəzərətdə saxlayan sovet senzurası əsl gerçəyi söyləməyə heç cür imkan verməzdi. Bu mövzuda Türkiyə və başqa ölkələrin alimlərinin apardıqları araşdırmalardan uzaq düşdüyümüzdən, kifayət qədər geniş əhatəli tədqiqat əsəri yazmaq (hətta senzura icazə versə belə) müşkül məsələ idi. Acınacaqlı bir həqiqətdir ki, bir ölkədə, bir “vətəndə” SSRİ-də yaşayan qardaş türk xalqları alimlərinin öz aralarındakı tarixi əlaqələri barədə əhatəli, elmi tələblərə cavab verən sanballı tədqiqat aparmaq imkanı yox idi. Lakin buna baxmayaraq, alimlərimiz əllərindən gələni edir, imkan verilən həddə qədər türk xalqları arasındakı əlaqələrə həsr edilmiş araşdırmalar aparırdılar. İndi izahı çətin olsa da, bir faktdır ki, akademik Həmid Araslı “Kitabi-Dədə Qorqud”u ön sözlə 1939-cu ildə nəşr etdirmişdi (abidənin yasaqlanması sonrakı dövrə aiddir). İndiyədək görülən işlərin əhəmiyyətinə kölgə salmadan, tədqiqatçıların əməyini dəyərdirməklə qeyd etmək istərdik ki, türk xalqlarının tarixi qardaşlığına, ədəbi-mədəni əlaqələrinə həsr edilmiş tədqiqatları yenidən müstəqil dövlətçiliyinə qovuşmuş türk məmləkətlərində yazmaq mümkündür. Yeni şəraitdə indiyədək yazılmış araşdırmaları da yenidən nəzərdən keçirmək, nələrin deyilmədiyini, deyilməyə ehtiyacı olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Sevindirici haldır ki, yeni dövrdə haqqında danışdığımız mövzuda yazılan bir sıra tədqiqat əsərlərini oxuduqda müstəqillik dövrünün nəfəsi açıq-aydın duyulmaqdadır. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda aparılan işlər böyük maraq doğurur. Xüsusilə akademik İsa Həbibbəyli və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru İsmixan Osmanlının 2019-cu ildə nəşr etdirdikləri “Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan” monoqrafiyası diqqətəlayiqdir. Həmin müəlliflərin bu yaxınlarda “Elm və təhsil” nəşriyyatında çapdan çıxan “Qabdulla Tukay və Azərbaycan” monoqrafiyası bir neçə baxımdan böyük maraq kəsb edir. Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilən bu kitab (elmi redaktoru Tatarıstan EA-nın akademiki Daniya Zahidullinadır) ölkəmizdə bu mövzuda yazılmış ilk monoqrafiyadır. Kitabdan göründüyü kimi, Qabdulla Tukayın Azərbaycanda tanınmasına, sonralar onun əsərlərinin vətənimizdə çap edilməsinə, haqqında məqalələr yazılmasına baxmayaraq, bu barədə indiyədək ayrıca monoqrafiya yazılmamışdı.

Cəmi 27 il ömür sürmüş tatar xalqının böyük oğlu, görkəmli yazıçı, publisist, şair, ictimai xadim, mütəfəkkir Qabdulla Tukay (1886-1913) monoqrafiya müəlliflərinin haqlı olaraq bildirdikləri kimi, doğma xalqının qürur mənbəyi, azadlıq və müstəqillik arzularının simvolu, zəngin ədəbi-bədii irsi ilə tatar ədəbiyyatı tarixində ən dərin iz qoymuş şəxsiyyətdir. Həyatı çox gənc yaşlarında türk

etmiş Tukayın ədəbi-ictimai fəaliyyətinin ümumtürk, ümumşərq, dünya miqyası barədə kitabda deyilir: “Qabdulla Tukay, eyni zamanda, türk dünyasının məşhur ədəbi simalarından biridir. O, adları qızıl hərflərlə türk dünyası ədəbiyyatı səhifələrinə əbədi həkk edilmiş məşhur şairlər arasında öz layiqli yerini tutur. Bununla belə onun yaradıcılığı yalnız türk-tatar ədəbiyyatının hüdudları ilə məhdudlaşmamış, Şərq və dünya poeziyasının inkişafında mühüm rol oynamış, bütün bəşəriyyətin zəngin ədəbi xəzinəsinə və əvəzsiz mənəvi sərvətinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən birmənalı olaraq demək olar ki, tatar ədəbiyyatının XX əsrin əvvəllərindəki intibahı, onun dünya miqyasında tanınması da bu böyük ədəbi dühanın adı ilə bağlıdır”.

Kitabın “Böyük tatar şairi Qabdulla Tukay haqqında söz” adlı birinci fəslində körpəlikdən yetimlik həyatı yaşayan, müxtəlif ailələrdə ömür sürməyə məcbur olan, heç bir zaman evi, normal həyat şəraiti olmayan, vərəm xəstəliyinə tutulub 27 yaşında dünya ilə vidalaşan Qabdulla Tukayın kədərli tərcüməyi-halı ilə tanış oluruq. Lakin tale Tukayın boynuna doğma xalqın tərəqqisi uğrunda yorulmadan mübarizə aparmaq, ana dilini, milli mədəniyyəti, türklüyü qoruyub sonrakı nəsillərə ötürmək missiyasını qoymuşdu. Tatar xalqı da, bütün türk dünyası da Tukaya minnətdardılar ki, o qısa ömründə bu missiyanın öhdəsindən şərəflə gəlmişdi.

Qabdulla Tukayın şair, yazıçı, publisist, ictimai xadim kimi yetişməsində türk dünyasının böyük şəxsiyyətlərinin, xüsusilə də Azərbaycan ədiblərinin xüsusi rolu olmuşdur ki, haqqında danışdığımız monoqrafiyanın müəllifləri – akademik İsa Həbibbəyli və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru İsmixan Osmanlı müxtəlif sənədlərdən, əski mətbuatdan istifadə etməklə bu məsələnin işıqlandırılmasına mühüm yer ayırmışlar. Göstərilir ki, görkəmli tatar ədibi yaradıcılığa qədəm qoyarkən türk dünyasının Nizami Gəncəvi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Namiq Kamal, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə kimi nümayəndələrinin ədəbi irsindən bəhrələnməmişdir. Qabdulla Tukayın publisist, mətbuat xadimi kimi, yetişməsində, dünyagörüşünün formalaşmasında dövrünün Azərbaycan mətbuatı mühüm rol oynamışdır. Onun “Şərqi-rus”, “Həyat”, “Tərəqqi” kimi qəzetlərdə, “Molla Nəsrəddin” kimi məşhur satirik jurnalla tanışlığı, sonradan onlarla əməkdaşlığı və hətta onlardan bəzilərinin müxbiri kimi fəaliyyət göstərməsi onun bu sahədə təcrübə qazanmasına imkan yaratmışdır. Tukayın əlində “Molla Nəsrəddin” jurnalını tutarkən çəkdirdiyi fotosəhifə onun bu dərgiyə xüsusi münasibətinin olduğunu göstərməkdədir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı görkəmli tatar yazıçısının ədəbi taleyində əvəzsiz rol oynamışdır. Bu dərginin, Mirzə Ələkbər Sabir şeirlərinin təsiri ilə o, satirik jurnal nəşiri, satirik şair kimi məşhurlaşmışdır. “Molla Nəsrəddin”in təsiri ilə Qabdulla Tukay vətəninə “Yalt-yolt”, “Yaşen” kimi məşhur tatar satirik jurnallarının məsul katibi, əslində isə hər iki jurnalın nəşiri kimi şöhrət qazanmışdır.

Monoqrafiyada Tukayın bilavasitə ünsiyyətdə olduğu Azərbaycanın ədəbi-ictimai xadimlərinə onlarla münasibətlərinə xüsusi Yer ayrılmışdır. Kitabın ən böyük fəslə Tukayın Nəriman Nərimanovla tanışlığına, ideya dostluğuna həsr edilib. Hələ XX əsrin əvvəllərində Tukay N.Nərimanovun “Həyat” və “İrşad” qəzetlərində çap etdirdiyi milli məsələlərdən, milli azadlıq hərəkatından, ana dilinin saflığının qorunmasından bəhs etdiyi yazılarını oxumuşdu. Tukay da millətin tərəqqisi, ana dilinin saflığı, qorunub inkişaf etdirilməsi, gənc nəsillərə dərindən öyrədilməsi uğrunda mübarizə aparırdı. İş elə gətirir ki, Tukayın N.Nərimanovla bilavasitə görüşü və tanışlığı 1911-ci ilin aprelində, Nərimanovun 1909-cu ildən siyasi sürgündə olduğu Həştərxanda baş vermişdi. Həştərxanda nəşr edilən “İdil” qəzetinin 29 aprel 19110-ci il sayında Q.Tukayın buraya Kazandan paroxodla gəlişi barədə məlumat vardır. Tukay vərəm xəstəliyinə tutulmuşdu. Müalicəyə başlamaqda gecikmişdi. Təhsilcə həkim olan və Həştərxanda xəstələri pulsuz müalicə edən doktor Nəriman Nərimanov tatar şairini müalicə edir və ona Qazaxıstan çöllərinə gedib müəyyən müddət qımız içməyi məsləhət görür. Şahidlərin xatirələrinə görə, qımız içmək onun üçün xeyirli olmuş, üzündəki sarılar getmiş, tərəvəlli görünməyə başlamışdı.

Monoqrafiyada göstərilir ki, Q.Tukay Kazanda yaşadığı müddətdə buradakı Universitetdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələr-Mir Hidayət Seyidov, Rəhim bəy Məlikov (Həsən bəy Zərdəbinin qardaşı oğlu), Əliabbas Qədimov və başqaları ilə ideya dostu olmuşdur. Bu dostlar onun Azərbaycan ədəbi ictimaiyyəti ilə əlaqə saxlamasında mühüm rol oynamışlar. Monoqrafiya müəllifləri belə bir faktı təsdiq edirlər: Qabdulla Tukay sağlığında Azərbaycan mətbuatında əsəri çap olunmuş ilk tatar

şairidir. Onlar haqlı olaraq bildirirlər ki, Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələrinin əsasının qoyulması və bu gün daha da inkişaf etdirilməsi Tukayın ədəbi irsi ilə bağlıdır.

Böyük Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabirin Qabdulla Tukayın satirik yaradıcılığına təsiri məsləsi vaxtilə tanınmış alimlərimizdən Əziz Şərif, Əziz Mirəhmədov və Əmin Əfəndiyevin, tatar alimlərindən Rafiq Nafiqov, Muxammed Qeymullin, Rezeda Qənizadə və başqaları tərəfindən müəyyən qədər təhlil edilmişdir. İ.Həbibbəyli və İ.Osmanlı haqqında danışdığımız monoqrafiyada bu məsələnin araşdırılmamış tərəflərini qeyd etmiş, yeni faktların və yeni dövrün tələbi ilə yeni baxış bucağından baxmaqla Sabirin Tukaya təsirini tədqiq etmişlər.

Kitabın “Azərbaycanda Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin tədqiqi və nəşri tarixindən” adlı fəslində görkəmli tatar ədibinin yaradıcılığının tədqiqi sahəsində ölkəmizdə görülən işlər ətraflı nəzərdən keçirilmişdir.

Qabdulla Tukayın vaxtsız vəfatı xəbərinin Azərbaycanda doğurduğu əks-səda, onun haqqında mətbuatda yazılanlar Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələrinin maraqlı səhifəsidir və kitab müəllifləri sənədlərin, əski mətbuat nümunələrinin, tədqiqat əsərlərinin köməyi ilə bu səhifəni ətraflı nəzərdən keçirmişlər. Monoqrafiyanın ən dəyərli cəhətlərindən biri odur ki, müəlliflər burada mövzunun daha ətraflı işıqlandırılması sahəsində görülməli işlərdən də danışmışlar. Kitabın sonunda oxuyuruq: “Bu gün Azərbaycanla Tatarıstan arasında bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbi əlaqələr də sürətlə inkişaf gedir. Bu sahədə Qabdulla Tukayın ədəbi yaradıcılığının nəşri və tədqiqi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında əsas mövzulardan biri olaraq diqqət mərkəzindədir. Gələcəkdə bu istiqamətdə yeni mükəmməl elmi araşdırmaların şahidi olacağımıza ümid edirik”.

Azərbaycanın digər xalqlarla, eləcə də türk xalqları ilə ədəbi əlaqələrinin araşdırılması yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Əsas səbəb tarixi, ədəbi əlaqələrimiz barədə əsl həqiqəti söyləməyə, elmi cəhətdən obyektiv, daha hərtərəfli araşdırmalar aparmağa imkan verən müstəqilliyimizdir. Bu sahədə çalışan bütün tədqiqatçılarımıza uğurlar diləyirik.

BƏLƏDÇİ / № 1, 2021

İsa Həbibbəyli. Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri	6
---	---

TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATI

Əlizadə Əsgərli. Qabdulla Tukay mövzusu Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında	15
Gülbəniz Babayeva. “Molla Nəsrəddin” jurnalının Türkiyə satirik mətbuatı ilə qarşılıqlı əlaqəsi	20
Töhfə Talıbova. Qabdulla Tukay professor Pənah Xəlilovun tədqiqatlarında	27
İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukayın rus dilində yazılmış şeirləri	32
Salidə Şərifova. Əlişir Nəvainin janr novatorluğu	36
Mehman Həsənli. Çingiz Aytmatovun romanları mətnlərarası əlaqələr kontekstində	41

SLAVYAN XALQLARI ƏDƏBİYYATI

Gülər Abdullabəyova. XIX əsr polyak Qafqaz şairlərinin yaradıcılığında Qarabağ	46
Nəsim Cəbrayilov. L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi romanlarının poetikası (<i>“Qılınc və qələm”</i> və <i>“Hərb və sülh”</i>) romanlarının müqayisəli-tipoloji təhlili	52

AVROPA VƏ AMERİKA ƏDƏBİYYATI

Sevda Hüseynova. Virciniya Vulfun “Onun öz otağı” əsərində yaradıcı qadın axtarışları və yazıçı “mən”i	59
Leyla Bağirova. Con Bartın “Keçi oğlan Cayls – və ya yenidən işlənmiş və tamamlanmış təhsil proqramı” əsəri yeni nəsrin nümunəsi kimi	66

ASIYA VƏ AFRIKA XALQLARI ƏDƏBİYYATI

Nailə Tağıyeva. Xətib Təbrizinin nisbəsi məsələsi (<i>ilk mənbələr əsasında</i>)	73
Səbinə Əhmədova. “Məcməüş-şüəra” və Şərq ədəbiyyatı	78
Gülnar Yunusova. Haruki Murakaminin “Qaranlıqdan sonra” romanının ideya-bədii xüsusiyyətləri	87
Şahanə Şahbazova. Əhməd Şövqinin qütbət şeirlərində Buhturi “Siniyyə”sinin təsiri	95

MÜQAYISƏLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xanım Zairova. Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın tarixinə nəzər	101
--	-----

RESENZİYALAR

Daniya Zaqidullina. Tukayın yubileyinə qiymətli hədiyyə	106
Pəşə Kərimov. Tatar xalqının böyük oğlu Qabdulla Tukay haqqında ilk kitab	109

CONTENTS / № 1, 2021

İsa Habibbayli. Azerbaijan-Chinese literary and scientific relations	6
---	---

LITERATURE OF THE TURKIC PEOPLES

Alizade Asgerli. The subject of Gabdulla Tukai in Khalil Rza Uluturk's creativity	15
Gulbeniz Babayeva. Mutual relation of "Molla Nasreddin" magazine with the Turkish satirical press	20
Tohfe Talibova. Gabdulla Tukay in the studies of professor, Penah Khalilov	27
Ismikhon Osmanli. Gabdulla Tukay's poems written in Russian language	32
Salida Sharifova. Genre innovation of Alisher Navoi	36
Mehman Hasanli. Chingiz Aitmatov's novels in the context of intertextual connections	41

LITERATURE OF SLAVIC PEOPLES

Guler Abdullabeyova. Karabakh in the creativity of Polish-Caucasian poets of XIX century .	46
Nasib Jabrayilov. Poetics of the novels by L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadi (<i>based on comparative typological analysis of the novels "Sword and Pen" and "War and Peace"</i>)	52

EUROPEAN AND AMERICAN LITERATURE

Sevda Huseynova. "The writer's "self" and Virginia Woolf's search for a creative woman in "A Room of One's Own"	59
Leyla Baghirova. John Barth's "Giles goat-boy, or, the revised new syllabus" as an example of the new prose	66

ASIAN AND AFRICAN LITERATURE

Naila Tagiyeva. On the issue of Khatib Tabrizi's nisba (<i>based on primary sources</i>)	73
Sabina Ahmedova. "Majmaush-shuara" and Eastern literature	78
Gulnar Yunusova. Ideological and artistic features of Haruki Murakami's novel "After Dark"	87
Shahane Shahbazova. Influence of al-Buhturi's "Siniyyah" in Ahmad Shawqi's exile poems	95

THEORETICAL ISSUES OF COMPARATIVE LITERATURE

Khanim Zairova. A look at the history of comparative literature in Azerbaijan	101
--	-----

REVIEWS

Daniya Zagidullina. A valuable gift for Tukay's anniversary.....	106
Pasha Kerimov. The first book about the great son of Tatars Gabdulla Tukay.....	109

ОГЛАВЛЕНИЕ / № 1, 2021

Иса Габиббейли. Азербайджано-китайские литературные и научные связи	6
--	---

ЛИТЕРАТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Ализаде Аскерли. Тема «Габдулла Тукай» в творчестве Халила Рзы Улутурка	15
Гюльбенлиз Бабаева. Взаимосвязь журнала «Молла Насреддин» и турецкой сатирической печати	20
Тохфе Талыбова. Габдулла Тукай по исследованиям профессора Панаха Халилова	27
Исмихан Османлы. О стихах Габдуллы Тукая написанной на русском языке	32
Салида Шарифова. Жанровое новаторство Алишера Навои	36
Мехман Гасанлы. Романы Чингиза Айтматова в контексте межтекстовых связей	41

ЛИТЕРАТУРА СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Гюляр Абдуллабекова. Карабах в творческих инспирациях польских кавказских поэтов XIX века	46
Насиб Джабраилов. Поэтика романов Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади (сравнительно-типологический анализ романов «Война и Мир» и «Меч и перо»)	52

ЕВРОПЕЙСКАЯ И АМЕРИКАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Севда Гусейнова. Творческие поиски и собственное кредо писательницы в произведении Вирджинии Вульф «Собственная комната»	59
Лейла Багирова. «Козлоюноша Джайлс, или пересмотренное новое расписание занятий» Джона Барта как пример новой прозы	66

ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН АЗИИ И АФРИКИ

Наиля Тагиева. К вопросу о нисбе Хатиба Табризи (на основе первоисточников)	73
Сабина Ахмедова. «Маджмауш-шуара» и восточная литература	78
Гюльнар Юнусова. Идеологические и художественные особенности романа Харуки Мураками «Послемрак»	87
Шахане Шахбазова. Влияние «Синий» аль-Бухтури в стихах Ахмада Шауки в изгнании	95

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Ханым Заирова. Взгляд на историю компаративистики в Азербайджане	101
---	-----

РЕЦЕНЗИИ

Дания Загидуллина. Дорогой подарок – к юбилею Тукая	106
Паша Керимов. Первая книга о великом сыне татарского народа Габдулле Тукае	109

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
Professor Nadir Məmmədli

Nəşriyyat redaktoru: fil.f.d. **Töhfə Talibova**
Publishing editor: Ph.D in philology **Təhfə Talibova**
Редактор издательства: др.филос. по филологии **Тохфа Талыбова**

Texniki redaktor: **Rəşid Kərimli**
Make up editor: **Rashid Karimli**
Технический редактор: **Рашид Керимли**

www.clsjournal.literature.az

comp.lit@lit.science.az

Çapa imzalanıb: 26.07.2021. Formatı: 70x100 1/16

Approved to the print: 26.07.2021. Format: 70x100 1/16

Подписано к печати: 26.07.2021. Формат: 70x100 1/16

Tirajı 300 nüsxə. Həcmi: 7,25 ç.v.

Edition 300 copy. Size: 7,25 p.p.

Тираж 300 экземпляров. Том: 7,25 п.л.

=====

Jurnal “*Elm və təhsil nəşriyyat-1*” MMC-də
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.